

СПЕЦПРОЕКТ:

АНАЛІЗ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції

Рівне – Київ – Дніпропетровськ • 30–31 травня 2013 р.

У шести томах

Том 4

Гуманітарний напрям

Дніпропетровськ
Видавець Біла К. О.
2013

УДК 35+93+32+81'373.217+34

ББК 63+87+67+66

С 71

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ:

Голова оргкомітету:

Корецький М. Х. – д. держ. упр., професор, Заслужений діяч науки і техніки України, проректор з наукової роботи та міжнародних зв'язків Національного університету водного господарства та природокористування, м. Рівне.

Члени оргкомітету:

- Бакуменко В. Д. – д. держ. упр., професор, Заслужений діяч науки і техніки України, проректор з наукової роботи Академії муніципального управління, м. Київ;
- Дацій О. І. – д. е. н., професор, Заслужений працівник освіти України, директор Науково-навчального інституту регіонального управління та місцевого самоврядування Академії муніципального управління, м. Київ;
- Бутко М. П. – д. е. н., професор, завідувач кафедри менеджменту організацій та державного управління Чернігівського державного технологічного університету.

С 71 Спецпроект: аналіз наукових досліджень : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф., 30–31 трав. 2013 р. : у 6 т. – Дніпропетровськ : Біла К. О., 2013.

ISBN 978-617-645-132-7

Т. 4 : Гуманітарний напрям. – 2013. – 112 с.

ISBN 978-617-645-136-5

У збірнику надруковано матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Спецпроект: аналіз наукових досліджень».

Для студентів, аспірантів, викладачів ВНЗів та наукових закладів.

УДК 35+93+32+81'373.217+34

ББК 63+87+67+66

ISBN 978-617-645-132-7

ISBN 978-617-645-136-5 (Т. 4)

© Авторський колектив, 2013

К. філос. н. Астахова Т. Г.

ОКВНЗ «Інститут підприємництва «Стратегія», м. Жовті Води, Україна

ЛІДЕРСТВО ЯК РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

В ПІДВИЩЕННІ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

На сьогодні в Україні знання у якості нового економічного ресурсу замінили земельний та фінансовий капітали. Отримання знань рівноцінне отриманню додаткової вартості. У світі панує взаємодія людей, а не комп'ютерні мережі. А лідери, котрі досягають неможливого, знаходяться серед таких людей.

Тому, якщо говорити про соціальний капітал, то він накопичується роками шляхом налагодження різносторонніх зв'язків. Соціальні зв'язки та соціальний капітал поширюється за межі національних кордонів. Людський взаємозв'язок являє собою глобальне явище, так само як і економіка. З позиції економіки, світ не має кордонів, а роль лідерства не обмежується суто економікою, – вона містить у собі також і культурні аспекти.

У зв'язку з цим і виникнення соціального капіталу обумовлено, у першу чергу, формуванням у розвинутих країнах постіндустріального суспільства й, як наслідок, переглядом ролі людини та соціальної організації індивідів у виробничому процесі. Такі фактори, як: уміння індивідів працювати, довіряти партнерам по бізнесу, взаємодопомога у вирішенні складних питань, здатних керівників без остраху делегувати частину повноважень менеджерам вищої ланки – безумовно, є проявами соціального капіталу. Соціальний капітал здешевлює ведення справ, зменшує витрати на перевірку, контроль тощо. Довіра, правдивість і надійність, котрі традиційно відносять до проявів соціального капіталу, – це товар, цінність.

Звідси, оцінюючи загальний стан розробки проблематики лідерства та соціального капіталу, варто відзначити, що в більшості робіт вони розглядаються неізолювано, що дозволяє вивчати лідерство як важливий компонент соціального капіталу. Виходячи з цього, вивчення соціального капіталу в цілому та

лідерства як окремого важливого ресурсного потенціалу розвитку сучасних організацій з позиції соціології є теоретично та практично значимим.

У цілому більшість робіт за даною темою сфокусовано на вивченні саме такого виду капіталу в різних його інтерпретаціях. Серед зарубіжних імен за даною групою досліджень можна назвати Г. Беккера, Р. Барта, Дж. Коулмена, Р. Патнема, М. Пелдема, Ф. Фукуяму. При цьому одні тлумачать соціальний капітал як характеристики соціального актора, інші – групи.

На відміну від людського капіталу, соціальний капітал не є атрибутом окремої людини. Її основу формують мережі соціальних зв'язків. Останнім часом нові форми організації праці, в основі яких лежать інновації та творчість. Наприклад, М. Кастельс у книзі «Інформаційна епоха» пише про кризу «корпоративної організаційної моделі, заснованої на вертикальній інтеграції» та ієрархічному функціональному управлінні лінійно-апаратної системи строго технічного та соціального розподілу праці», оскільки інформаційне суспільство вимагає «розвитку нової інформаційної логіки співвіднесеної з поточним процесом, а не залежним від нього. На його думку, з'являються нові методи управління, які передбачають пласку ієрархію зі зменшенням значення «символів статусу в повсякденному житті підприємства. Розпорядження та накази поступаються переконанню, контролю – довірі» [1]. Так, соціальна роль управлінця-керівника вбудовується в соціальний простір управлінця-лідера. Управління все більше стає схожим на мистецтво, так як, на думку дослідників, система відносин ускладнюється настільки, що не підлягає попередньому прорахунку за жодного можливого обсягу інформації [2; 3].

У таких умовах на зміну управлінню на основі посадових інструкцій та наказів приходить управлінське лідерство. Управлінець, як лідер, уміє показати працівникам майбутню позитивну перспективу, здатний надати смислу їхнім зусиллям у одноманітній повсякденній роботі.

Отже, лідерство – це практики окремого агента, обумовлені індивідуальними схемами мисленнево-мовної культури. Визначаючи лідерство як особливий вид раціонально-емоційної взаємодії між об'єктом та суб'єктом управління, котрий на основі поєднання колективних та індивідуальних цінностей спонукає людей до самостійного досягнення організаційно важливих цілей, а також як соціальну навичку, яку можна розвивати й удосконалювати, лідерство доцільно розглядати як лідерський капітал в системі соціального.

Капітал підпорядковується логіці самозростання. По-перше, чим більше капітал даного виду, тим легше його підтримувати та накопичувати. Наприклад, людина з великим зв'язками, яку «усі знають» та з якою шукають знайомства, легко перетворює ці випадкові знайомства в стійкі зв'язки, тобто в соціальний капітал, завдячуючи вже наявному соціальному капіталові. По-друге, чим більше даного виду капіталу, тим легше накопичувати інші види капіталу. Накопичений лідерський капітал допомагає розширити зв'язки, котрі у свою чергу дозволяють у подальшому нарощувати лідерський капітал тощо.

Таким чином, лідерський капітал у системі соціального капіталу – це вимірювана величина, що має здатність до накопичення. Оцінка ступеня забезпеченості лідерського капіталу вказує його пряму залежність від тривалості досвіду роботи керівника, тобто від його досвіду роботи, що сприяє підвищенню ефективності управлінської діяльності.

Список використаних джерел:

1. Кастельс. М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс; пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. – М.: ГУ – ВШЭ, 2000. – 608 с.
2. Ланцман. А. В. Социальный капитал как фактор повышения эффективности управленческой деятельности: дис. ... канд. экон. наук: спец. 08.00.05 / А. В. Ланцман. – М., 2007. – 158 с.
3. Цвигун. С. В. Роль лидерства в управлении организацией бизнеса в постсоветской России: дис. ... канд. социол. наук: спец. 22.00.08 / С. В. Цвигун. – Ставрополь, 2004. – 176 с.

Д. держ. упр. Шиян О. І.

Львівський державний університет фізичної культури, Україна

ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА З ПИТАНЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ УЧАСНИКІВ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

Створення сприятливих умов для забезпечення здорового способу життя (ЗСЖ) учасників навчально-виховного процесу засобами освіти вимагає розуміння характерних ознак організації управління та структури освітньої системи загалом. Дві визначальні ознаки освітніх систем – їхня комплексність і комплексність довкілля, в якому вони функціонують. Освітні системи вважають одними з найскладніших організацій сучасного світу.

Відповідно освітню політику зараз розуміють у найширшому сенсі як таку, що охоплює освіту й навчальні заняття в багатьох установах і організаціях (клуби, музеї, бібліотеки тощо). Необхідно також врахувати так званих учасників освітньої політики. Вони мають широкі інтереси, цінності, вплив, тощо і тому впливають на освітню політику різними способами. Через конфлікт інтересів учасників, що спричиняє розбіжності в завданнях, освітня політика не може повністю задовольнити кожного учасника, відповідно є «переможці» і «переможені». З цієї причини аналіз освітньої політики та управлінських рішень має відкрито задекларувати «за» і «проти» для всіх учасників.

З цієї причини термін «державна освітня політика з питань забезпечення ЗСЖ учасників навчально-виховного процесу» слід розуміти як складову частину політики держави, що відображена в урядових концепціях і стратегії, нормативно-правових документах, які спрямовують діяльність органів державного управління та місцевого самоврядування з метою створення умов, що сприяють формуванню ЗСЖ в єдиному освітньому просторі.

Дуже важливим є розгляд освітньої політики з питань забезпечення ЗСЖ як практичної діяльності і як наукової дисципліни. Як практична діяльність зазначений напрям стосується практичного творення державної політики (рішення Міністерства, переговори щодо шляхів і сфер фінансування, створення освітніх документів тощо).

Як наукова дисципліна вона розвивається через залучення, здебільшого, трьох традиційних дослідницьких сфер – освіта, охорона здоров'я і політика – разом. Її визнають як самостійну частину комплексу міждисциплінарної сфери державної освітньої політики.

Як і державна політика загалом, освітня політика з питань забезпечення ЗСЖ, зокрема, є міждисциплінарна; зорієнтована на практику; аналітична й нормативна.

За своєю суттю досліджувана сфера є міждисциплінарною. Це пояснюється необхідністю і значенням напрацювань із багатьох наукових дисциплін (педагогіки, медицини, політичних наук, соціології, освітнього менеджменту тощо). Очевидно, що освітня політика з питань забезпечення ЗСЖ сформувалася на базі державної політики як такої і є молодого, хоча досить комплексною ланкою. У зв'язку із цим, бібліографія освітньої політики є фрагментарною і її межі нечіткі. Це означає, що для її аналізу і творення потрібно розглянути низку наукових дисциплін.

Ця ланка державної освітньої політики розвивалася, щоб поліпшити процеси й результати у сфері збереження здоров'я молоді через освіту, щоб поліпшити якість освіти, зменшити негативний вплив навчального процесу на здоров'я учасників навчально-виховного процесу, формувати здорову націю, збільшити релевантність освітніх пропозицій тощо. Відповідно освітня політика є сферою, яка зорієнтована на практику, що шукає вирішення проблем, які виникають у цій сфері, а також можливості для подальшого розвитку.

У практиці існують механізми, які можуть певною мірою вплинути на політичне рішення (кількість учнів у класі, кількість занять або предметів на тиждень, впровадження окремого предмета «Основи здоров'я»; гаряче харчування тощо).

Однак ефективний вплив на освітні процеси можливий тільки за умови глибокого розуміння реальності. З цієї причини необхідно генерувати власний набір релевантних знань у формуванні теоретичних і емпіричних вчень. Така практика сприяє необхідності поглиблення теоретичної і методичної бази, тим самим стимулюючи розвиток основних досліджень.

Освітня політика з питань забезпечення ЗСЖ молоді має як аналітичні, так і нормативні аспекти. Якщо говорити про аналітичні аспекти, вона має вплив на об'єктивний аналіз діяльності учасників і їх інтересів, виконавчої та економічної діяльності. У своїх нормативних аспектах вона стосується пропозицій творення політики й розвитку громадських інтересів у галузі освіти і виховання.

Освітня політика інтегрована з громадськими і груповими пріоритетами, що впливають на державні освітні установи, позашкільну освіту (культурну, духовну, фізичну, дозвілля), виховання (у сім'ї і в неформальних групах).

Насправді освітня політика з питань забезпечення ЗСЖ є політикою, переповненою змінними поглядами, цінностями й інтересами. Конфлікти між метою і результатами виникають доволі часто: «Чи це правильно, коли нововведений предмет «Основи здоров'я» викладають не фахівці?»; «Наскільки повинна відбуватися інтеграція неповносправних дітей з учнями школи в навчальному процесі?»; «Чи потрібно викладати статеve виховання у державних школах?». На ці і багато інших запитань немає відповідей на рівні експертного аналізу, бо перед нами постає моральна дилема, що є правильним, бажаним і справедливим. Часті невдачі зумовили інше бачення реальності: політика – не позитивний засіб досягнення мети, а діалектичний інструмент, що має стимулювати інші процеси, для яких треба розробляти вже нову політику.

Вострікова Н. В.

*Національний університет водного господарства та природокористування,
м. Рівне, Україна*

ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД УПРАВЛІННЯ ВОДНИМИ РЕСУРСАМИ НА ЗАСАДАХ БАСЕЙНОВОГО ПРИНЦИПУ УПРАВЛІННЯ

Серед сучасних викликів людству найгострішим є дисбаланс між водоко-ристуванням і наявними водними ресурсами. Вже сьогодні в умовах постійної нестачі води проживає не менше 1,1 млрд. населення. За даними ООН до 2025 року половина населення Землі буде страждати від дефіциту прісної води.

Проблеми водогосподарського комплексу обумовлені, в першу чергу, кардинальними змінами інституційних умов у державі, послабленням системи державного управління, багаторазовим зменшенням обсягів фінансування водогосподарських заходів щодо забезпечення його нормального функціонування і розвитку.

Водне господарство – галузь, завданням якої є забезпечення потреб населення і народного господарства у водних ресурсах, збереження, охорона та відтворення водного фонду, попередження шкідливої дії вод і ліквідація її наслідків.

Досвід багатьох країн свідчить, що басейновий принцип є найбільш ефективним підходом до управління водними ресурсами. Декларує басейнову модель управління водними ресурсами Рамкова Водна Директива Євросоюзу.

Басейновий принцип управління водними ресурсами – це сучасний підхід до управління водними ресурсами, де основним суб'єктом управління виступає річковий басейн.

Перехід до басейнової моделі управління водними ресурсами – досить складний і тривалий процес. Він розпочинається з визначення водної політики, створення правової бази і системи фінансування.

Подальший розвиток управління водними ресурсами за басейновим принципом приведене до інтегрованого управління водними ресурсами (ІУВР). Отже, інтегроване управління водними ресурсами – це, процес, що сприяє скоординованому розвитку та управлінню водними, земельними та пов'язаними

з ними ресурсами, для підвищення результативності економічного та соціального добробуту на принципі справедливості без компромісу для сталого розвитку важливих екосистем.

Даний принцип формує комплексний підхід до досягнення консенсусу і компромісів між конкурентними потребами у водних ресурсах різних секторів суспільства і зацікавлених груп на всіх рівнях, а також досягнення рівності й справедливості у користуванні водними ресурсами різних країн.

Відомі сьогодні басейнові системи співпраці мають довгу і повну проблем історію. Так, для створення сучасного басейного управління водними ресурсами, австралійській Комісії басейну Мюррей-Дарлінг, потрібно було майже 80 років до початку функціонування системи, оскільки штати в межах басейну відмовлялись передавати права на свою частину водних ресурсів Комісії. Схожа ситуація мала місце на річці Рейн, коли вона стала стічною каналом Європи, загрожуючи здоров'ю і економіці регіону, до того часу як не був заключений договір між країнами басейну про спільні дії. В США було потрібно 50 років до втручання Конгресу для підписання договору в 1997 році про спільне управління системою річок на південному сході США.

Одним з перших досвідів в світі по реалізації гідрографічного принципу управління був здійснений в Іспанії на основі концепції змішаного органу – асоціації, що об'єднувала загальні інтереси держави і водокористувачів. Ця ідея офіційної незалежності від державної адміністративної системи при групуванні національних територій, що розділяли загальну гідрографію. Стала початковою точкою створення Гідрографічних конфедерацій (Басейнових організацій). Водні басейнові конфедерації в Іспанії були законодавчо оформлені Королівським наказом від 5 березня 1926 року, якій чітко визначив систему управління водними ресурсами країни. Конфедерації розробили плани використання водних ресурсів з урахуванням інтересів різних водокористувачів в кожному басейні. Згідно зі Статтею 19 Водного закон Іспанії, управління водними ресурсами здійснюється Басейновими водогосподарськими організаціями. Вони є органами з власним юридичним статусом. Що відрізняється від державного, підпорядковані Міністерству навколишнього середовища. В зв'язку з цим, басейн ріки, потрібно вважати територією, що є неподільною.

Досить цікавою є система управління водними ресурсами у Франції, що функціонує з 1964 року. Управління покладено на Міністерство навколишнього

середовища. Функції регулювання водокористування та екологічного інспектування виконують урядові органи, а технічні питання управління водними ресурсами й питання політичного й економічного характеру увійшли до компетенції Комітету річкового басейну (басейнова рада) і Водного агентства, які існують у кожному з 6 річкових басейнів (водогосподарських районів).

Дана система управління базується на трьох основних принципах:

1. Юридичне закріплення децентралізації. Цей принцип гарантує для кожного автономного гідрографічного басейну таку організацію всіх зацікавлених в водопостачанні і відповідальних за його реалізацію сторін, що дозволяє на місцевому рівні вирішувати конфлікти інтересів між промисловістю, іригацією, рибним господарством, комунальними адміністраціями, асоціаціями і місцевим населенням. Ключові рішення приймаються всередині басейнових організацій.

2. Вода – загальне багатство суспільства. Всі люди відповідальні за користування водою і вода має вартість, оскільки вона повинна бути очищена і доставлена до споживача, що вимагає певних затрат.

3. Вода платить за воду. Французька система базується на тому, що водокористувачі повинні повністю покривати затрати, необхідні для інвестування в розвиток водогосподарської інфраструктури і її експлуатації.

Французький досвід є прикладом організації чітко функціонуючої організації, що об'єднує всі зацікавлені сторони в безконфліктному управлінні водними ресурсами в рамках гідрографічного басейну. Басейнові організації виконують не тільки функції планування і регуляції, а й контролюють виконання функцій. У Франції створена унікальна система фінансування всіх необхідних функцій з питань охорони на навколишнього середовища, за принципом «забруднювач-платить».

Впровадження інтегрованого управління в Центральній Азії розпочалось у 1956 році. Система ІУВР заснована на наступних ключових принципах:

1) управління водними ресурсами здійснюється в межах гідрографічних границь, в відповідності з морфологією конкретного басейну річки;

2) управління передбачає врахування і використання всіх видів водних ресурсів;

3) взаємопов'язаність усіх видів водокористувачів і всіх учасників процесу управління водними ресурсами в організації по горизонталі між галузями і по вертикалі між рівнями водогосподарської ієрархії;

- 4) суспільна участь не тільки в управлінні, але й у фінансуванні, підтримці, плануванні і розвитку водогосподарської інфраструктури;
- 5) пріоритет природних вимог в діяльності водогосподарських органів;
- 6) націленість на водо збереження і боротьбу з непродуктивними втратами води, управлінням попитом на воду, разом з управлінням ресурсами;
- 7) інформаційне забезпечення, відкритість і прозорість системи управління водними ресурсами;
- 8) економічна і фінансова стабільність управління.

Досить важливими є уроки впровадження ІУВР в Буркіна-Фасо, що почала впровадження системи управління водним сектором у 1995 році:

1. Політична воля вищої влади повинна бути продемонстрована на ранній стадії процесу реформ.
2. Реформи здійснює відповідальне міністерство, яке бере участь у всіх заходах.
3. Процес планування повинен доповнюватись обміном інформації зі всіма зацікавленими сторонами, технічними і фінансовими партнерами.
4. В процес ІУВР повинні бути включені дослідження інституційної реформи.
5. Необхідно вивчати і адаптувати до національних умов принципи ІУВР.

Приклади іноземних країн в управлінні водними ресурсами показують загальні переваги такого підходу, особливо враховуючи динаміку водних відносин:

1. При введенні єдиної керуючої організаційної структури в комплексній гідрографічній системі, водокористування приводиться до вимог користування водою.
2. Система погоджених правил визначає права, обов'язки і відповідальність кожного водокористувача і, в той же час, організовує поділ води і внесок в експлуатацію системи.
3. Існує загальне розуміння, що така узгодженість є вигідною для всіх, тобто середній дохід кожного водокористувача вище, коли всі водокористувачі співпрацюють, а не конкурують.

Не дивлячись на позитивні результати виконаних робіт, окремі аспекти проблеми, що досліджується, відображено не досить повно. Один із суттєвих їх недоліків полягає у недостатній ув'язці теоретико-методологічних розробок з практичними задачами збалансованого розвитку регіональних водогосподарських систем, і зокрема дослідження на об'єктному рівні.

Інтегроване управління водними ресурсами має базуватись на методології, основою якої є застосування на етапах планування і реалізації управлінських дій норм водоспоживання і водовідведення, збалансованих за допомогою емпіричних формул, які апроксимують зв'язок між елементами водогосподарського балансу по галузях національної економіки та річкових басейнах.

Д. держ. упр. Домбровська С. М., к. т. н. Ромін А. В.

Національний університет цивільного захисту України, м. Харків

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО РЕФОРМУВАННЯ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ В СФЕРІ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Становлення української державності безпосередньо пов'язане з актуалізацією проблем державного управління, розвитком науки управління суспільним розвитком, що неможливо без теоретико-методологічного обґрунтування механізмів державного управління, адміністративно-організаційних напрямів державотворення, функцій, структури, повноважень та особливостей органів державної влади усіх рівнів у підготовці фахівців з цивільного захисту. В останні десятиріччя у повній відповідності з суспільними потребами йде інтенсивне формування загальної теорії безпеки життєдіяльності світового співтовариства, яка включає всі аспекти від екологічних, економічних, технічних до соціальних, воєнних, політичних. Механізмом для забезпечення безпеки життєдіяльності населення є державне управління у сфері цивільного захисту. Теорія державного управління у сфері цивільного захисту, очевидно, може носити тільки міждисциплінарний характер, синтезуючи ідеї, підходи і методи природних і гуманітарних наук, виробляючи новий науковий світогляд, нову культуру сталого розвитку і безпечного проживання. Механізмом для забезпечення безпеки життєдіяльності населення є державне управління у сфері цивільного захисту, що неможливо без теоретико-методологічного обґрунтування функцій, структури, повноважень та особливостей органів державної влади усіх рівнів у підготовці фахівців з цивільного захисту.

Оскільки ефективна діяльність фахівців з надзвичайних ситуацій в екстремальних умовах можлива лише за умови повноцінної підготовленості до цього, а дії в таких ситуаціях для них мають бути звичною нормою, то професійна підготовка до діяльності в екстремальних умовах має враховувати сучасні світові

тенденції, принципи розвитку всієї системи освіти і професійної підготовки у світі та нашій державі, її теоретико-методологічні й методичні аспекти, зміст і складність завдань, фізичне й психічне навантаження, а також специфічне призначення підрозділів цивільного захисту [2]. Державне управління професійною освітою – це соціальне управління, що охоплює одну із сфер соціальної політики. Остання полягає в цілеспрямованій стратегії держави на створення сприятливих, гідних умов життя й розвитку людини. Освіта обумовлює соціально-економічний розвиток суспільства й органічно пов'язана з фундаментальними основами суспільного устрою, його соціально-економічною й політичною організацією, з характером і домінуючою спрямованістю громадського життя. Найважливішою вимогою до системи освіти є те, що вона повинна за якістю своєї «інтелектуальної продукції» не тільки відповідати вимогам практики, науки, соціальної сфери, але й значно їх випереджати. У сучасних умовах кардинальне відновлення системи освіти в Україні визначене як найважливіша умова відновлення й розвитку інтелектуального потенціалу суспільства, становлення державності й громадянського суспільства. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті визначає основні стратегічні завдання розвитку процесу управління освітою: «перехід від державного до державно-громадського управління, чітке розмежування функцій між центральними, регіональними і місцевими органами управління, забезпечення самоврядування навчально-виховних закладів і наукових установ, утвердження у сфері освіти гармонійного поєднання прав особи, суспільства й держави» [1]. Одним зі шляхів реалізації цих завдань є наукове обґрунтування нової системи управління освітою, розробка інноваційних моделей, механізмів управління освітою на всіх рівнях: державному, регіональному, муніципальному. Демократизація управління освітою реалізується перш за все у залученні до цього процесу різних соціальних груп населення (викладачів, студентів, представників бізнесу та ін.). Результатом модернізації управління вищою освітою має стати розробка й впровадження відкритої моделі, побудованої на принципах поєднання централізації та децентралізації, активного залучення всіх зацікавлених сторін до управління освітою, поєднання внутрішньої самооцінки вищих навчальних закладів і зовнішньої оцінки їх діяльності незалежними організаціями та експертами. Успішне реформування вищої освіти в умовах ринкових відносин, реалізація потреб особистості, захист прав і інтересів громадян у цій сфері – все це вимагає підвищення ефективності управління вищою освітою на відповідній науково-теоретичній основі, вдосконалювання

форм і методів державного впливу, визначення ролі й місця ВНЗ і самих студентів у цих процесах, а отже, і чіткої правової регламентації їхнього статусу в цій системі. Сполучення різних за змістом і формами навчальних і виховних процесів, їх комплексне поєднання на основі суспільного цілеполягання й контролю становить єдиний процес – освіту. Виховання й навчання особистості має дві основні форми: спеціалізовані форми освіти – забезпечення комплексного навчання й виховання в рамках освітніх установ. Вони здійснюють освіту як комплексний процес формування особистісних якостей, що включає виховання й навчання як внутрішні моменти. Пріоритетність освіти, поряд з іншими видами діяльності, прямо пов'язана з інтересом соціуму до процесу й результату свого розвитку. Безупинно транслюючи колективний досвід поколінь, освіта стає одночасно процесом і результатом індивідуального й суспільного розвитку у двох тимчасових проєкціях (проєкція в минуле та в майбутнє). На сучасному етапі формування й реалізація державної політики у сфері захисту населення та територій від надзвичайних ситуацій мають здійснюватися з урахуванням підготовки нової генерації фахівців. Потрібно закладати основи взаємодії між центральними органами владі, та спеціалізованими навчальними закладами, щоб мірою можна було б реалізувати завдання цивільного захисту.

Список використаних джерел:

1. Артемчук Г. І. Вища школа України: реальність і тенденції розвитку: монографія / Г. І. Артемчук, В. В. Попович, Г. Г. Січкаренко. – К.: Ленвіт, 2004. – 176 с.
2. Про Концепцію Цивільної оборони України: постанова Верхов. Ради України: від 28 жовт. 1992 р.: № 2746-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1992. – № 47. – Ст. 649.

К. психол. н. Овчар О. М.

Одеський регіональний інститут державного управління, Україна

ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ У СФЕРІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Одним з основних напрямів державної політики України є забезпечення інтеграції держави в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі [1]. З підписанням Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, включаючи створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі, відносини України та ЄС буде виведено на рівень

асоціації, що, зокрема, передбачатиме проведення системних та комплексних внутрішньодержавних реформ з метою досягнення нашою державою критеріїв членства в ЄС [2].

Реалізація стратегічного курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу та співробітництво з НАТО можливі лише за умови забезпечення органів державної влади та органів місцевого самоврядування фахівцями, які володіють знаннями і навичками, необхідними для виконання завдань з реалізації державної політики у цій сфері, зокрема з підготовки і виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС і відповідних річних національних програм Україна – НАТО та інших заходів [3].

Причому це стосується не тільки працівників центральних установ, а переважно працівників місцевого та регіонального рівнів. Практика свідчить, що саме фахівці, які обіймають посади нижчих категорій, відіграють вагомую роль у безпосередній реалізації завдань політики європейської інтеграції України, і, відповідно, потребують підвищення кваліфікації.

На сучасному етапі реалізації політики європейської інтеграції органи державної влади та органи місцевого самоврядування найбільше потребують фахівців, що володіють орієнтованими на практику знаннями та навичками. Тому варто надавати перевагу навчанню фахівців у формі підвищення кваліфікації, і, відповідно, скоротити підготовку та перепідготовку. Досвід країн Центральної та Східної Європи свідчить, що для поліпшення ситуації, яка склалася, підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації з відповідних питань повинні пройти не менш як 30 відсотків державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування [4]. Особливу увагу бажано приділяти врахуванню специфіки цільових груп слухачів при розробці навчальних програм та безпосередньо в навчальному процесі. Це має забезпечити відповідність тематики навчальних програм потребам практичної діяльності державних службовців та отримання фахівцями поглиблених знань з питань, які необхідні для виконання покладених на них завдань.

Вважаємо за доцільне впровадити підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування за заочно-дистанційною формою відповідно до розробленого тематичного короткотермінового семінару на тему: «Сучасні євроінтеграційні процеси та стан взаємовідносин України – ЄС». Навчальний термін проведення однокредитного тематичного короткотермінового семінару за заочно-дистанційною формою підвищення кваліфікації розрахований на 30 діб.

Перший день – настановча сесія в очному режимі з обов’язковим вступним тестуванням (можливі два варіанти проведення: на учбовій базі ОРІДУ; чи виїзд працівників Управління Підвищення Кваліфікації Кадрів, викладача кафедри європейської інтеграції інституту до органу публічної влади); 4 тижні (28 дня) – навчання слухачів в дистанційному режимі; останній день – проведення екзаменаційної сесії в очному режимі під час якої кожен слухач захищає індивідуальне навчально-практичне завдання. При проведенні тематичного семінару використовуються не тільки технології інформування, але і методи комунікації (семінар у режимі форуму, ведення сторінки в соціальних мережах). Важливо орієнтуватися на використання сучасних методів донесення інформації, тому для методичного забезпечення тематичного семінару підготовлена та постійно оновлюється бібліотечка електронних видань та адреси Інтернет-сайтів, використовуються інформаційні продукт ЄС з відповідною адаптацією до українського середовища.

Досвід проведення трьох відповідних семінарів, на які були залучені державні службовці структурних підрозділів Одеської обласної державної адміністрації, Овідіопольської районної державної адміністрації та посадові особи виконавчих органів Одеської міської ради у загальній кількості шістдесят осіб, засвідчив значний потенціал такої форми підвищення кваліфікації. Абсолютна більшість слухачів позитивно оцінили форму та якість проведення тематичного семінару.

Серед виявлених проблемних питань в першу чергу відзначаємо недостатню оснащеність комп’ютерами районних адміністрацій а також низькій рівень технічної підготовки працівників, що не дає можливості якісно проводити заняття у дистанційному режимі. Потребує вдосконалення методика проведення тематичного семінару – збільшення часу аудиторних занять із залученням викладача та знаходження можливості проведення семінарського заняття у режимі відео-конференції.

Вважаємо, що розширення можливостей підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування з використанням заочно-дистанційної форми навчання в умовах обмеженого фінансування буде сприяти забезпеченню розвитку кадрового потенціалу для реалізації стратегічного курсу України на європейську інтеграцію.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>

2. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 березня 2013 року №168-р Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері інформування та налагодження комунікації з громадськістю з актуальних питань європейської інтеграції України на період до 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd>
3. Аналіз виконання у 2008–2009 роках Державної цільової програми підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції України (Київ, березень 2010) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uerplac.kiev.ua/ua/events/2010/20100312>
4. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 року №974 Про затвердження Державної цільової програми підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської інтеграції та євроатлантичного співробітництва України на 2008–2015 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon1.rada.gov.ua/laws/show/974-2008-%D0%BF>

Орцева О. С.

Чорноморський державний університет імені П. Могили, м. Миколаїв, Україна

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ: ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ

Практика державного управління неможлива без осмислення теоретичних засад механізмів державного управління. Без розкриття категорії «механізм державного управління» неможливо вирішити проблему підвищення його ефективності, так як ефективність системи державного управління залежить від наявності успішно функціонуючих механізмів, які дозволяють забезпечити: скоординоване, цілеспрямоване та дієве керівництво суспільними процесами держави; належний організаційно-управлінський вплив на суспільний розвиток держави; реалізацію цілей та завдань державного управління – як загальних, так і персоналізованих, які необхідно вирішувати в конкретних сферах суспільного життя. У зв'язку з цим, практична значимість та актуальність проблеми визначення поняття «механізм державного управління» не викликає сумнівів.

У науковій літературі термін «механізм державного управління» є досить широко вживаним, однак зміст і структуру його різні науковці та практики трактують по-різному. Концептуальні засади механізмів державного управління висвітлено в працях провідних вітчизняних та зарубіжних учених у галузі управління: В. Авер'янов, О. Амосова, Г. Астапової, Г. Атаманчука, В. Бакуменка, І. Булеєва, О. Машкова, Н. Нижник, Ю. Тихомирова та інші.

Хоча, як зазначалося вище, концептуальні засади механізмів державного управління вже висвітлено в численних працях вітчизняних та зарубіжних вчених, але, на сучасному етапі розвитку науки державного управління, не має загально прийнятого поняття «механізму державного управління» та єдиного підходу до трактування його визначення.

Так, В. Авер'янов це поняття визначає так: механізм державного управління – це сукупність державних органів, організованих у систему для виконання цілей (завдань) державного управління відповідно до їх правового статусу, та масив правових норм, що регламентують організаційні засади та процес реалізації вказаними органами свого функціонального призначення. Звідси складовими елементами механізму державного управління виступають: система органів виконавчої влади; сукупність правових норм, що регламентують як організаційну структуру системи органів виконавчої влади, так і процеси її функціонування та розвитку.

На думку Н. Р. Нижник, О. А. Машкова механізм державного управління – це складова частина системи управління, що забезпечує вплив на внутрішні та зовнішні фактори, від стану яких залежить результат діяльності управлінського об'єкта.

В. Бакуменко та В. Князев у своїх працях зазначають, що механізм державного управління – це практичні заходи, засоби, важелі, стимули, за допомогою яких органи державної влади впливають на суспільство, виробництво, будь-яку соціальну систему з метою досягнення поставлених цілей.

Враховуючи викладене вище, виразно спостерігаються два підходи до тлумачення змісту наведеної категорії, які відповідно до напрацювань Л. Приходченко, можна назвати «структурно-організаційним» та «структурно-функціональним».

Так, наприклад, Л. Юзьков, підтримуючи дану позицію, за структурно-організаційним підходом характеризує механізм як сукупність певних складових елементів, що створюють організаційну основу певних явищ, процесів, а механізм держави – як сукупність установ, через які здійснюється державне керівництво суспільством. В свою чергу, за структурно-функціональним підходом, на думку Л. Юзькова, при визначенні механізму того чи іншого державно-правового інституту (процесу, явища) увага акцентується не тільки на організаційній основі його побудови, але й на його динаміці, реальному функціонуванні.

Віддаючи перевагу структурно-функціональному підходу, Л. Юзьков у загальному плані визначає механізм державного управління як організацію практичного здійснення державного управління.

Слід зазначити, що щодо класифікації механізмів державного управління також не має однозначності серед науковців.

На думку Р. Рудницької, залежно від того, які саме проблеми і як вирішуються із застосування конкретного державного механізму управління, він може бути складним (комплексним) і включати в себе декілька самостійних механізмів.

Комплексний механізм державного управління може складатися з таких видів механізмів: економічного (механізми державного управління банківською, грошово-валютною, інвестиційною, інноваційною, кредитною, податковою, страховою діяльністю тощо); мотиваційного (сукупність командно-адміністративних та соціально-економічних стимулів); організаційного (об'єкти, суб'єкти державного управління, їх цілі, завдання, функції, методи управління та організаційні структури); політичного (механізми формування економічної, соціальної, фінансової, промислової політики тощо); правового (нормативно-правове забезпечення).

Також, автори «Словника-довідника з державного управління» згідно з характером факторів впливу виділяють політичні, економічні, організаційні та правові механізми, доповнюючи попередню класифікацію соціальним механізмом державного управління.

Аналіз досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених стосовно змістовного наповнення поняття «механізм державного управління» дав змогу визначити механізм державного управління як складну систему, призначену для досягнення поставлених цілей, яка має певну структуру, методи, важелі, інструменти впливу на об'єкти управління з відповідним правовим, нормативним та інформаційним забезпеченням.

Також узагальнено підходи до класифікації даної категорії, визначивши основні складові комплексного механізму державного управління.

Харламова Ю. Є.

Національний університет цивільного захисту України, м. Харків

ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКІ ЗАХОДИ РЕФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ У СФЕРІ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХОДУ

На сьогоднішній момент в умовах теперішнього політичного положення в Україні, соціально-економічна трансформація українського суспільства вимагає постійної модернізації та оптимізації. Тому вкотре було розпочато реорганізацію

Міністерства з питань надзвичайних ситуацій. Тільки за останні 2 роки, це вже друга суттєва реорганізація цього відомства.

Відповідно до вимог Указу Президента України від 9 грудня 2010 року № 1085 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» було утворено Міністерство надзвичайних ситуацій України (МНС), Державну службу гірничого нагляду та промислової безпеки України, Державне агентство України з управління зоною відчуження, Державну інспекцію техногенної безпеки України (ДІТБ), реорганізувавши Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи [1]. А вже 24 грудня 2012 року Віктор Янукович підписав Указ № 726/2012 «Про деякі заходи з оптимізації системи центральних органів виконавчої влади», в якому Міністерство надзвичайних ситуацій та Державна інспекція техногенної безпеки України реорганізувались у Державну службу України з надзвичайних ситуацій (ДСНС України), як центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через міністра оборони України [2].

Чергова адміністративна реорганізація, яку було розпочато в державі викликала дискусію між працівниками МНС України, науковцями, державними діячами та ін. Тому що поряд з нею повинен йти ряд заходів по усуненню недоліків в державному управлінні у сфері цивільного захисту як на державному, так і на регіональному рівнях.

Необхідно дослідити загальні механізми державного управління пожежною та техногенною безпекою в новоствореній Державній службі з надзвичайних ситуацій України, яка є її нова схема та організаційна структура. Обґрунтувати доцільність реорганізації МНС та ДІТБ до ДСНС України та напрями теоретичного та практичного вдосконалення державного управління у сфері цивільного захисту в Україні та його організаційних складових.

ДСНС України входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сферах цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, профілактики травматизму невиробничого характеру, а також гідрометеорологічної діяльності [3].

Структура новоствореного головного управління ДСНС України в Автономній Республіці Крим, області та м. Києві є лінійно-організаційною також як

і до цього системи Міністерства надзвичайних ситуацій України та Державної інспекція техногенної безпеки.

Лінійно-організаційна структура являє собою систему управління, в якій кожний підлеглий підпорядкований тільки одному керівнику і в кожному підрозділі виконується весь комплекс робіт, пов'язаних з його управлінням.

Перевагами лінійно-організаційної структури є:

- чітка система взаємних зв'язків функцій підрозділів;
- чітка система єдино начальництва;
- ясно виражена відповідальність;
- швидка реакція виконавчих підрозділів на прямі вказівки начальника.

Недоліки лінійно-організаційної структури є:

- необхідність високої кваліфікації керівників;
- перевантаження інформацією, великий потік документації, безліч контактів з підлеглими, вищими та суміжними організаціями;
- зростання числа рівнів управління при збільшенні розмірів організації;
- відсутність спеціалістів з окремих функцій управління;
- обмеження ініціативи у робітників на нижчих рівнях;
- мала гнучкість і пристосування до змін ситуацій;
- критерії ефективності та якості роботи підрозділів та організації в цілому різні;
- тенденції до формалізації оцінки ефективності та якості роботи підрозділів призводить до виникнення страху та розрізненості;
- велика кількість «поверхів управління» між особовим складом, який працює у районі та начальницьким складом;
- завищена залежність результатів роботи організації від кваліфікації, особистих та ділових якостей начальницького складу.

В сучасних умовах недоліки такої системи перевищують її достатки. Тому сама докорінна структура органу потребувала негайної модернізації та оптимізації для того, щоб вона могла якісно виконувати свої функціональні обов'язки, але відбулась лише зміна деяких складових лінійно-організаційної структури, яка існувала ще за часів Радянського Союзу.

Таким чином, реформування органів управління МНС України є вимушеною потребою сьогодення, при постійній реформації всього державного устрою країни. Але проводити таку реорганізацію, яка торкається лише зміни деяких

складових системи, а не самої її структури, в такому малому проміжку часу, можуть погано позначитись на результати роботи такої життєво важливої артерії, яка забезпечує запобігання надзвичайним ситуаціям і тим самим захист та спокій мирних жителів.

Список використаних джерел:

1. Указ Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 9 грудня 2010 року № 1085/2010.
2. Указ Президента України «Про деякі заходи з оптимізації системи центральних органів виконавчої влади» від 24 грудня 2012 року № 726/2012.
3. Положення про Державну службу України затверджене указом Президента України №20/2013 від 16 січня 2013 «Про Деякі питання Державної служби України з надзвичайних ситуацій».

Державна служба

Д. э. н. Мясоедова Т. Г., Чибисов А. А.

Российский химико-технологический университет

имени Д. И. Менделеева, г. Москва

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ КАДРОВОГО РЕЗЕРВА ГОСУДАРСТВЕННОЙ ГРАЖДАНСКОЙ СЛУЖБЫ РФ

В настоящее время система гражданской государственной службы России подвергается значительным преобразованиям. Цель реформы, сформулированная в Федеральной Программе «Реформирование и развитие системы государственной службы Российской Федерации (2009–2013 годы)», заключается в создании целостной системы государственной службы РФ посредством завершения реформирования ее видов и создания системы управления государственной службой, формирования высококвалифицированного кадрового состава государственной службы, обеспечивающего эффективность государственного управления, развитие гражданского общества и инновационной экономики [1]. Подготовка высококвалифицированных кадровых ресурсов напрямую связана с методами формирования и управления кадровым резервом государственных служащих.

На сегодняшний день существует несколько способов зачисления гражданского государственного служащего в кадровый резерв [2–4]:

- 1) по результатам успешно пройденной процедуры конкурса;
- 2) в результате приостановления служебного контракта государственного служащего по обстоятельствам, независящим от воли сторон;
- 3) на основании рекомендаций аттестационной комиссии с целью дальнейшего должностного роста;
- 4) при освобождении гражданского служащего от замещаемой должности гражданской службы в связи с дисциплинарным взысканием для замещения иной (более низкой) должности гражданской службы на конкурсной основе (п. 10, ст. 58 Закон №79-ФЗ).

Для гражданского служащего существует только один способ зачисления в кадровый резерв – по результатам конкурса. Проведение конкурса необходимо для обеспечения конституционного права граждан Российской Федерации на равный доступ к государственной службе, а также права государственных гражданских служащих на должностной рост на конкурсной основе [3].

Следует отметить, что зачисление государственного служащего в кадровый резерв по рекомендации аттестационной комиссии с юридической точки зрения не совсем правомерно [5].

Процедура конкурса состоит из двух этапов. Первый этап заключается в анализе документов, предоставленных кандидатом, а второй этап – в оценке личностных и профессиональных качеств кандидатов и их соответствия квалификационным требованиям должности. Оценка профессиональных качеств кандидатов может проводиться с использованием следующих методов: индивидуальное собеседование, анкетирование, проведение групповых дискуссий, написание реферата или тестирование по вопросам, связанным с выполнением должностных обязанностей по вакантной должности. Конкурс на должности младшей группы может не проводиться по инициативе нанимателя.

При оценке кандидатов для включения в кадровый резерв государственных служащих, как при проведении конкурсной процедуры, так и при проведении аттестации главным образом рассматриваются квалификация, опыт, но не всегда личностно-деловые качества.

В настоящее время существует большое количество современных методов оценки персонала, среди которых наиболее популярными являются метод 360°, метод экспертных оценок, метод оценки на основе модели компетенций, интервью (структурированное и неструктурированное), психологического тестирования, критического инцидента [6]. На государственной гражданской службе перечень используемых методов достаточно ограниченный.

Выбор того или иного метода для оценки кандидатов при зачислении в кадровый резерв государственной гражданской службы должен определяться по тем же критериям, что и для любых других организаций: эффективность, затратность, сложность применения. Основными принципами используемых методов оценки государственных служащих должны выступать:

- объективность;
- прозрачность;
- надежность;
- систематичность;
- комплексность.

Анализ существующих возможностей зачисления в кадровый резерв государственной гражданской службы позволяет сделать ряд рекомендаций по совершенствованию данной процедуры:

1. Использовать одинаковые критерии оценки кандидатов на включение в кадровый резерв государственной гражданской службы, как при проведении конкурса, так и при проведении аттестации.

2. Расширить диапазон применяемых методов оценки кадров государственной гражданской службы в процедуре аттестации. Ввести специализированную оценку всех кандидатов на выявление их мотивов поступления на государственную службу на любую должностную позицию или зачисления в кадровый резерв.

Список использованных источников:

1. Указ Президента Российской Федерации от 10 марта 2009 г. N 261 «О федеральной программе «Реформирование и развитие системы государственной службы Российской Федерации (2009–2013 годы)» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rg.ru/2009/03/11/ukaz-dok.html>
2. Федеральный закон Российской Федерации от 27 июля 2004 г. № 79-ФЗ «О государственной гражданской службе Российской Федерации».
3. Указ Президента Российской Федерации от 1 февраля 2005 г. № 112 «О конкурсе на замещение вакантной должности государственной гражданской службы Российской Федерации».
4. Указ Президента Российской Федерации от 1 февраля 2005 г. № 110 «О проведении аттестации государственных гражданских служащих Российской Федерации».
5. Нечаева Т. В. Комментарий к ФЗ «О государственной гражданской службе РФ» (постатейный) / Т. В. Нечаева, А. В. Кирилин. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Деловой двор, 2013. – 368 с.
6. Зайцева Ю. Деловая оценка: выбираем инструменты / Ю. Зайцева // Справочник по управлению персоналом. – 2010. – № 7. – С. 20–25.

Горбачева Н. С.

*Российская академия народного хозяйства и государственной службы
(Волгоградский филиал)*

ГОРОДСКОЙ ОКРУГ: ОБЪЕКТ УПРАВЛЕНИЯ ИЛИ СУБЪЕКТ САМОУПРАВЛЕНИЯ?

Российская Федерация сегодня находится на пути становления рыночной экономики, увеличения численности собственников и децентрализации управления, но самое главное – в стране сегодня реализуется административная реформа и формируется система местного самоуправления. Очевидно, что в связи с этим возникает ситуация неопределенности, в которой на уровне муниципальных образований, в частности, городских округов, становится необходимым переход от тотального контроля со стороны государства и алгоритмизации к искусству принятия решений, от субъектно-объектного подхода к управлению к системе социального партнерства, от государственного патернализма к самостоятельности местного самоуправления.

В условиях рыночной экономики при одновременном существовании разных форм собственности эффективность функционирования муниципальных образований будет определяться совершенно иной концепцией управления. Данная концепция в значительной степени отличается от той, которая реализовывалась на местном уровне при существовании плановой экономики. В современной российской действительности меняется само содержание управления на местном уровне, а, следовательно, согласно философской концепции, должна измениться и форма местного самоуправления, то есть должны качественно измениться взаимосвязи элементов внутри системы. Необходимо отметить, что оптимальность развития любой системы зависит от взаимного соответствия формы и содержания.66

Сегодня становится очевидным тот факт, что за несколько лет реализации административной реформы в России идея формирования системы местного самоуправления в его истинном смысле на территории российского государства так и не

воплотилась. Среди основных причин, которые называются сегодня, на первый план выходят инертность муниципальных властей и особая ментальность населения.

В современной России местное самоуправление конституционно закреплено еще с 1993 года, однако практическая реализация важнейшего конституционного принципа весьма противоречива. Достаточно наглядно это обнаруживается в городском округе, где наиболее ярко выступает противоречие государственных и общественных начал в местном самоуправлении.

Данный факт подтверждается еще и тем, что в научной среде местное самоуправление описывается и характеризуется с помощью тех же методов и приемов, что и государственное управление.

Очень часто местное самоуправление рассматривают как неотъемлемую часть государственного управления. В данном случае речь не идет об обособлении местного сообщества, происходит лишь привлечение местных жителей на службу государственным интересам. В данном аспекте не возникает проблемы реализации воли местного сообщества.

В ходе муниципальной реформы на основе Федерального закона от 6 октября 2003 г. № 131-ФЗ «Об общих принципах организации местного самоуправления в Российской Федерации» в России были учреждены муниципальные образования (сельские поселения, городские поселения, муниципальные районы, городские округа, внутригородская территория города федерального значения) и на их территориальной основе сформирована система местного самоуправления [4]. Особое место в ряду пяти основных видов муниципальных образований занял городской округ.

Однако в формулировке вышеназванного Федерального закона содержится серьезная методологическая ошибка. Дело в том, что в трактовке закона самоуправление и местное управление в частности понимаются как часть процесса управления, точнее – более высокий уровень управления. Согласно букве закона в городском округе осуществляется местное самоуправление, хотя на практике в управлении городским округом явно преобладают государственные начала, то есть отношения собственности, политики, идеологии, деятельности политических партий. Данная модель отнюдь не отвергает участия народа, однако при функционировании данной модели политические факторы задают направления, в которых осознанно или неосознанно народ реализует свою волю. Надо заметить, что не только жители городского округа, но и политический лидер

в современном городском округе на территории Российской Федерации практически лишен инициативы собственного развития. Он сосредотачивает свое внимание лишь на решении текущих проблем: строительства, жилищно-коммунального хозяйства, энергетических, топливных и других комплексов вопросов.

Объяснить данную ситуацию можно рядом причин. Во-первых, политический лидер на современном этапе развития ограничен в своих действиях из-за колоссальных диспропорций в бюджетировании; он финансово зависим от вышестоящих органов власти. Во-вторых, как отмечает К. В. Криничанский, неграмотная реализация административной реформы, целью которой было укрепление вертикали власти, на практике оказалась ничем иным как «уничтожением инициативы местных лидеров, которые превратились лишь в один из элементов жесткой иерархической системы управления» [1, с. 69].

Отсутствия механизма реализации воли граждан по вопросам местного значения самым непосредственным образом отражается на развитии гражданского общества. На наш взгляд, успех становления гражданского общества сопряжен с уровнем развития местного самоуправления. Можно согласиться с Н. Н. Купчиным в том, что в «конкретном локальном социуме появляются и кристаллизуются определенные социальные связи» [2, с. 12]. Именно «снизу» формируется местное самоуправление и гражданское общество – сообщество социально ответственных граждан. Именно на местах решаются наиболее близкие для граждан каждодневные вопросы.

Гражданин Российской Федерации постоянно проживает на одной и той же территории, поэтому вполне логично заниматься организацией жизни человека по месту его постоянного пребывания. Однако современная политическая ситуация свидетельствует об обратном: организацией жизни конкретного человека в нашей стране занимаются органы федеральной государственной власти и органы государственной власти субъектов федерации. При этом не учитываются индивидуальные особенности человека, зачастую основой такой деятельности государственных органов выступает обобщенная модель среднестатистического гражданина, которая не всегда соответствует действительности.

Видимо, ведение вопросов, которые легче, быстрее и эффективнее решить «на местах» следует перенести на локальный уровень, то есть отдать под ответственность самого гражданина, который так или иначе заинтересован в решении своей проблемы.

Именно по данному аспекту темы в научной среде возникает ряд разногласий. Например, А. Г. Чупрякова пишет о том, что одной из основных проблем местного самоуправления на современном этапе развития является «социологическая» проблема. Автор отрицает готовность населения взять под свою ответственность ряд вопросов местного значения: «Для того, чтобы ощущать свою причастность к муниципальному сообществу, быть его членом, не достаточно проживания на соответствующей территории. Нужны определенные социально-психологические и иные условия, которые бы делали каждого жителя муниципального образования активным и ответственным членом социора (социальных организаций)» [3, с. 13]. Позволим себе не согласиться с автором. Дело в том, что местное сообщество сегодня готово к самоуправлению, требуется лишь воля политических руководителей по трансформации системы всех уровней власти. В данном случае на первый план выходит политический лидер города, который становится таковым лишь при реализации воли местного сообщества.

Политическое лидерство в городском округе обнаруживает себя при умении вести целенаправленную работу, направленную на реализацию идеи активного социального партнерства власти и населения. В местном сообществе политическим лидером утверждаются не идеалы, а интересы; средством утверждения должна выступать не сила, а легитимная народная воля. Основой для такого лидерства должны выступать принцип ответственности и гражданское самосознание, подкрепляемые контролем со стороны местного сообщества. Реализация данных положений на практике обеспечат России устойчивое социально-политическое развитие с учетом реализации потенциальных возможностей каждого индивида.

Список использованных источников:

1. Криничанский К. В. Российский город в условиях социально-экономической трансформации К. В. Криничанский // Социологические исследования. – 2008. – № 10. – С. 68–75.
2. Купчин Н. Н. Политическое лидерство как феномен гражданского общества: автореф. дис. ... докт. полит. наук / Н. Н. Купчин. – М.: МГУ, 2009. – 42 с.
3. Чупрякова А. Г. Муниципальный менеджмент: реинжиниринг административных процессов: на примере муниципального образования «Городской округ Юрга» Кемеровской области: автореф. дис. канд. эконом. наук / А. Г. Чупрякова. – Кемерово: КГУ, 2006. – 36 с.
4. Федеральный закон Российской Федерации от 6 октября 2003 г. N 131-ФЗ «Об общих принципах организации местного самоуправления в Российской Федерации» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.consultant.ru/popular/selfgovernment/>

Лошак В. О.

Одеський регіональний інститут державного управління

Національної академії державного управління при Президентові України

**ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ:
НАУКОВО-ПРАВОВІ ВИТОКИ**

Стаття 1 нині діючої Конституції України говорить, що: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава» [1].

Соціальна держава, у відмінність, наприклад, від держави класового, олігархічного, корпоративно-бюрократичного типу, охороняє й забезпечує інтереси невеликих груп, інтереси меншостей населення, і при цьому служить всьому суспільству в цілому, прагне до виключення або зменшення невинуватених соціальних розходжень, забезпечує соціальну захищеність особистості. Одним із основних напрямків соціальної політики України є формування «середнього класу», як гаранта стабільності суспільства. Ця політика, чітко прослідковується в Національному плані дій на 2013 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», затвердженому Указом Президента України від 12.03.2012 року № 128 [3] (далі – Програма). Зокрема, розділом «Реформування системи соціальної підтримки та послуг» (пункт 49.1 «Реформування системи соціальних послуг») заплановано впровадження нового механізму фінансового забезпечення надання соціальних послуг при здійсненні видатків місцевих бюджетів, що враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів через затвердження державних стандартів надання соціальних послуг. Це після підготовки нормативно-правова база дасть змогу для переходу на нову модель використання бюджетних коштів: від утримання державних та комунальних закладів до оплати відповідних соціальних послуг. І це є значним кроком вперед на шляху до повного та якісного задоволення потреби населення. У відповідності з пріоритетами розвитку держави, що визначені у Програмі, Кабінетом Міністрів України було схвалено розпорядження «Про схвалення Стратегії реформування системи надання соціальних послуг» від 08.08.2012 р. № 556-р [4] та затверджено план заходів на 2013–2016 роки щодо реалізації Стратегії реформування системи надання соціальних послуг (розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.03.2013 р. № 208-р) [2] (далі – план заходів). Пунктом 3 плану заходів передбачено внесення на розгляд Кабінету Міністрів України проекту

Закону України щодо розширення повноважень місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань організації надання соціальних послуг. Подібні ідеї відбиваються і в проекті Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [5] (далі – Концепція).

Існуюча в Україні система місцевого самоврядування на сьогодні не задовольняє потреби суспільства. Перед місцевим самоврядуванням постали виклики, які потребують ефективного та швидкого реагування, серед основних – тенденція до погіршення якості та доступності адміністративних, соціальних та інших послуг через ресурсну неспроможність переважної більшості органів місцевого самоврядування щодо здійснення власних і делегованих повноважень. Через це метою Концепції є визначення напрямів, механізмів та строків формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади, спроможної максимально забезпечити передовсім надання якісних та доступних адміністративних, соціальних та інших послуг, становлення інститутів демократії участі, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, узгодження інтересів держави та територіальних громад.

З цього добре видно, що на сьогоднішній день значна увага приділяється реформуванню системи соціальних послуг. Для найбільш ефективного результату залучається досить різноманітне коло учасників даного процесу: міністерства, місцеві державні адміністрації, всеукраїнські асоціації органів місцевого самоврядування, громадські об'єднання тощо. Заплановані досить адекватні та реальні для виконання заходи: розроблення та впровадження державних стандартів соціальних послуг; затвердження: методики розрахунку вартості соціальних послуг та методичних рекомендацій щодо проведення моніторингу та оцінки якості соціальних послуг, що надаються суб'єктами надання таких послуг, нормативу фінансування отримувача соціальних послуг, що надаються відповідно до державних стандартів соціальних послуг тощо.

Звичайно, не можна не погодитись із Л. П. Шумною в тому, що розвиток національної системи надання соціальних послуг не може орієнтуватися на короткострокові завдання, а повинен відбуватися відповідно до стратегічних напрямків державної соціальної політики [6].

Проаналізувавши наукові погляди та існуючі концепції можна зробити такі висновки: поняття системи соціальних послуг та якості їх надання є складними та багатогранними категоріями. Сучасні реалії вимагають більш повного опису

всіх існуючих підходів щодо їх розуміння, відпрацювання Стратегії реформування системи надання соціальних послуг, для реалізації кінцевої мети – сформування цілісної, гармонійної системи надання соціальних послуг населенню на місцях.

Список використаних джерел:

1. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Про затвердження плану заходів на 2013–2016 роки щодо реалізації Стратегії реформування системи надання соціальних послуг: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.03.2013 р. № 208-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon3.rada.gov.ua/laws/show/208-2013-р>
3. Про затвердження Програми економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава»: указ Президента України від 12.03.2012 р. № 187. – Режим доступу: <http://www.zakon1.rada.gov.ua/laws/main>
4. Про схвалення Стратегії реформування системи соціальних послуг: розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 серп. 2012 р. № 556-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon1.rada.gov.ua/laws/main>
5. Проект Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.auc.org.ua/webform/kontseptsiya-reformuvannya-mistsevogo-samovryaduvannya-ta-teritorialnoi-organizatsii-vladi-v>
6. Шумна Л. П. Соціальні послуги: спроба визначити правову природу / Л. П. Шумна // Держава і право: зб. наук. пр.: Юридичні і політичні науки; гол. редкол. Ю. С. Шемшученко. – К., 2011. – Вип. 54. – С. 284–288.

К. ист. н. Рясная Ю. О.

*Северо-Кавказский Федеральный Университет (филиал в г. Пятигорске),
Российская Федерация*

**ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ГЕНЕРАЛА Н. Ф. РТИЩЕВА
НА СЕВЕРНОМ КАВКАЗЕ В ПЕРВОЙ ЧЕТВЕРТИ XIX ВЕКА**

В начале XIX века главной проблемой для Российской империи стала адаптация новых северокавказских подданных к порядкам, по которым жили все остальные части государства. Российское правительство предприняло ряд мер, свидетельствующих о покровительственной позиции по отношению к горским народам. Обратной стороной этого процесса было ухудшение отношений с кабардинской феодальной верхушкой. В осложнении ситуации сыграл свою роль и эпидемиологический фактор. Начавшаяся чума заставила кавказское начальство установить карантин, что было болезненно воспринято горцами [1, с. 107]. Не без подачи турецкой агентуры стал разрабатываться план ухода кабардинцев в горы, чтобы в дальнейшем начать нападения против российских поселений. Все это заставило предпринять «репрессалии», которые в апреле 1810 г. возглавил генерал С. А. Булгаков. Он добился клятвы верности со стороны кабардинских феодалов, но они носили формальный характер и нападения на Линию не прекращались [2, с. 100].

В Петербурге без одобрения смотрели на силовые акции, предпринимавшиеся кавказским начальством. Да и на местах однозначной оценки произошедшему не было. Так, генерал А. П. Тормасов считал действия С. А. Булгакова неоправданными, о чем он докладывал в столицу [3, с. 11]. Альтернативу вновь искали в переговорах и стали готовить поездку в Петербург кабардинской делегации. В нее должен был войти и Измаил Атажукин, но из-за конфликта с генералом Булгаковым он был взят под стражу [2, с. 100].

Осенью того же года произошли очередные кадровые перестановки, в результате которых генерал С. А. Булгаков был снят с должности командующего Кавказской Линией, а ему на смену прислали генерала Н. Ф. Ртищева, ставшего

в начале 1812 г. главнокомандующим на Кавказе [4, с. 65]. Действовать генералу пришлось в неблагоприятных внешнеполитических условиях, когда значительная часть сил была отозвана с Кавказа для борьбы с Наполеоном, а оголенную границу прикрывали преимущественно немногочисленные казачьи отряды [4, с. 69]. В такой ситуации brutальные методы были недоступны генералу, и ему приходилось уповать на политику «ласканий», которая, как показывал опыт предшественников, далеко не всегда вписывалась в местные реалии и воспринималась горцами как непростительная слабость [2, с. 133]. Это прекрасно понимали долгое время прослужившие на Кавказе офицеры, которые без одобрения восприняли запрет на совершение «репрессалий» в ответ на горские нападения.

По инициативе Н. Ф. Ртищева в Моздоке собрались чеченские старшины, которых генерал щедро одарил подарками, стремясь привлечь их на свою сторону. Они, в свою очередь, обещали повлиять на соплеменников и убедить их не совершать нападения на Линию. Но даже если эти обещания и были искренними, реальных рычагов воздействия на своих воинственных сородичей эти старшины не имели, а потому набеги так и не прекратились [4, с. 346–347].

Впрочем, однозначно отрицательно шаги генерала охарактеризовать нельзя. Ему удалось в целом заблокировать шаги иранской и турецкой агентуры и сохранить среди местных народов пророссийские настроения [4, с. 354]. Более того, нашлись добровольцы, выразившие желание принять участие в войне с Бонапартом [5, с. 82].

Недаром такой авторитетный боевой офицер, как Д. В. Давыдов, писал: «Огромна наша мать Россия! Изобилие средств ее дорого уже стоит многим народам, посягавшим на ее честь и существование; но не знают еще они всех слоев лавы, покоящихся на дне ее. Один из сих слоев состоит, без сомнения, из полудиких и воинственных народов, населяющих всю часть империи, лежащую между Днепра, Дона, Кубани, Терека и верховьев Урала, и коих поголовное ополчение может выставить в поле сто, полтораста, двести тысяч природных наездников. Единое мановение царя нашего – и застонут поля неприятелей под копытами сей свирепой, неутомимо подвижной конницы, предводимой просвещенными чиновниками регулярной армии! Не разрушится ли, не развеется ли, не снесется ли прахом с лица земли все, что ни повстречается, живого и неживого, на широком пути урагана, направленного в тыл неприятельской армии...» [6, с. 29].

Пока продолжалась «гроза 12-го года» и заграничные походы русской армии не позволяли прислать дополнительные силы на Кавказ, приходилось закрывать глаза на не прекращавшиеся нападения горцев на русские поселения. Но политика уступок не могла продолжаться постоянно. Раз за разом требования горцев становились все более обширными, а взятые ими обязательства не выполнялись. Н. Ф. Ртищев между тем настойчиво пытался не прекращать переговорный процесс, добиваясь определенных подвижек, но, так и не сумев добиться главного – безопасности.

Пожалуй, предпринятые шаги российской администрации можно охарактеризовать как заделы на будущее. Они могли дать положительный эффект далеко не сразу, а спустя многие годы. К числу таких акций, на наш взгляд можно отнести процесс переселения горцев на равнину, где они могли втягиваться в орбиту российского культурно-экономического влияния. С постройкой укрепления Назрановское все больше ингушских обществ стало селиться под защитой русского оружия и, хотя такое соседство и доставляло хлопоты командованию, но в перспективе можно было надеяться на изменение воинственного менталитета вчерашних обитателей горных теснин [7, с. 222].

Каждый раз покровительство горным народам приводило к осложнению отношений с кабардинской верхушкой. Кабардинские феодалы заявляли свои претензии на эти племена, мешали их переселению на плоскость [7, с. 222]. Последние, в свою очередь всячески стремились продемонстрировать привязанность к России, готовы были давать клятвы, в которых гарантировали верность и преданность [5, с. 85]. Вот пример одной из них, адресованной Главнокомандующему на Кавказе: «В прошлом 1815 году посланные от Вас всего дигорского народа доверенные старшины наши Али Кантемуров, Заурбек и Девлитук Абсаловы, явсь к вашему высокопревосходительству в Кутаис, имели счастье видится и объясняться с Вами на счет желания нашего вступить в подданство российской империи и дали обещание, по которому и мы здесь учинили присягу, обстоятельства же буде угодно вам знать, то оно происходило следующим образом: по возвращении от вас вышесказанных старшин, доставивших нам милостивое письмо ваше, мы оное вручили кабардинскому князю российскому полковнику Кучук-беку Джанхотову, а другое предписание ваше доставили начальствующему здесь <...> господину генерал майору Дельпоццо, с воли которого Кучук-бек Джанхотов был назначен и при нем Моздокский городской команды хорунжий Медведев, прибыли к нам и собрали в одном месте всех

старших жителей и даже малолетних детей наших и объявили нам вступить в подданство российской империи, на что мы охотно согласились, учинили в присутствии подполковника Джанхотова и Медведова присягу на верность подданства его императорскому величеству и с того времени пребудем верноподданными вашими <...> выгодною же для нас будет то, чтоб по бумагам подполковника Джанхотова были бы мы безопасно впускаемы в Кавказскую губернию и Кабарду по торговому промыслу. Желание наше которое полезно как для нас самих, так и для службы его императорского величества и послужит ко спокойствию горцев, удовлетворено по милости вашей и надеемся, что ваше высокопревосходительство не оставите сделать своего распоряжения по сему предмету, так как мы уже учинились подданными России против неприятелей ее, неприятели и с доброжелателями доброжелатели, впрочем о надобностях и просьбах наших донесут вам старшины наши Девлетук Абсалов, Али Кантемуров, Эйпануко Кубатов и Кози Туганов» [7, с. 223].

Готовность давать и выполнять такие клятвы высказывали, как правило, рядовые общинники. Сложнее складывались отношения с местной верхушкой. Так, тагаурские феодалы требовали для себя все новых и новых привилегий, особенно их, привлекали льготы на получения пошлин на Военно-Грузинской дороге. Порой генерал Ртищев проявляя недопустимую мягкотелость, шел на уступки, но в ответ слышались все новые требования и шантаж [8, с. 384]. Несмотря на это, российская администрация выступала в качестве посредника на переговорах между кабардинцами и осетинами и сумела добиться определенного сближения сторон [8. Л. 2 об]. Что касается феодальной фамилии Дударовых, наиболее влиятельных среди тагаурцев, то по их собственному заявлению, «чтобы сделаться достойными покровительства России, многие из нашей фамилии поступали на службу, во время которой, сражаясь против своих соплеменников, жертвовали жизнью. Со своей стороны, русское правительство, ценя такую преданность Дударовых, не только признавало их права на землю и населенных на ней людей, но еще старалось предоставить все средства и силы к удержанию этих прав» [8. Л. 4].

При Н. Ф. Ртищеве кабардинский вопрос оставался одним из ключевых в северокавказской политике России. В феврале 1811 г. местные феодалы подготовили «Всеподданнейшее прошение», в котором жаловались на игнорирование своих интересов со стороны кавказского начальства [5, с. 96]. Прибыв в Петербург, делегаты удостоились приема на самом высоком уровне. С ними

беседовал лично Александр I и обещал удовлетворить их просьбу на наделение землями севернее реки Малки [5, с. 99]. Но, в свою очередь от них потребовали реального, а не формального подданства и отказа от претензий на господство над другими северокавказскими народами. Этого кабардинские феодалы выполнить не хотели, да и не могли. Их набеги на Линию продолжились, а ртищевские увещевания оставались пустым звуком. И это происходила несмотря на то, что российская администрация разрешила кабардинцам свободный доступ с торговыми целями в города Кавказской губернии, позволила бесплатно брать соль для своих нужд на соляных озерах [5, с. 100].

Более эффективно действовал такой подход на Северо-Западном Кавказе. Благодаря режиму благоприятствования в торговле местный пристав, ногайский хан Султан Менгли-Гирей получил присягу нескольких западноадыгских племен [8. Л. 6]. И этот курс на поддержку и поощрение торговых контактов с закубанцами был продолжен и после подписания Бухарестского трактата с Турцией в мае 1812 г. [9, с. 113]. В Черномории, на Бугазе был открыт новый меновой двор [5, с. 48].

Но эти меры не приводили к прекращению разорительных нападений, а запрет на преследование и наказание неприятеля еще больше провоцировал «хищников». Когда генерал С. А. Портнягин все же решился совершить «репрессалии», это привело к его конфликту с главнокомандующим на Кавказе. В итоге он был снят с должности, но и Н. Ф. Ртищеву недолго оставалось находиться на своем посту. В Петербурге разочаровались в его безуспешных попытках прекратить набеги и на смену прислали человека готового решительным шагам по наведению порядка – А. П. Ермолова.

Как видно из вышеизложенных фактов, российское правительство было заинтересовано в мирных методах решения кавказского вопроса. Неудивительно, что местное начальство старалось найти в горской среде людей, готовых к диалогу. Это должны были быть лидеры, пользующиеся влиянием среди своих соплеменников. Таковых, как представляется, чаще можно было встретить среди народов, характеризующихся зрелым социальным уровнем развития. У них имелась прослойка аристократии, традиционно выполняющая военно-управленческие функции. Поэтому гораздо легче было договариваться с кабардинской верхушкой, дагестанскими феодалами, чем находить компромисс со старшинами «вольных» или «демократических» обществ. Среди многих задач российской политики в регионе одной из важнейших была задача по привлечению на свою

сторону ярких представителей горской элиты, совместно с которой происходил поиск взаимоприемлемых способов органичной адаптации Северного Кавказа к общеимперским порядкам.

Список использованных источников:

1. Ногмов Ш. Б. История адыгейского народа, составленная по преданиям кабардинцев / Ш. Б. Ногмов. – Нальчик: Кабгосиздат, 1947.
2. Жемухов С. Н. Жизнь Шоры Ногмова / С. Н. Жемухов. – Нальчик: Эльбрус, 2002.
3. Нечаев С. Д. Отрывки из путевых записок о Юго-Восточной России / С. Д. Нечаев // Московский телеграф. – 1826. – № 1. – Ч. 7.
4. Туганов Р. У. История общественной мысли кабардинского народа в первой половине XIX века / Р. У. Туганов. – Нальчик: Эль-Фа, 1998.
5. Кумыков Т. Х. Общественная мысль и просвещение адыгов и балкаро-карачаевцев в XIX – начале XX в. / Т. Х. Кумыков. – Нальчик: Эльбрус, 2002.
6. Вейденбаум Е. Г. Из архива князей Бековичей-Черкасских / Е. Г. Вейденбаум // Кавказский сборник. – Тифлис, 1910. – Т. 30.
7. Казаков А. В. Адыги (черкесы) на российской военной службе. Воеводы и офицеры. Середина XVI – начало XX в. / А. В. Казаков. – Нальчик: Эль-Фа, 2006.
8. РГИА. Ф. 932. Оп. 1. Д. 88. Л. 1.
9. Щербина Ф. А. История Кубанского казачьего войска / Ф. А. Щербина. – Екатеринодар, 1913. – Т. 2.
10. Щербина Ф. А. Кубанское казачество и его атаманы / Ф. А. Щербина, Е. Д. Фелицын. – М.: Вече, 2007.

Етнологія

Дущак В. Г.

Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича, Україна

АНДРОЦЕНТРИЗМ ТА ПРИЧИНИ ЖІНОЧОЇ СУБОРДИНАЦІЇ В ГЕНДЕРНІЙ АНТРОПОЛОГІЇ

Ще донедавна, а подекуди і зараз соціальні відносини між статями трактуються як природні, що не потребують окремої самостійної категоризації і осмислення. А те, що не вміщується в систему гендерної дихотомії і суперечить легітимній системі сексуальних відносин (гомосексуальність, трансвестизм і т. д.) перебуває на периферії дослідницької уваги етнографів і антропологів. Подолати подібну маргіналізацію можливо тільки з використанням інструментарію та методології сучасної гендерної теорії. Будучи застосовані до традиційних етнографічних і антропологічних джерел, вони дозволяють по-новому проаналізувати і дослідити

відомі раніше сюжети і феномени, вивчити взаємозалежне коло проблем – антропоцентризм в сучасній культурі та визнання людини в культурі і суспільстві через привнесення категорії статі в науковий аналіз. Це стало можливим завдяки феміністичному осмисленню антропологічних статевих досліджень та становленню гендерних досліджень як самостійного наукового напрямку.

У 1968 р. американський психолог Р. Столлер вперше ввів у науковий обіг поняття «гендерна ідентичність», та обґрунтував її концепцію, яка будувалася на розмежуванні біологічної і культурної статей [2, с. 38].

Одним із переконливих доказів соціального конструювання гендеру стали дослідження антропологів. Вже у першій половині ХХ ст. з'явилися перші антропологічні праці, які спростовували розуміння відмінностей між статтями лише біологічними чинниками. Так, М. Мід, яка вивчала племена островів Самоа і Нової Гвінеї, у своїх роботах доводить, що категорії «мужність» і «жіночість» є переважно детерміновані культурою та сконструйовані соціально, а не наперед задані біологічно. Фундаментальне значення мала і робота С. де Бовуар «Друга стаття», в якій вона на основі аналізу історії, релігії, міфології, вірувань, звичаїв різних культур фактично розкрила механізми, за допомогою яких суспільство в християнській цивілізації перетворює природні відмінності між статтями на соціальну нерівність, формує і освячує ієрархічні відносини між чоловіками і жінками. Проте до піднесення другої хвилі фемінізму ідеї цих дослідниць залишалися практично непоміченими [3, с. 44].

Друга хвиля фемінізму, яка припадає на 60–70-ті рр. ХХ ст., мала на меті подолання спротиву суспільства у забезпеченні самореалізації і здобуття незалежності жінки. Для реалізації цих політичних цілей значна увага приділялася теоретичному осмисленню суспільства, тож тісний зв'язок теорії і практики став головним принципом розвитку «жіночої» проблематики в суспільних і гуманітарних дисциплінах. Ідеї теоретиків гендерного підходу підняли принципово нову для загальногуманітарних дисциплін проблему андроцентризму сучасної культури, тобто коли реальний соціальний світ культури, як і його професійна саморефлексія, зорієнтовані на чоловіка [5; 3, с. 69–70].

А на думку Г. Мур, в антропології андроцентризм виявляється на трьох рівнях. По-перше, етнографи привносять у свої дослідження інших культур притаманні їм власним культурам уявлення і очікування особливостей взаємовідносин між статтями, тому розраховують на більшу інформацію від чоловіків, ніж від жінок. Іншим виявом цього є ідея підпорядкованості жінки чоловікові в межах

досліджуваної культури, тож таке бачення гендерних зв'язків насамперед і повідомляється етнографу. Останнім проявом є схильність дослідників трактувати будь-який асиметричний зв'язок між чоловіком і жінкою як нерівність та ієрархію, характерну для західних суспільств [3, с. 44–45]. Сама «жіноча тема» в антропології має три прояви: жінки як професійні антропологи, жінки як інформаторки (тобто носії знань) і жінки як об'єкти аналізу в соціальних науках. Адже, з одного боку, історично жінок в антропології було більше, ніж у будь-якій іншій соціальній дисципліні (білі дослідниці і кольорові об'єкти дослідження). Однак, з другого боку, незважаючи на тривалу присутність жінок-антропологів, малопомітними є відмінності їх праць від праць антропологів-чоловіків [1, с. 373].

Наукова дискусія щодо андроцентризму розгорнулася у 70-х рр. з його критики, яка була поміщена у статті С. Слокум «Жінка-збирачка: чоловічий ухил в антропології». Доводячи виняткову роль збиральництва для забезпечення виживання і тяглості спільноти, вона вказувала на те, що більшість досліджень і теорій зосереджуються на чоловічій діяльності та на чоловічому сприйнятті жіночої діяльності, а тому нехтують жіночим повсякденням. Е. Арденер вбачав причини андроцентризму у застосуванні вченими маскулінних моделей їх власного суспільства для пояснення маскулінних моделей інших культур. А Р. Рейтер наголошувала, що накопичений етнографами об'єм інформації не вирішує проблем у дослідженні жінок, оскільки значна частина її надана чоловіками [3, с. 45–46].

Запропонувавши концепцію психологічної андрогінії, С. Бем вказала на три фундаментальні основи функціонування і подолання андроцентризму. По-перше, розбіжності між чоловіками і жінками визначені біологією, але детермінізовані соціумом: «поєднання влади соціальних структур, що поклали в основу чоловіка, з біологією, яка природно і автоматично дає перевагу чоловікам та обмежує інтереси жінок». По-друге, андроцентристські інститути соціуму трансформують відмінності між чоловіками і жінками в дискримінаційні практики. По-третє, подолання дискримінаційних практик можливе завдяки створенню інституційних умов, що підштовхнуть людей до зміни стандартів поведінки. Тобто, інструментарій і методологія гендерної теорії у поєднанні з антропологічними дослідженнями дозволяє не лише фіксувати соціальні відмінності між статями, але й впливати на реалії соціального життя [4, с. 140–141].

Іншою проблематикою феміністичної антропології стало з'ясування причин і поширеності жіночої субординації. Публікація збірок статей «Жінка,

культура і суспільство» (1974, за редакцією М. Росальдо і Л. Ламфер), «До антропології жінок» (1975, за редакцією Р. Рейтер) та «Жінки і чоловіки: погляд антрополога» 1975, за редакцією Е. Фрідл) вчинили справжній переворот в антропології [3, с. 46].

Зокрема, Ш. Ортнер, відштовхуючись від теорії К. Леві-Строса про дихотомічне мислення, засноване на принципі бінарних опозицій, у своїй концепції показала, що жінка символізує природу, яку людина прагне підкорити і контролювати. Жінка наділена репродуктивними функціями, які притаманні лише їй і значимі на трьох рівнях: 1) жіноче тіло і його функції здаються близькими до природи (на відмінно від чоловічої фізіології, яка залишає його вільним для культури); 2) через свої тілесні функції жінці віддають ті соціальні позиції (ролі), які вважаються нижчими за чоловічі; 3) традиційні жіночі ролі, у свою чергу, породжують відповідну психологію жінки, яка також розглядається як менш окультурена. Таким чином, у більшості суспільствах жінок розглядають як частину природи і розташовують їх поза історичним часом та простором мислення: натомість чоловіки як частина культури живуть в історії, творять, діють, досягають, втілюючи все людське. Натомість всі, що робить жінки навіть за межами домашньої сфери, девальвується, оскільки це роблять жінки [1, с. 379–380].

Аналізуючи соціальні інститути, М. Росальдо пропонує власну теорію засновану на розмежуванні приватної і публічної сфер, коли перша виключно асоціюється з жінками, а друга – з чоловіками. Суспільства з жорстким розмежуванням цих сфер схильні знецінювати та дискредитувати приватну сферу, а відтак і жінок, які до неї належать. Іншою її ідеєю є думка про фемінність як приписний статус і маскуліність як статус набутий: культура трактує особу жіночої статі як народжену жінкою, дівчинка природнім чином одразу є жінкою, яка лише поступово досягає зрілості; тоді як хлопчик повинен набути статусу чоловіка, сформувавши відповідний набір характеристик у процесі дорослішання та довести свою зрілість. Ця теорія зазнала критики з боку Е. Лікок, яка вважає економічний внесок жінок суттєвим та пропонує оцінювати їх статус за такими критеріями, як доступ до ресурсів, умови праці і розподіл продуктів жіночої праці [3, с. 48–49].

Р. Рейтер вказувала на еволюцію та історичний характер інститутів, у яких реалізується статева нерівність та наголошувала на економічному внеску як заporуці певних прав [3, с. 46]. Е. Фрідл зосередилася на вивченні жіночої праці

і ролі жінок у виробництві та доводила, що міра чоловічого домінування залежить від господарського типу певної культури. Чоловічий ж контроль над жінками пов'язаний з поза домашньою діяльністю чоловіків та їх прерогативою на обмін цінними продуктами і послугами за межами домогосподарства [3, с. 49–50].

Інша група антропологів спробувала вписати статі і пов'язаний з ним розподіл праці в універсальну стратифікацію. Так, в середині 1970-х рр. Д. Хубер запропонувала модель гендерної стратифікації з урахуванням домашньої роботи, яка не дає надлишкового продукту і не включена до сукупного національного продукту (проте вимірюється мільярдами доларів, якщо ці послуги купуються), а також двох завдань відтворення, які недоступні чоловікам: народження і грудне вигодовування дітей. Розглядаючи взаємодію кількох факторів – екології, технології виробництва їжі і зміни народжуваності, Д. Хубер виходить з таких посилянь: 1) члени сім'ї, які виробляють продукти, володіють більшою владою і авторитетом, ніж ті, хто споживає; 2) однак, та робота, яку виконують жінки, має бути сумісна з вагітністю і грудним вигодовуванням, якщо суспільство прагне вижити. Як і перше положення, третє пов'язане із загальною теорією соціальної стратифікації і передбачає, що найбільша влада і авторитет в суспільстві належить тим, хто контролює розподіл матеріальних цінностей за межами сім'ї [7, с. 78–79]. Статус жінки знаходиться в прямій залежності від ступеню участі в забезпеченні їжею, але в деяких суспільствах потреба у відтворенні населення повністю виключає жінок з діяльності, яка надає владу і авторитет (кочові спільноти, мисливство). Результатом прогресу є покращення становища жінок, адже розвиток технологій у постіндустріальний період робить фізичні відмінності статей менш значимим, проте ключовим стає внутрішньо сімейний розподіл праці. Визнання функціональної важливості праці, яка не зорієнтована на ринок і в основному виконується жінками, спонукало багатьох економістів і соціологів стверджувати політичну значущість статевого розподілу праці, тобто безпосереднього зв'язку з нерівністю у володінні владою та підтримання патріархального устрою в суспільстві [1, с. 383].

Важливим етапом на шляху критики і подолання андроцентриського підходу в історико-етнологічних дослідженнях стало запровадження К. Міллет концепції патріархату як системи чоловічої влади і домінування, що завдяки дії суспільних, політичних і економічних інституцій є джерелом пригнічення

жінок [2, с. 71–72]. В антропології цей термін використовується для позначення винятково чоловічого контролю над найпрестижнішими соціальними, політико-економічними та культурними інститутами певного суспільства [3, с. 50].

Поєднанням психоаналізу з антропологією у тлумаченні сексуальності як культурно сконструйованої категорії, що лежить в основі нерівності, стала зараз вже класична робота Г. Рубін «Обмін жінками». Вона вказала, що обмін жінками між племенами в первісних суспільствах був способом упорядкування і встановлення миру: «шлюб був головною первісною формою обміну подарунками, а жінка була найціннішим даром» [6, с. 103]. Тож, будучи предметом угоди, жінка ставала просто каналом родинного зв'язку, а не рівноцінним партнером тих соціальних відносин, які встановлювалися таким чином між чоловіками. Тому, статева дихотомія суспільства слугує перш за все для соціального розподілу, пов'язаного з різними можливостями для концентрації матеріальної і символічної влади в руках чоловіків. Більше того, розподіл праці за статевою ознакою не є природнім наслідком біологічного розподілу статей, а необхідний для функціонування гетеросексуальних союзів, закріплених шлюбом [6, с. 100–101]. Гетеросексуальність сконструйована культурою і спрямована на підтримання гендерної асиметрії. Розвиваючи ці ідеї, А. Річ вводить поняття примусової гетеросексуальності і вказує, що підлегле становище жінки має на меті «нормувати» її сексуальність для регулювання репродукції в суспільстві [4, с. 144].

Таким чином, концептуальний розподіл понять стать/гендер сприяв розумінню соціального їх наповнення, відходу від одномірного біологічного детермінізму, який зводив ці поняття до визначених біологічних відмінностей між статями. А подальша розробка гендерної концепції сприяла виявленню і кращому розумінню явища андроцентризму в європейській культурі, а потреба його подолання зумовила необхідність розробки нової методології досліджень, яка допомогла кращому розумінню категорії «жінка», його культурного і символічного наповнення, з'ясуванню еволюції цієї категорії в ході історичного розвитку та відмінності її у різних суспільствах. Незважаючи на всі складнощі і різночитання, гендерний підхід в антропології сприяє цілісному осмисленню практик гендерної взаємодії, зміні ієрархічного характеру відносин між дослідником та інформатором.

Список використаних джерел:

1. Введение в гендерные исследование: учеб. пособ. / под ред. И. А. Жеребкиной. – Х.: ХЦГИ; СПб.: Але-тайя, 2001. – Ч. 1 – 708 с.
2. Введение в теорию и практику гендерных отношений / [Н. Азизова, Д. Алимджанова, Ф. Ахмедшина и др.; науч. ред.: Е. Б. Мезенцева, И. И. Юкина, Л. Д. Бойченко и др.]. – Ташкент, 2007. – 405 с.
3. Кісь О. Бунтівна наука: феміністична парадигма в культурній та соціальній антропології (західний досвід) / О. Кісь // Сучасність. – 2008. – № 10. – С. 43–51.
4. Рабжаева М. В. Гендерная антропология: концептуальная и институциональная характеристика / М. В. Рабжаева // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2002. – Т. 5. – № 2. – С. 133–147.
5. Рабжаева М. О традиции изучения феноменов пола в отечественной антропологии / М. Рабжаева / Материалы 3-й Межвуз. конф. молодых исследователей «Гендерные отношения в современном российском обществе»: Вариации на тему Гендер / под ред. Т. А. Мелешко, М. В. Рабжаевой. – СПб.: Алетейя, 2004. – 316 с.
6. Рубин Г. Обмен женщинами: заметки по политэкономии пола / Г. Рубин // Антология гендерной теории / [А. Дворкин, Н. Чодороу, Д. Хубер и др.]; сост., коммент. Е. Гаповой, А. Усманой; Евр. Гум. Ун-т, Центр гендер. Исследований. – Мн.: Пропилеи, 2000. – С. 99–140.
7. Хубер Д. Теория гендерной стратификации / Д. Хубер // Антология гендерной теории / [А. Дворкин, Н. Чодороу, Д. Хубер и др.]; сост., коммент. Е. Гаповой, А. Усманой; Евр. Гум. Ун-т, Центр гендер. исследований. – Мн.: Пропилеи, 2000. – С. 99–140.

Теорія та історія політичної науки

К. іст. н. Єремєєва І. А.

Дніпропетровський університет імені А. Нобеля, Україна

ТЕОРІЇ ГРУПОВИХ ІНТЕРЕСІВ В ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ

Соціальні групи є вагомим чинником формування громадянського суспільства та істотно впливають на формування особливостей політичного режиму, політичну і громадянську поведінку людей та їхніх громадсько-політичних організацій. Ідеї щодо впливу соціальних груп, зокрема груп інтересів, на політичні процеси набувають значної актуальності в період формування теорій демократії. Основи наукових досліджень були закладені у XVIII ст. американським мислителем і державним діячем Дж. Медісоном, який стверджував: конфлікти інтересів є природним явищем для людини суспільства; прагнучи захистити свої інтереси, люди об'єднуються в певні групи – фракції; тенденцію до фракційності в умовах свободи подолати неможливо, а тому треба прагнути до нейтралізації її негативних наслідків. Такими наслідками Медісон вважав домінування вузькогрупових інтересів над загальносуспільними, перекося державної політики на користь окремих груп та розбрат у суспільстві [5, с. 414]. Для подолання таких негативних чинників в конкретних умовах постколоніальної Північної Америки, слабкості конфедеративного зв'язку її штатів Медісон пропонує прийняти федеральну конституцію та створити загальнонаціональний уряд. Сформульовані Медісоном ідеї групового базису політики стали ключовими для теорій групового інтересу, які головним чином були сформульовані у XX ст., в період коли вплив групової активності на політичний процес посилювався.

Розвиток теорії груп в сучасній політології починається з публікації в 1908 р. праці Артура Ф. Бентлі «Процес управління». Основою даної теорії стала ідея про те, що суспільство є сукупністю різних груп інтересів. Бентлі вважав, що об'єктом політологічного дослідження мають бути не законодавчі форми та формальні моменти політичної організації суспільства, а дії людей, які добровільно об'єдналися у групи, задля досягнення політичних цілей. Автор стверджував, що сутність політики полягає в боротьбі людей за досягнення та втілення

своїх інтересів, при цьому боротьба здійснюється не одноособово, а в групах, що створюються на основі спільних інтересів. Стабільність груп не від їх здатності нав'язувати свої рішення, а від уміння прийти до консенсусу з іншими групами. Саме консенсус, а не політична сила є найбільш стабілізуючим чинником будь-якої політичної спільноти [1, с. 163]. Концепція Бенті привела до нового розуміння всього політичного процесу – не як статичної конструкції, що існує завдяки силі або суспільному договору, а як процесу, в якому головну роль відіграють не окремі індивіди, а групи інтересів.

Ідеї Бенті були підтримані та розвинені американським політологом Д. Труменом, який охарактеризував політичний процес як процес групової конкуренції за владу над розподілом ресурсів. Д. Трумен підкреслював, що така групова конкуренція не порушує рівноваги, а сприяє підтриманню стабільності чинної політичної системи. Він стверджував, що ускладнення структури сучасного суспільства робить різноманітнішими потреби окремих груп, результатом цього є необхідність формування додаткові асоціації для стабілізації відносин між окремими групами. Збільшення кількості асоціацій обов'язково буде впливати на уряд. Асоціації вимагатимуть зв'язку з урядовими інститутами, як тільки в них виникне такий інтерес [2, с. 204].

Питанням поведінки окремих індивідів та розкриттю причин їх приєднання до груп присвячено дослідження «Логіка колективної дії» (1965) американського економіста та соціолога М. Олсона. Вихідним положенням теорії груп М. Олсона є переконання про те, що головними рушійними мотивами окремого індивіда вступити до будь-якої організації є раціональність та егоїзм. Часто особисті інтереси можуть бути задоволені діями окремої особи, але коли певна кількість індивідів має загальну мету, індивід, який діє неорганізовано виявиться нездатним забезпечити досягнення цієї мети. Призначення організації, таким чином, пов'язано з існуванням групових інтересів і всі групи працюють задля колективної вигоди, яка буде приносити користь усім її членам [4, с. 6]. Зважаючи на те, що індивід здатний вирішувати певні свої проблеми самостійно, політична групова активність розглядалася М. Олсоном як другорядний продукт «неполітичної діяльності» групи, тому що в групи вступають тільки для задоволення вузьких особистих потреб, а не задля реального вирішення комплексу проблем [1, с. 166]. Теорія М. Олсона в цілому зосереджена на доказі переважання індивідуального інтересу над всіма іншими інтересами, що відсуває на другий план політичну активність груп.

Взаємозв'язки між індивідуальними та груповими інтересами розкриваються в теорії обміну американського соціолога Р. Солсбері. Положення концепції зводяться до наступних тверджень. Групи інтересів не виникають стихійно. Виникнення групи залежить від наявності лідера, який фінансує групу з метою отримання в подальшому особистих вигод, наприклад керівних посад в адміністративному апараті нових організацій. Відбувається обмін послугами: члени групи задовольняють свої специфічні потреби, а політичний підприємець свої. В процесі оформлення та зростання групи матеріальні та селективні блага стають провідними мотивами діяльності групи, а керівники намагаються будь-якими засобами зберегти її як джерело постійних матеріальних благ та адміністративного статусу [3, с. 123]. В цілому теорія обміну Р. Солсбері заперечує твердження Трумена про те, що стабільний розвиток суспільства веде до зменшення активності соціальних груп. Їх активність обумовлена переважно суб'єктивним чинником – здатністю та можливістю окремих лідерів або невеликих груп зібрати навколо себе однодумців.

Існують і інші концепції, що характеризують групи інтересів. Серед головних причин об'єднання людей у групи Дж. Вілсон називає децентралізацію політичної системи, в таких випадках метою соціальних груп є вплив на урядові структури, що сприяє значному збільшенню кількості груп, які використовують різноманітні засоби доступу до уряду задля реалізації своїх інтересів. Постійна або тимчасова слабкість партійних систем також сприяє активності груп інтересів [2, с. 204]. Теорія ангажування пояснює генезу груп інтересів діяльністю індивідів, що пов'язують власні матеріальні цілі з досягненням політичних цілей групи. За концепцією «негативного права на коаліцію», обґрунтованою в 60-і рр. Ф. Хайєком, право на об'єднання в групу поряд із його буквальним значенням містить у собі «негативне право», тобто невід'ємне право кожного працівника не приєднуватися до групи або в будь-який момент вийти з неї [6, с. 69].

Теорії групових інтересів з різних позицій трактують статус соціальних груп в політичній системі, природу групового членства, ступінь відповідності переконань між рядовими членами та керівниками, взаємозв'язки матеріальних інтересів з адміністративним апаратом, політикою, ідеологією. Групи інтересів характеризуються як особливий клас політичних суб'єктів, що відокремлені від офіційних владних структур. Загальною рисою групових теорій є визнання груп інтересів як інститутів громадянського суспільства, що сприяють вільному самовиявленню громадян, мирному змагальному узгодженню їх різноманітних інтересів при дотриманні демократичних принципів.

Список використаних джерел:

1. Бакун Л. А. Группы в политике: к истории развития американских теорий / Л. А. Бакун // Полис. – 1999. – № 2. – С. 162–167.
2. Виговський Д. Групи інтересів як центр політичного впливу на внутрішньодержавному рівні / Д. Виговський // Вісник Львівського університету. Філософські науки. – 2008. – Вип. 11. – С. 202–211.
3. Макаренко В. П. Групповые интересы и властно-управленческий аппарат: к методологии исследования / В. П. Макаренко // Социс. – 1996. – № 11. – С. 120–128.
4. Олсон М. Логика коллективных действий: Общественные блага и теория групп: пер. с англ. / М. Олсон. – М.: Фонд Экономической Инициативы, 1995. – 165 с.
5. Основи демократії: навч. посіб. / за заг. ред. А. Колодій. – К.: Ай Бі, 2002. – 684 с.
6. Хайек Ф. Дорога к рабству / Ф. Хайек. – М.: Экономика, 1992. – 175 с.

Політичні інститути та процеси

Лопата М. О.

Львівський національний університет імені І. Франка, Україна

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ КОАЛІЦІЙНИХ УРЯДІВ: ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД

В Україні тема коаліційних урядів і підходів до їх формування почала обговорюватися нещодавно, починаючи від 2000-го року, і особливої актуальності набула після введення в дію змін до Конституції України з 1 січня 2006 р., коли уряд повинен був формуватися парламентською коаліцією. Коаліційні уряди складаються з представників двох або більше політичних партій, які об'єднують власні зусилля для формування уряду, коли жодна партія немає більшості у парламенті і складають більшість урядових кабінетів у європейських країнах [2]. Питання мотивації формування коаліцій глибоко розвинули закордонні дослідники – Е. Довнс [4], В. Райкер [8], А. де Сваан [9], М. Лавер та Н. Шофілд [6], А. Лейпхард [7]. Автор має на меті розглянути основні підходи до формування коаліційних урядів, які спонукають парламентських акторів входити до складу коаліційного уряду у працях іноземних авторів, що можна було б цілком застосувати як до української реальності формування коаліцій.

Існуючі підходи формування коаліційних урядів коаліцій можна поділити на дві групи: 1) Модель «призів» (прагматичний чинник), коли при формуванні коаліційних урядів передусім враховують показники кількості місць, які мають

партії-потенційні учасники коаліції; 2) модель «програмних цілей» (ідеологічний чинник), коли враховується ступінь ідеологічної близькості (сумісності) можливих партнерів по коаліції.

Модель «призів» (Model office-seeking) базується на теорії раціонального вибору та передбачає, що політичні партії як групові актори, члени партій та партійні лідери є раціональними акторами, метою яких є власна вигода, що в рамках процесу формування уряду проявляється у прагненні увійти в склад уряду [1, с. 48]. Якщо метою партії є здобуття посад після виборів, то партія спробує максимізувати голоси, щоб у такий спосіб здобути якомога більше місць у парламенті і в результаті, збільшити свої шанси отримати контроль над виконавчою гілкою влади. Коли жодна політична сила не має парламентської більшості, то партії в процесі переговорів будуть старатися увійти в склад кабінету, розглядаючи депутатські мандати, як елемент торгів. У зв'язку з цим, запропоновану партіями програму на виборах варто розглядати як притягання голосів виборців, а не як головну мету діяльності партії. На погляд Е. Довнса: «Партії радше формують політичну програму щоб виграти вибори, ніж виграти вибори, щоб реалізувати політичну програму» [4, с. 28]. Це є головний принцип моделі «призів». Також, В. Райкер вважає, що одержання визначеної посади – це здобуття певного «призу», який ділиться між членами «переможної» коаліції [8 с. 39]. Автор вважає, що у процесі виборчої кампанії запропонована партією політична програма можливо буде змінена у процесі коаліційних переговорів, поки її ще не почали впроваджувати в життя.

Поділ нагороди залежить від кількості учасників. Чим більше таких учасників, тим меншу частку отримає кожен з них. Коаліційні переговори зводяться до визначення акторів, які будуть ділити нагороду [6, с. 40]. Допущені до формування коаліції політ. сили не мають однакового статусу. Одні партії сильніші за інших. Наприклад, партія, яка контролює посаду прем'єр-міністра, є «старшою» серед правлячих партій і має більше «призів» (посад). У коаліційному кабінеті можливе домінування однієї партії над іншими, що породжує феномен домінуючої партії, тобто коаліційні уряди виступають у двох формах, відповідно до яких також здійснюється дистрибуція портфелів. Мова йде про конструкцію з одною домінуючою політичною партією та про конструкцію, відповідно до якої коаліція має врівноважений характер [3, с. 244]. Інші посади в уряді також мають свою силу, тобто існує ієрархія «призів». Між переможцями іде торг, але переможці не є один одному рівні. Підбиваючи підсумки, варто сказати що: а) «призи» у вигляді посад мають для партій більше чи менше значення. Найважливішим актором є партія, членом якої є

прем'єр-міністр і кілька найцінніших міністерств; б) «призи» у вигляді посад, мають різну вагу для різних партій. Призи між собою не є рівнозначними і певні партійні сім'ї (наприклад, для селянських партій – головним є міністерство с/г) мають особливі преференції. Якщо якась посада є особливо цінною для партії, її вартість для даної політ. сили буде більшою ніж інших.

Формування коаліції охоплює міністерські посади, що є основним мотивом у існуванні такої коаліції. Але за межами кабінету є багато «неміністерських» посад (наприклад, заступники міністрів). Вони не становлять формальної структури кабінету, але вони також важливі (наприклад, у Нідерландах урядові призначення нижчого рівня становлять частину так званого глобального балансу у кабінеті і є важливим чинником у коаліційних переговорах) [9, с. 227]. Якщо мотивом діяльності політиків є бажання здобути якомога більше посад, то не варто обмежуватись розподілом посад виключно у самому кабінеті. Потрібно розглянути й інші «призи», хоча інколи це важко зробити, оскільки партії часто не розглядають інші посади за межами кабінету як нагороду, оскільки міністерська посада є важливою для партії з причини визначального впливу на зміст певного політичного курсу.

Базовою для даного підходу є модель – «мінімально-переможної коаліції», яка передбачає, що уряд може бути сформований на основі мінімальної кількості учасників. Обов'язкова умова: щоб їхні об'єднані зусилля хоча б забезпечили мінімальну, але більшість у парламенті. У цій моделі контроль за урядом трактується як своєрідна «нагорода» для тих, хто отримує право його формувати. Відповідно мінімальний склад пояснюється прагненням зменшити кількість учасників, між якими цю «нагороду» треба буде ділити.

Другим важливим підходом до формування урядової коаліції є модель програмних цілей (ідеологічний чинник, Model police-seeking). А. де Сваан вважає, що мотивом діяльності партії у ідеологічній моделі є намагання впливати на зміст політики. Партії в тій чи іншій мірі керуються своїми програмними преференціями. Наприклад, комуністи вважаються мало еластичними, тоді як християнські-демократи, навпаки, є дуже еластичним партнером. Хоча малу еластичність комуністів можна пояснити тим, що вони знаходяться поза головною лінією боротьби. Якщо партія великою мірою керується можливістю впливати на політичний курс, то це буде мати фундаментальне значення для цілого процесу коаліційних перемовин [9, с. 230].

Істотною проблемою є намагання визначення вимірів політики як способу визначення мотивації з точки зору змісту політики. Якщо у партійній програмі крім

економічних pojawiaються і інші питання, які мають велике значення, то такі питання творять програмні виміри – політичний простір. Партії у процесі формуванні коаліції, керуючись програмою будуть будувати політичний курс, який буде максимально наближеним до їх ідеологічних позицій. Політики, які беруть участь у переговорах, будуть намагатися мінімізувати відхилення від партійної програми.

У даному підході визначальним критерієм під час прийняття рішення про входження до коаліції повинна слугувати ідеологічна близькість майбутніх партнерів по коаліції – «коаліція мінімального радіусу дії». Під «радіусом дії» розуміється ідеологічна близькість політичних партій у межах «ліво-правого» партійного спектра. Подібні коаліції будуть «ідеологічно та програмно потужнішими» у тому розумінні, що вони складатимуться з партій, які займають максимально близьку позицію з питань ідеології у партійному спектрі [7, с. 211]. Отож, у цій моделі вступ партії до коаліції розглядається як механізм, який допоможе партії досягнути раніше проголошених політичних цілей, а коаліційна взаємодія у складі уряду не буде їм суперечити.

На практиці обидві моделі частіше виступають у «змішаній» моделі, відрізняючись лише тим, яка з двох констант виявиться домінуючою – модель «призів» (прагматична) чи «програмних цілей» (ідеологічна). Тобто, «мінімально-переможні» коаліції формуватимуться передусім з розрахунку перспективи отримання влади, проте вони будуть й ідеологічно компактними. Чим меншою буде ідеологічна відстань між можливими партнерами по коаліції, тим більшими будуть шанси створити коаліцію [5, с. 39]. Для цієї моделі коаліцій притаманне об'єднання мінімальної, але достатньої кількості для отримання у парламенті підтримки більшості політичних партій, які перебувають максимально близько між собою у «ліво-правому» спектрі, за умови, що ідеологічний критерій буде визначальним у процесі формування коаліційного уряду. «Змішана модель» розглядає посади як ресурс впливу на політичний курс.

Список використаних джерел:

1. Політичні проблеми сучасної України: аналітичні доповіді Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. – 600 с.
2. Романюк А. Типологія урядових кабінетів в країнах Західної Європи: порівняльний аналіз / А. Романюк // Вісник Львівського університету. Сер. «Філософські науки». – 2007. – Вип. 10. – С. 235–244.
3. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи / А. Романюк. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – 393 с.
4. Downs A. An Economic Theory of Democracy New York, Harper Row, 1987.

5. Jednaka W. Gabinetny koalicynne w III RP / W. Jednaka. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2004. – С. 341.
6. Laver M., Schofield N. Multiparty Government. The Politics of Coalition in Europe, Oxford, Oxford UP, 1991.
7. Lijphart A. Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries. New Haven, CT: Yale University Press. – 1999. – P. 293.
8. Riker. W. H. The theory of political coalitions. – New Haven, CT/London: Yale University Press, 1962. – 300 p.
9. Swaan A. de, 1982, The Netherlands: Coalitions and in a Segment Polity, [w:] E. Browne, J. Drejmanis 1982. New York: Longman, 217–236.

К. політ. н. Ярошко О. З.

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, м. Київ

ВІК, СТАТЬ І ОСВІТНІЙ РІВЕНЬ

ЯК КРИТЕРІЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ЯВИЩА ДОВІРИ УКРАЇНЦІВ

ДО НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ЕДУКАЦІЇ

Освіта слугує запорукою розвитку особистості, суспільства і держави. Ступінь якнайповнішої реалізації нею своїх функцій сприяє довірі до неї громадян тієї чи іншої країни світу.

Мета нашого дослідження – визначення особливостей довіри громадян України до національної системи освіти на основі їх вікової, гендерної приналежності та освітнього рівня.

Задля досягнення мети дослідження використовуватимемо результати моніторингових досліджень явища довіри населення до владних і суспільних інституцій Інституту соціальної та політичної психології НАПН України за період 2004–2011 років, зокрема дані всеукраїнських репрезентативних опитувань дорослого населення, зібрані методом інтерв'ювання, 3–10 травня 2005 року (вибірка – 1217 осіб, похибка – 2,5%) [2, с. 4], 20–17 січня 2006 року (вибірка – 2000 осіб, похибка – 2,4%) [4, с. 4], 21–25 травня 2007 року (вибірка – 2000 осіб, похибка – 2,2%) [3, с. 4], 18–24 грудня 2009 року (вибірка – 1997 осіб, похибка – 2,2%) [5, с. 4], 26–31 серпня 2010 року (вибірка – 2003 особи, похибка – 2,2%) [1, с. 4] і 27–31 серпня 2011 року (вибірка – 2000 осіб, похибка – 2,2%) [6, с. 4]. Розрізняємо такі вікові категорії респондентів: молодь (18–29 років), середня (30–55 років) і старша (56 років і більше) вікові групи [2, с. 40; 4, с. 40; 3, с. 33; 5, с. 33; 1, с. 11; 6, с. 20]. Серед гендерних груп – чоловіки і жінки [2, с. 39–40; 4, с. 40; 3, с. 32; 5, с. 34; 1, с. 12; 6, с. 21]. До освітніх груп відносимо осіб з: повною

вищою освітою, неповною вищою і середньою спеціальною освітою, повною середньою освітою, неповною середньою освітою [5, с. 35; 1, с. 13; 6, с. 22].

Як вже зазначалось в нашій попередній праці, починаючи з 2005 року, українці більше схильні довіряти національній системі освіти, аніж не довіряти [7, с. 103]. Так, якщо у 2004 році балансовий показник довіри – недовіри системи освіти України становив $-7,0$, то вже у 2011 році $+23,4$ [6, с. 18]. У цілому, в досліджуваній період рівень довіри до української системи едукації серед населення зріс в 1,3 рази (з 36,9% у 2004 році до 48,9% у 2011 році), тоді як недовіри зменшився в 1,7 раз (з 43,9% до 25,5%) [6, с. 18].

При загальноукраїнських рейтингах довіри системи освіти в Україні 40,5% (2005), 47,2% (2006), 48,8% (2007), 49,1% (2009), 51,4% (2010) і 48,9% (2011) [2, с. 30; 4, с. 34; 3, с. 29; 5, с. 29; 1, с. 7; 6, с. 16], порівнюючи їх з показниками вікових груп, бачимо, що молодь більш довірливо ставиться до цього суспільного інституту: 47,1%, 49,8%, 55,5%, 54,6%, 55,0% і 56,9%, відповідно [2, с. 40; 4, с. 40; 3, с. 33; 5, с. 33; 1, с. 11; 6, с. 20]. В цілому, по мірі зростання віку респондентів зменшується довіра до системи освіти, за винятком 2006 і 2010 років, коли середня вікова група найбільш критично ставилась до української освітньої системи: 44,7% і 48,4% (показник старшої групи – 48,8% і 52,7%) [4, с. 40; 1, с. 11].

У гендерному плані в досліджуваній період рівень довіри жінок до національної системи освіти зріс на 12,9%, тоді як серед чоловіків лише на 3,0%. Рейтинги довіри системи освіти серед жінок: 38,6% (2005), 46,5% (2006), 48,9% (2007), 50,7% (2009), 53,1% (2010) і 51,5% (2011) [2, с. 40; 4, с. 40; 3, с. 32; 5, с. 34; 1, с. 12; 6, с. 21]. Аналогічні рейтинги серед чоловіків становлять: 42,8%, 48,0%, 48,7%, 46,9% і 49,3% [2, с. 39; 4, с. 40; 3, с. 32; 5, с. 34; 1, с. 12; 6, с. 21]. Останнім часом жінки більше довіряють українській системі освіти, аніж чоловіки, тоді як на початку аналізованого періоду спостерігалась зворотна тенденція, хоча і не така виразна.

Особи з повною вищою освітою більше довіряють національній системі освіти, аніж інші освітні категорії: 53,0% (2009), 54,7% (2010) і 54,7% (2011) [5, с. 35; 1, с. 13; 6, с. 22]. Показники довіри осіб з неповною вищою, середньою спеціальною освітою: 53,5%, 48,3% і 51,2%, відповідно, осіб з повною середньою освітою: 46,1%, 51,1% і 45,7%, відповідно, осіб з неповною середньою освітою – 46,3%, 52,7% і 48,6% [5, с. 35; 1, с. 13; 6, с. 22].

Таким чином, українці довіряють національній системі едукації, особливо молодь, жінки та особи з повною вищою освітою.

Список використаних джерел:

1. Актуальні проблеми українського суспільства на старті нового політичного сезону: інформаційний бюлетень. Вересень '2010 / за ред. М. М. Слюсаревського; упоряд. Л. П. Черниш. – К., 2010. – 58 с.
2. Моніторинг суспільно-політичної ситуації в Україні: інформаційний бюлетень. Червень '2005 / за ред. М. М. Слюсаревського; упоряд. Л. П. Черниш. – К., 2005. – 72 с.
3. Політична криза – 2007 у вимірах суспільної свідомості: інформаційний бюлетень. Травень '2007 / за ред. М. М. Слюсаревського; упоряд. Л. П. Черниш. – К., 2007. – 48 с.
4. Початок нового політичного року: оцінки громадян та їхні електоральні наміри: інформаційний бюлетень. Січень '2006 / за ред. М. М. Слюсаревського; упоряд. Л. П. Черниш. – К., 2006. – 62 с.
5. Україна передвиборна: рейтинги кандидатів у президенти, рівень довіри громадян до органів державної влади та інших суспільних інститутів, соціальні настрої: інформаційний бюлетень. Грудень '2009 / за ред. М. М. Слюсаревського; упоряд. Л. П. Черниш. – К., 2009. – 50 с.
6. Українська держава на рубежі третього десятиріччя незалежності: думки та оцінки громадян: інформаційний бюлетень. Вересень '2011 / за ред. М. М. Слюсаревського; упоряд. Л. П. Черниш. – К., 2011. – 60 с.
7. Ярошко О. З. Довіра громадян України до національної системи освіти як індикатор її якості / О. З. Ярошко // Науково-методичні підходи до викладання управлінських дисциплін в контексті вимог ринку праці: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 11–12 квіт. 2013 р.: у 2 т. Т. 2: Інноваційний розвиток вищої освіти. – Дніпропетровськ: Біла К. О., 2013. – С. 100–103.

К. політ. н. Ярошко О. З.

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, м. Київ

УКРАЇНСЬКІ ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ КРІЗЬ ПРИЗМУ ДОВІРИ ВІКОВИХ, СТАТЕВИХ ТА ОСВІТНИХ ГРУП НАСЕЛЕННЯ

Засоби масової інформації впливають на суспільну свідомість, тоді як демографічні групи сприймають їх у цій функції головним чином з точки зору об'єктивності і неупередженості подачі інформації про ті чи інші суспільно-політичні процеси та події. Наскільки вони відповідають цим критеріям, настільки їм і довірятимуть.

Мета нашого дослідження – висвітлення особливостей довіри громадян України до засобів масової інформації (далі – ЗМІ) у віковому, статевому та освітньому розрізах.

Для досягнення поставленої мети застосовуватимемо результати моніторингових досліджень явища довіри дорослого населення до суспільних інституцій Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, зокрема дані всеукраїнських репрезентативних опитувань 3–10 травня 2005 року

(вибірка – 1217 осіб, похибка – 2,5%) [2, с. 4], 20–27 січня 2006 року (вибірка – 2000 осіб, похибка – 2,4%) [4, с. 4], 21–25 травня 2007 року (вибірка – 2000 осіб, похибка – 2,2%) [3, с. 4], 18–24 грудня 2009 року (вибірка – 1997 осіб, похибка – 2,2%) [5, с. 4], 26–31 серпня 2010 року (вибірка – 2003 особи, похибка – 2,2%) [1, с. 4], 27–31 серпня 2011 року (вибірка – 2000 осіб, похибка – 2,2%) [6, с. 4]. У віковому розрізі йдеться про такі категорії населення: молодь (18–29 років), середню (30–55 років) і старшу (56 років і більше) вікові групи [2, с. 40; 4, с. 40; 3, с. 33; 5, с. 33; 1, с. 11; 6, с. 20]. У статевому відношенні розрізняємо чоловіків і жінок [2, с. 39–40; 4, с. 40; 3, с. 32; 5, с. 34; 1, с. 12; 6, с. 21]. За рівнем освіти респондентів виділяємо осіб з: повною вищою освітою, неповною вищою і середньою спеціальною освітою, повною середньою освітою, неповною середньою освітою [5, с. 35; 1, с. 13; 6, с. 22].

Як вже зазначалась у нашій попередній праці з питань довіри населення до ЗМІ, українці за останні шість років стали більш визначеними у цій царині [7]. «Помаранчева революція», демократична за ідейною спрямованістю, призвела до зростання довіри громадян до ЗМІ, за винятком 2007 року, коли погіршилось ставлення до них [6, с. 18]. Проте вже з 2009 року намітилась тенденція до сталого зростання балансового показника довіри – недовіри (рейтинг довіри (сума (у%) відповідей «цілком довіряю» і «скоріше довіряю») мінус рейтинг недовіри (сума (у%) відповідей «скоріше не довіряю» і «зовсім не довіряю»)) з переважанням довіри над недовірою [6, с. 18]. Прикметно, що довіра у порівнянні з 2004 роком зросла більш стрімко – в 2 рази, а недовіра зменшилась дещо меншими темпами – в 1,8 рази [6, с. 18]. Для ілюстрації вище сказаного, наведемо рейтинги довіри ЗМІ серед українців у період 2004–2011 років: 26,1%, 33,7%, 41,5%, 30,6%, 37,7%, 42,2%, 44,9% і 52,0%, відповідно; рейтинги недовіри: 55,9%, 43,8%, 38,0%, 50,7%, 43,6%, 39,8%, 38,7% і 31,0%, відповідно [6, с. 18].

Молодь України нині, як і на початку досліджуваного періоду, більше довіряє ЗМІ: 55,5% (2011), 39,0% (2005) і 43,0% (2006) [6, с. 20; 2, с. 40; 4, с. 40]. У 2007, 2009–2010 роках молодіжні рейтинги довіри до ЗМІ становили 36,2%, 40,4% і 46,8%, відповідно [3, с. 33; 5, с. 33; 1, с. 11]. Середня вікова група демонструє аналогічні із середньовибірковими рейтинги довіри: 33,5% (2005), 39,8% (2006), 33,8% (2007), 40,7% (2009) і 51,3% (2011), за винятком 2010 року, коли зафіксовано нижчий рівень довіри до ЗМІ – 42,4% [2, с. 41; 4, с. 40; 3, с. 33; 5, с. 33; 1, с. 11; 6, с. 20]. Така ж ситуація із довірою до ЗМІ у представників старшої вікової групи: 37,5% (2006), 35,4% (2007) і 47,0% (2010), окрім

2005 року, коли старші люди менш довірливо ставилися до цього суспільного інституту (29,6%) і 2009 року, коли, навпаки, більше йому довіряли (45,3%) [4, с. 41; 3, с. 33; 1, с. 11; 2, с. 41; 5, с. 33]. На загал, у досліджуваний період зросла довіра до ЗМІ у всіх вікових групах, проте найістотніше серед старшої вікової групи – на 21,0% (на Україні – на 18,3%, серед молоді – на 16,5% і серед осіб середньої категорії – на 17,8%) [2, с. 30, 40-41; 6, с. 16, 20].

Чоловіки спершу були більш довірливими щодо українських ЗМІ: 42,5% у 2006 році [4, с. 40] та 37,2% у 2007 році [3, с. 32], проте згодом демонструють відносно нижчі показники довіри: 39,6% у 2009 році [5, с. 34] і 48,9% у 2011 році [6, с. 21]. Серед жінок з 2009 року зросла довіра до ЗМІ: 44,4% (2009), 46,1% (2010) і 54,4% (2011) [5, с. 34; 1, с. 12; 6, с. 21], тоді як в цілому з 2005 року – на 19,5% (у чоловіків, для прикладу – на 16,7%) [2, с. 30, 39-40; 6, с. 16, 21], тому нині жінки більше схильні довіряти цьому суспільному інституту.

У цілому, в Україні відносно однакове ставлення у термінах довіри до ЗМІ в усіх освітніх категорій: повна вища освіта – 40,2% у 2009 році і 54,3% у 2011 році, неповна вища і середня спеціальна освіта – 41,3% і 51,4%, відповідно, повна середня – 42,7% і 50,4%, відповідно і неповна середня – 43,9% і 54,7%, відповідно [5, с. 35; 1, с. 13; 6, с. 22]. Проте у 2010 році чітко простежувалась тенденція, де особи з повною вищою освітою менше довіряли ЗМІ (40,6%), а особи з неповною середньою – більше (49,5%) [1, с. 13]. Вочевидь, це результат критичного мислення і ставлення до інформаційного контенту, поданого ЗМІ. Проте вже в наступному році різко зросла довіра серед осіб повною вищою освітою до ЗМІ і ситуація в усіх групах за рівнем едукатії практично вирівнялась [6, 22]. Зрештою, саме остання освітня група у період з 2009 року продемонструвала найбільший приріст довіри до ЗМІ – на 14,1% (по Україні – на 9,8%, серед осіб з неповною вищою і середньою спеціальною освітою – на 10,1%, з повною середньою – на 7,7% і з неповною середньою – на 10,8%) [5, с. 29, 35; 6, с. 16, 22].

Таким чином, протягом останніх років українське суспільство більше довіряє ЗМІ, аніж не довіряє, причому з допомаранчевих часів рівень довіри зріс дещо більше, аніж зменшилась недовіра. Попри найбільш істотний приріст довіри в осіб старшої вікової групи, все-таки молодь більше довіряє вітчизняним мас-медіа. Жінки стали більш довірливо сприймати цей суспільний інститут, випередивши чоловіків. Найбільший приріст довіри до ЗМІ демонструють особи з повною вищою освітою, хоча в цілому рівні довіри в респондентів за рівнем освіти практично не відрізняються.

Список використаних джерел:

1. Актуальні проблеми українського суспільства на старті нового політичного сезону: інформаційний бюлетень. Вересень '2010 / за ред. М. М. Слюсаревського; упоряд. Л. П. Черниш. – К., 2010. – 58 с.
2. Моніторинг суспільно-політичної ситуації в Україні: інформаційний бюлетень. Червень '2005 / за ред. М. М. Слюсаревського; упоряд. Л. П. Черниш. – К., 2005. – 72 с.
3. Політична криза – 2007 у вимірах суспільної свідомості: інформаційний бюлетень. Травень '2007 / за ред. М. М. Слюсаревського; упоряд. Л. П. Черниш. – К., 2007. – 48 с.
4. Початок нового політичного року: оцінки громадян та їхні електоральні наміри: інформаційний бюлетень. Січень '2006 / за ред. М. М. Слюсаревського; упоряд. Л. П. Черниш. – К., 2006. – 62 с.
5. Україна передвиборна: рейтинги кандидатів у президенти, рівень довіри громадян до органів державної влади та інших суспільних інститутів, соціальні настрої: інформаційний бюлетень. Грудень '2009 / за ред. М. М. Слюсаревського; упоряд. Л. П. Черниш. – К., 2009. – 50 с.
6. Українська держава на рубежі третього десятиріччя незалежності: думки та оцінки громадян: інформаційний бюлетень. Вересень '2011 / за ред. М. М. Слюсаревського; упоряд. Л. П. Черниш. – К., 2011. – 60 с.
7. Ярошко О. З. Вітчизняні мас-медіа у рейтингах довіри українців / О. З. Ярошко // Тенденції розвитку науки: матеріали XXXIII Міжнар. наук.-практ. конф., 16–17 травня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sconference.org/publ/nauchno_prakticheskie_konferencii/politicheskie_nauki/politicheskie_instituty_i_processy/18-1-0-1761

Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку

Кузнєцов С. Д.

Національний університет «Острозька академія», Україна

СУЧАСНИЙ СТАН ІНФОРМАЦІЙНОЇ СФЕРИ РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ

Сучасний етап розвитку держави характеризується зростаючою роллю інформаційної сфери, яка, будучи системоутворюючим чинником життя суспільства, активно впливає на стан політичної, економічної, військової та інших складових безпеки країни. У Республіці Білорусь послідовно реалізуються демократичні принципи свободи слова, прав громадян на отримання інформації та її використання. Держава створює необхідні умови для розвитку засобів масової інформації та національного сегменту мережі Інтернет. У всі сфери життєдіяльності суспільства активно впроваджуються сучасні інформаційно-комунікаційні технології.

На 20.04.2013 р. у Республіці Білорусь зареєстровано 1496 друкованих ЗМІ (з них – 412 державні та 1084 недержавні), 255 радіо-і телепрограм (з них – 175 державні та 80 недержавні), 9 інформаційних агентств (з них – 7 недержавних).

Розвиток інформаційного суспільства є одним з національних пріоритетів республіки і розглядається як загальнонаціональна завдання, що вимагає об'єднання зусиль держави, бізнесу та громадянського суспільства. Формування інформаційного суспільства забезпечується наявністю розвиненого людського капіталу, високого наукового потенціалу, системи державної підтримки розробки ІКТ.

Негативні тенденції в значній мірі обумовлені бурхливим процесом розвитку науково-технічної революції (НТР). Ця революція спричинила появу нового виду суспільних відносин і ресурсів – інформаційних.

Республіка Білорусь має достатньо розвиненою власну інформаційну індустрію, що включає розробку та виробництво засобів обчислювальної та телекомунікаційної техніки, а також програмного забезпечення. Найважливішим фактором успіху в галузі розвитку інформаційних технологій є наявність висококваліфікованих кадрів, здатних створювати сучасні програмні та програмно-технічні рішення і забезпечувати їх безпеку. У Білорусі розвивається вузівська система підготовки та підвищення кваліфікації кадрів у сфері інформаційної безпеки. Зокрема, протягом двох останніх років в Гродненському і Полоцькому державних університетах організована підготовка кадрів за спеціальністю «Комп'ютерна безпека». Раніше фахівців в області захисту інформації випускали тільки навчальні заклади Мінська.

У 2010 році була прийнята Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Республіці Білорусь на період до 2015 року, в якій визначено мету, завдання, умови і пріоритетні напрями розвитку інформаційного суспільства. До 2015 року намічено завершити створення національного інформаційного середовища системи освіти Білорусі, за допомогою якої буде здійснюватися інформаційну взаємодію всіх суб'єктів системи освіти і формування національної системи електронних освітніх ресурсів. Для всіх навчальних закладів передбачається забезпечити широкосмуговий доступ в міжнародні науково-освітні мережі та Інтернет.

Згідно Стратегії, одним з ключових завдань формування електронної економіки в республіці стане розвиток електронної торгівлі за такими пріоритетними напрямами як державні закупівлі, оптова та роздрібна торгівля, реалізація торгових послуг, спрощення торговельних і транспортних процедур.

У Республіці Білорусь планується завершити створення єдиної захищеної системи електронного документообігу державних органів. До 2015 року більше половини білорусів будуть забезпечені мобільним широкосмуговим доступом в Інтернет.

Розвиток електронного охорони здоров'я має підвищити якість медичного обслуговування населення, доступність послуг, що надаються системою охорони здоров'я республіки. Це дозволить об'єднати у загальний інформаційний простір всі лікувально-профілактичні установи країни, вести оперативний моніторинг стану лікувального процесу та адміністративно-господарської діяльності. Актуальність забезпечення безпеки в інформаційній сфері наочно демонструють особливо чітко проявилися в 2013 році джерела загроз для Білорусі, в тому числі відкритість і вразливість інформаційного простору нашої країни перед зовнішнім впливом.

Цілком закономірно, що в новій Концепції національної безпеки однією з пріоритетних напрямів виділено інформаційне забезпечення державної політики, яке полягає в доведенні до громадян Республіки Білорусь і зовнішньої аудиторії об'єктивної інформації про державний курс у всіх сферах життєдіяльності суспільства, офіційної позиції з суспільно значимих подій всередині країни і за кордоном, про діяльність державних органів. Важливим завданням при цьому є розширення каналів і підвищення якості інформування зарубіжної громадськості.

В якості ще одного пріоритетного напрямку в Концепції національної безпеки визначено вдосконалення нормативної правової бази забезпечення інформаційної безпеки і завершення формування комплексної державної системи забезпечення інформаційної безпеки, у тому числі шляхом оптимізації механізмів державного регулювання діяльності в даній сфері. При цьому велике значення відводиться нарощуванню діяльності правоохоронних органів щодо запобігання, виявлення та припинення злочинів проти інформаційної безпеки, а також надійному забезпеченню безпеки інформації, що охороняється відповідно до законодавства.

У 2012 році в Білорусі зафіксовано більше 2 тис. кіберзлочинів (2040 злочинів, близько 98% кіберзлочинів відносяться до числа менш тяжких і не становлять великої суспільної небезпеки. У результаті оперативно-розшукових заходів у 2012 році за злочини у сфері високих технологій 674 особи притягнуто до кримінальної відповідальності. З них 343 мають судимість, 576 непрацюючих і 50 неповнолітніх). В кінці 2012 року численні DDoS-атаки на сайти державних органів республіки. Причому їм піддавалися не тільки державні ресурси, а й соціальні мережі та комерційні веб-сторінки.

Продовжиться розробка і впровадження сучасних методів і засобів захисту інформації в інформаційних системах, що використовуються в інфраструктурі, що є життєво важливою для країни, відмова або руйнування якої може зробити істотний негативний вплив на національну безпеку.

Особлива увага приділятиметься послідовному підвищенню якості, обсягу та конкурентоспроможності національного контенту, який покликаний займати домінуюче становище всередині республіки, і його просуванню в зовнішнє інформаційний простір.

Захист від зовнішніх загроз національній безпеці в інформаційній сфері здійснюється шляхом участі Республіки Білорусь в міжнародних договорах, що регулюють на рівноправній основі світової інформаційний обмін, у створенні та використанні міждержавних, міжнародних глобальних інформаційних мереж і систем.

За оцінками як Міжнародного союзу електрозв'язку, так і ООН, в Білорусі в останні два роки спостерігаються досить високі темпи розвитку телекомунікаційної інфраструктури, що дозволило забезпечити створення сприятливого середовища для надання широкого спектру електронних послуг, формування державних інформаційних ресурсів і доступ до них на всій території республіки. А за оцінкою Міжнародного союзу електрозв'язку, опублікованій у вересні 2011 року, республіка за індексом розвитку ІКТ займає 52 місце з 152 рейтингових позицій.

У 2012 році в доповіді Комісії ООН з широкосмугового зв'язку, підготовленою під егідою ЮНЕСКО та Міжнародного союзу електрозв'язку (МСЕ), яку оприлюднив Центр новин ООН, йдеться про те, що в Азербайджані Інтернетом охоплено 50% населення, в Казахстані – 45%, в Білорусі – 39,6%, в Молдові – 38%, в Грузії – 36,6%, в Україні – 30,6%, в Узбекистані – 30,2%, у Киргизії – 20%, у Таджикистані – 13%, в Туркменістані – 5%. Замикають таблицю Гвінея, Нігер, Сомалі, ДРК, Бурунді, Ефіопія, М'янма і Тимор-Лешті. У цих країнах користувачі Інтернету складають близько 1% населення. Щодо поширення широкосмугового зв'язку, то тут, по співвідношенню числа передплатників стаціонарних систем до населення країни, лідирує Ліхтенштейн (71,6%). З великих країн – на сьомому місці у списку Франція (36,1%). США – на вісімнадцятому місці (28,7%), Росія – на п'ятдесятому (12,2%), Китай – на п'ятдесят третьому (11,6%). В Азербайджані широкосмугової стаціонарним зв'язком користуються 10,7% населення, у Молдові – 9,9%, в Грузії – 7,6%, в Казахстані – 7,5%, в Україні – 7%, у Вірменії – 5%, в Узбекистані – 0,5%, в Киргизії – 0,3%, у Таджикистані – 0,1%.

За підсумками дослідження ООН, опублікованим в 2012 році, Республіка Білорусь за індексом електронного уряду поліпшила свої позиції на три пункти, посівши серед 193 країн світу підсумкове 61 місце. За оцінкою ООН в нашій країні реалізовано близько 36% від можливих електронних послуг. Таким чином, ще раз підтверджується основна мета Національної програми та основне завдання замовників підпрограм – формування та розвиток державної системи надання електронних послуг. При цьому основну увагу слід звернути на перехід від надання простих інформаційних послуг до інтерактивним і транзакційних послуг.

В Республіці Білорусь інформатизація здатна забезпечити кілька стратегічних проривів. У тому числі вона може кардинально вирішити проблему дебіюрократизації за рахунок масштабного впровадження державних електронних послуг, тобто електронного уряду. Також можливо створити принципово нову систему обліку та контролю: від моніторингу фінансових потоків до контролю за переміщенням товарів. Інформатизація може допомогти здійснити технологічний прорив у сферах торгівлі, освіти, медицини та безпеки, а також дати значний приріст для розвитку внутрішнього ринку послуг. «Важливо розуміти особливість ІТ-сфери – вона дає високі прибутки при мінімальних матеріальних витратах», – сказав Президент.

Отже, сучасний стан інформаційної сфери Республіки Білорусь свідчить про стабільність функціонування друкованих та електронних засобів масової інформації, інформаційних агентств та співпадає з цілями підтримки інформаційної безпеки держави.

К. політ. н. Ярошко О. З.

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, м. Київ

ВСТАНОВЛЕННЯ КОНСУЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН ЯК ПРЕДМЕТ ДВОСТОРОННІХ ДОМОВЛЕНОСТЕЙ УКРАЇНИ

Як відомо, система органів зовнішніх зносин (центральний апарат і закордонні установи) покликані реалізувати державний зовнішньополітичний курс у міжнародних відносинах, спрямований на забезпечення національних інтересів та цілей у зовнішньому середовищі.

Мета нашого дослідження полягає у вивченні особливостей процесу встановлення консульських відносин між Україною та іншими країнами світу як предмету окремих міждержавних домовленостей. Причому тут маються на увазі власне формалізовані (з ознаками міжнародного договору) домовленості.

У нашій попередній праці, присвяченій процесу встановлення дипломатичних відносин України, ми вже зазначали, що поряд із ними наша держава за домовленістю одночасно встановила і консульські відносини [9, с. 64]. Причому це країни передбачили як безпосередньо у назві відповідних міжнародних договорів, так в тексті таких, де в назві йдеться лише про встановлення дипломатичних відносин [9]. Також держави визначили регулятор такого роду стосунків – Віденська конвенція про консульські зносини від 24 квітня 1963 року [9], сторонами якої є 173 країни світу. Україна приєдналася до неї в 1989 році.

Із загальноприйнятої дипломатичної практики випливає, що згода на встановлення дипломатичних відносин передбачає й таку на встановлення консульських, якщо інше не обумовлюється державами [1]. Проте розрив дипломатичних відносин не обов'язково означає розрив і консульських контактів [1].

Окремими домовленостями Україна встановила консульські відносини з Монголією (у двосторонньому протоколі), Індією (теж у протоколі), Сполученим Королівством Великої Британії та Північної Ірландії (спільне комюніке), Болгарією (протокол), Турецькою Республікою (обмін нотами), Австрійською Республікою (спільне комюніке) і Республікою Польща (спільна заява) [2–8].

Предметом такого роду домовленостей стали: власне мета встановлення консульських відносин між державами; регулятор таких відносин; принципи співпраці між державами шляхом встановлення консульських відносин; обмін консульськими установами, статус консульських службовців та їх чисельність [2–8]. У контексті мети встановлення консульських відносин зазначається намір розвивати і поглиблювати співробітництво у низці сфер (політичній, економічній, гуманітарній, культурній тощо), сприяти дружбі між державами та міжнародному миру і безпеці [2–4; 7–8]. Зрозуміло, що регулятором консульських відносин між державами визначається універсальний міжнародний договір, про який вже йшлося – Віденська конвенція про консульські зносини [2–4; 5; 8]. Принципи співпраці – загальноприйняті міжнародно-правові начала: взаємна повага до суверенітету і рівності та невтручання у внутрішні справи одна одної та принципи Статуту ООН [5]. Серед безпосередніх аспектів встановлення консульських відносин, намір обмінятися консульськими установами (з Монголією)

та чисельність і статус консульських службовців (з Монголією і Польщею) [3; 6]. Так, Україна і Польща домовились, що консульські установи Республіки Польща, що нині функціонують на території України, залишаться і подальшому, за ними буде збережено займані приміщення; чисельність їх працівників не буде зменшена [6]. Україна і Монголія домовилися про імунітети консульських службовців і консульських посадових осіб, як і членів їхніх сімей, що з ними проживають, про недоторканість майна консульських установ, офіційної кореспонденції і консульської пошти; визначили, що питання про місцезнаходження і кількісний склад консульських установ, їх клас, консульські округи будуть узгоджені дипломатичним шляхом [3].

Таким чином, встановлюючи окремо консульські відносини, хоча це і не обов'язкова процедура у випадку встановлення дипломатичних, Україна домовилась про розвиток співпраці з цими державами, дружбу та збереження міжнародного миру і безпеки на основі міжнародно-правових начал, як-от Віденська конвенція про консульські відносини, а також піднято проблему статусу і чисельності консульських посадових осіб та консульських службовців.

Список використаних джерел:

1. Венская конвенция о консульских сношениях от 24 апреля 1963 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_047
2. Обмін нотами щодо встановлення консульських відносин між Україною та Турецькою Республікою від 14 листопада 1991 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/792_017
3. Протокол про встановлення консульських відносин між Україною і Монголією від 1 червня 1992 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/496_003
4. Протокол про встановлення консульських відносин між Україною і Республікою Болгарія від 13 грудня 1991 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/100_020
5. Протокол про встановлення консульських відносин між Урядом України і Урядом Республіки Індії від 17 січня 1992 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/356_004
6. Спільне заява про встановлення консульських відносин від 8 вересня 1991 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616_179
7. Спільне комюніке про встановлення консульських відносин між Україною та Австрійською Республікою від 26 вересня 1992 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/040_009
8. Спільне комюніке щодо встановлення консульських відносин між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії від 14 грудня 1991 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/826_019
9. Ярошко О. З. Віденська конвенція про консульські зносини у практиці встановлення дипломатичних відносин України / О. З. Ярошко // Дипломатичні відносини України з країнами світу: зб. наук. праць. – К.: LAT & K, 2012. – С. 64–68.

Соціальна філософія та філософія історії

К. филос. н. Болотова У. В.

ФГУОУ ВПО «Северо-Кавказский федеральный университет»

(филиал) в г. Пятигорске, Российская Федерация

МОДЕРНИЗАЦИЯ СОЦИАЛЬНОГО БЫТИЯ

Идея эволюции оказала колоссальное влияние на мировоззрение модерна. Декарт и Лейбниц, Кант и Лаплас стремятся показать, как образуется и эволюционирует Вселенная. Ламарк и Дарвин развивают идеи эволюции в области биологии. Природа определяется как эволюционирующий феномен, развивающийся от хаоса к порядку через последовательность незначительных изменений, происходящих естественным путем. Такая модель позволяет обойтись без допущения грандиозного и сверхъестественного вмешательства, что делает эволюционизм предпочтительнее креационизма. Идея эволюции предполагает: 1) движение от простого к сложному в природе (в физике, химии, биологии и космологии); 2) движение человека и общества от природы к свободе (от мира необходимости к царству свободы или от материального к духовному).

Принятие данной идеи радикально изменило антропологическую доктрину. Оба прежних подхода – теологический (человек есть творение) и метафизический (человек есть разумное существо) – подвергаются существенному переосмыслению. Человек остается творением, но не личного Бога христианской религии, а безличной природы и, в известном смысле, творцом самого себя. Ведь эволюция человека – плод коллективных усилий рода *homo sapiens*. Креационизм подменяется естественнонаучным пантеизмом. Природа с ее разумностью, наделяется творческой энергией лишь метафорически. Да и сам человек допускается в соавторы самого себя, наряду с естественным отбором и закономерностями развития общества. Человек по-прежнему понимается как разумное существо, но его разум представляется развитием таких естественных органов, как мозг и нервная система. Этими органами наделены и «неразумные» животные. Биологи создают объяснения того, как из физиологических рефлексов возникает простейшая психическая активность, которая затем усложняется,

создавая мысль. Разум и его законы ориентируют человека в мире, позволяют ему адаптироваться и эффективно действовать.

Однако сегодня философы, продолжая традицию Франкфуртской школы, главными представителями которой являются М. Хоркхаймер, Т. Адорно, Э. Фромм, Г. Маркузе, Ю. Хабермас, все чаще приравнивают проект модерна к идеалу воплощения в действительность достижений научного знания о природе, истории, человеке – к идеалу *ratio* эпохи Просвещения. Начиная с XVIII века в европейской интеллектуальной культуре господствует логоцентристское убеждение, что значимость предмета определяется не его самобытностью, а лишь отношением к разуму, с точки зрения «разумности» его существования.

Таким образом, можно говорить о том, что эпоху модерна породил не один, а множество проектов будущего – это Реформация, Контрреформация, барокко, Просвещение, идея эмансипации в немецкой классической философии и марксизме.

Проблема модерности появилась как ответ на идею бесконечности, неисчерпаемости и необратимости прогресса. Своего апогея достигает отождествление культуры, знания с идеей прогресса экономики, хозяйственных связей и отношений; это приводит к их фактической идентификации. Концептуальным стержнем идеи современности становится универсалистское представление о законах истории, детерминистское видение законов развития.

Таким образом, «первобытному человеку» можно приписать лишь «зародышевые формы» разума, свободы, права. Человек в учениях Нового времени – это естественное существо, преобразовавшее свою природу, надстроившее над биологическим социальное. По мере этого преобразования все большее значение в жизни индивида приобретает самостоятельность в мышлении и действии, появляется свобода и ответственность. Прежде чем перейти к рассмотрению модерна как социокультурной реальности с позиций философии культуры и культурологии, рассмотрим культурную ситуацию первой половины XX века, которая складывалась под знаком модернизма. Развитие торговых и экономических отношений, связей привело к постепенной модернизации традиционных обществ и к появлению новой индустриальной цивилизации. Ее экономической базой была промышленность, возникшая на фундаменте машинной техники. Эти перемены сформировали автономный тип человека, который руководствовался не столько корпоративными, сколько собственными целями и интересами. Как отмечает А. Турен: «Идея модерна в своей наиболее амбициозной форме заключается в утверждении о том, что человек есть то, что он из себя делает»;

в утверждении о существовании тесной связи между производством, становящимся все более эффективным, благодаря использованию науки, технологии управления, организацией общества, опирающейся на закон, и жизнью индивида, руководствующегося интересом и желанием освободиться от всяких ограничений. А такое соответствие между научной культурой, упорядоченным обществом и свободными индивидами должно базироваться на разуме» [1].

Человечество, действующее в соответствии с законами разума, стремилось к достижению всеобщего процветания и счастья. Идея модерна – это идея всеобщей рационализации и секуляризации жизни. В новом обществе разум должен был стать естественным принципом управления людьми и вещами, существовавшими в согласии с естественным порядком природы. «Естественное право», провозглашенное Б. Спинозой, понималось как право на жизнь любого живого существа, которое стремится к самосохранению. Подчинение естественному ходу природы было правилом естественной морали, позволявшей человеку наслаждаться существованием, которое соответствовало его собственной природной сущности.

«Главной целью такой этики и эстетики, – как полагает А. Турен, – не является создание какого-то образа человека. Она заключается в устранении всяких образов человека, в том, чтобы избегать всякого соотнесения с божественным законом и с душой, то есть всех ссылок на присутствие Бога в каждом индивиде, как этому учит христианство. Главное в том, чтобы освободиться от всякого дуалистического мышления и утвердить натуралистическое видение человека» [2].

Проблемой социокультурного состояния эпохи модерна занимался видный немецкий исследователь Карл Манхейм. Он полагает, что культура в эпоху модерна представляет все-таки автономное образование, только номинально связанное с экономическим базисом. Культура, утверждает К. Манхейм, представляет один из самых сложных объектов для научного анализа. Если в сфере экономики и политики перемены легко замечаемы, то в отношении культуры дело обстоит принципиально иным образом. Здесь взаимосвязь между причиной, приводящей к тем или иным изменениям, и следствием обнаруживается с большим трудом. Причина такого положения вещей, как пишет К. Манхейм, в том, что «необходимо устранять в воспринимаемых феноменах их непосредственно зримую в явленности форму и переосмысливать их в соответственные, неочевидные, действующие на заднем плане социальные процессы» [12]. К. Манхейм говорит о том, что культурная жизнь индустриального общества

(общества модерна) регулируется исходя из принципов конкуренции и сотрудничества. Эти принципы, как он полагает, суть общие для всех сфер общественной жизни, а не только для экономики, применительно к которой они описаны наиболее подробно и обстоятельно.

Общество модерна, «опьяненное» успехами в развитии технологической цивилизации, в формате взаимовлияния на культуру начало создавать такой вариант взаимоотношений между ними, при котором культуре отводилось, с одной стороны, декоративное значение, с другой – она подчинялась тому положению вещей, которое было характерно для общества нового типа. Культура стала впадать в зависимость от техногенного общества, утрачивая свободу самоорганизации.

Человек рассматриваемой эпохи остается один на один с достижениями своего разума, техника заменяет ему культуру, но не может выполнить для общества и человека и малой доли того, что выполняла по отношению к ним свободная культура. Э. Фромм так описывает эту проблему. «В течение последних столетий западную культуру отличал дух гордости и оптимизма: гордости за разум как инструмент познания человеком самого себя и овладения природой; оптимистической веры в исполнение самых сокровенных надежд человечества в достижение величайшего счастья для огромного числа людей.

Оживленная дискуссия о том, что же такое культура модерна – гибель культуры и общества или начало их обновления, ведется и в современной философии культуры. В этом смысле интересны работы П. Сорокина, посвященные развитию социальной и культурной динамики. Он, продолжая диалектическую традицию и обогащая ее глубоким знанием культурных изменений в России и на Западе, рассматривал кризис не как конечное, а как переходное состояние в развитии культуры. Для него кризис культуры становится одновременно и процессом консолидации новых культурных ориентиров и идеалов, специфичных для новой культурной суперсистемы. При этом фатальное разрушение социокультурной целостности не ведет к ее окончательному уничтожению, поскольку определенные ее элементы входят в новую культурную систему. Поэтому логичен и вывод, предлагаемый П. Сорокиным: современный культурный кризис – это не смерть культуры вообще, а кризис определенной, исторически ограниченной социокультурной суперсистемы.

Таким образом, социокультурная реальность общества модерна достаточно сложна и неоднозначна, что особо подтверждается двойственным отношением к культуре в сознании людей эпохи модерна. С одной стороны, культура становится

ведомой техникой, а с другой стороны, именно посредством культуры общество пыталось ликвидировать негативные явления и сохранить традиционные ценности культуры Ренессанса и Просвещения.

Список использованных источников:

1. Турен А. Критика модерна / А. Турен // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Серия 3 «Философия»: реферативный журнал. – М., 1999. – № 1. – С. 21.
2. Турен А. Критика модерна / А. Турен // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Серия 3 «Философия». Реферативный журнал. – 1999. – № 1. – С. 21.
3. История мировой культуры / науч. ред. Г. В. Драч. – Ростов н/Д: Феникс, 2000. – С. 377.
4. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма / М. Вебер // Избранные произведения. – М., 1990.
5. Вебер М. Критические исследования в области логики наук о культуре / М. Вебер // Избранные произведения. – М., 1990.
6. Вебер М. Социология религии / М. Вебер // Избранное. Образ общества. – М., 1994.
7. Гуссерль Э. Кризис европейского человечества и философия / Э. Гуссерль // Культурология. XX век. Антология. – М., 1995.
8. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс / Х. Ортега-и-Гассет. – М., 2002.
9. Гвардини Р. Конец Нового времени / Р. Гвардини // Вопросы философии. – 1990. – № 4.
10. Вебер А. Кризис европейской культуры / А. Вебер. – СПб., 1999.
11. Вебер М. Избранное. Образ общества / М. Вебер. – М., 1994. – С. 279.
12. Манхейм К. Человек и общество в век преобразований / К. Манхейм. – М., 1991. – С. 32.
13. Фромм Э. Иметь или быть / Э. Фромм. – М., 1990. – С. 778.
14. Эйзенштадт Ш. Новая парадигма модернизации / Ш. Эйзенштадт // Сравнительное изучение цивилизаций. Хрестоматия. – М., 1998. – С. 478.
15. Эйзенштадт Ш. Новая парадигма модернизации / Ш. Эйзенштадт // Сравнительное изучение цивилизаций. Хрестоматия. – М., 1998. – С. 384–385.

К. филос. н. Котов Ж. В.

*Приднепровская государственная академия строительства и архитектуры,
г. Днепрпетровск, Украина*

К ВОПРОСУ О ХИТРОСТИ МИРОВОГО РАЗУМА

*«Лицом к лицу лица не разглядеть.
Большое видится на расстоянии.
Когда кипит морская гладь,
Корабль в плачевном состоянии»
(С. Есенин)*

Корабль российской действительности на самом деле находится в «плачевном состоянии», а усмотреть как реальное положение дел, так и перспективу возможно только на основе философии, открывающей перспективу теоретического

видения, опирающегося на философское наследие не только Маркса и Ильенкова, но и Гегеля. Перед философией как теоретическим уровнем мировоззрения (мышления, сознания) встает задача привести миропонимание в соответствие с теми мироотношениями, которые фактически складываются как в России, так и в мире в целом. В основе этих мироотношений тенденция перехода от общественных связей, основанных на господстве отношений вещной зависимости, к общественным связям, основанным на отношениях свободных индивидуальностей.

Почему большинство российских интеллектуалов находятся в плену «мнений лживым гулом наполненной толпы»? Почему им не удается «не упираться взглядом в свое корыто, а Землю всю окидывая взглядом видеть то, что временем закрыто» с тем, чтобы понять и адекватно оценить как всю историю России, так и в особенности Октябрьскую революцию, период Советской власти, причины и механизм ее поражения, а также те возможности исправления ситуации (выздоровления больного российского организма), которые наличествуют в настоящий период времени? Что из себя представляет то «большое», которое можно узреть обычным взором только через много десятков лет? И возможно ли опираясь на теоретическое осмысление действительности, предлагаемое философией, уже сегодня его увидеть?

Философия появляется в Древней Греции в качестве инструмента утверждения правды нового мира – правды зарождающейся цивилизации рабов и господ на основе теоретического осмысления действительности как антипод религиозно-мифологическому мировоззрению (мышлению, сознанию), отстаивающему правду старого мира – правду родоплеменной организации общественной жизни и как конструктивный оппонент повседневно-практического сознания, направленный на преодоление уровня «мнений лживым гулом наполненной толпы». Необходимость появления философии была связана с тем, что тектонические сдвиги в организации общественной жизни, связанные с переходом к такой организации жизнедеятельности людей, которая коренным образом меняла их мироотношения, потребовали достаточно быстрой по историческим меркам выработки принципиально нового миропонимания. При этом в условиях демократической организации общественной жизни сами свободные граждане полиса были субъектом деятельности, направленной на новое миропонимание, находящиеся под воздействием, с одной стороны, религиозно-мифологического

мировоззрения, а с другой, под воздействием формирующегося философско-теоретического мировоззрения. Философия и была призвана помочь преодолеть уровень заблуждений, уровень иллюзий, потерявших свое историческое оправдание с тем, чтобы прийти к миропониманию адекватному вновь сложившимся (складывающимся) мироотношениям.

Философия Гегеля, будучи «немецкой теорией французской революции», фактически также была направлена на теоретическое осмысление действительности, утверждающей правду нового мира – капиталистической организации общественных отношений и была оппонентом религиозно-мифологического мировоззрения (поскольку философия ставится выше религии). Гегель также видел свою задачу в организации деятельного взаимодействия с повседневно-практическим сознанием. «Философия должна прежде всего доказать нашему обыденному сознанию, что существует потребность в собственно философском способе познания или даже должна пробудить такую потребность» [1, с. 88].

Философия Маркса еще в большей мере направлена на решение задачи теоретического осмысления действительности, на теоретическое осмысление и выражение того принципиально нового мироотношения, которое начало складываться в самом буржуазном обществе как зародыш принципиально новой организации общественной жизни – общественных связей, основанных на отношениях свободных индивидуальностей. При этом, в отличие от Гегеля, Маркс усматривает задачу философии не только в «объяснении мира», но и в его практическом преобразовании на основе теоретического осмысления действительности. Подлинный уровень философии, отвечающей требованиям современности, – это уровень философии Маркса – философии в подлинном смысле этого слова.

В современной российской действительности, начиная с распада Союза, в осмыслении и понимании как сложившейся, так и складывающейся ситуации преобладают «мнения, лживым гулом наполненной толпы», что ярко продемонстрировали события на Болотной площади. В основе лозунга, освятившего самораспад СССР, было утверждение российских интеллектуалов: «Так жить нельзя!», но не было понимания (и даже желания понять), а «Как жить можно и нужно!». Прошло двадцать лет, показавшего ограниченность и даже порочность данной позиции («Весь мир насилья мы разрушим до основанья, а потом...») и при этом часть российских интеллектуалов осталась фактически на этой же

позиции, ибо утверждение, что «я хочу жить как на Западе, но при этом оставаться в России» ни в коем случае не соотносятся с возможностями и с необходимостью развития России как целостного и относительно самостоятельного социального организма. Эвальд Васильевич Ильенков «из своего далекого далека» помогает нам осмыслить ситуацию: «Неужели так трудно уразуметь, что за всем нагромождением их высокопарных фраз на деле стоит, и стоит во весь рост, страшная фигура международного мещанства с его «комплексом идей», порожденных тупой придавленностью человека и внешней природой и классовым гнетом?» [4, с. 17].

Могут ли претендовать на статус творцов российской истории те, о которых можно сказать словами С. Есенина: «Они как отрубы в решетке среди непонятных им событий?». Действительными творцами истории являются только те общественные силы, и представляющие их индивиды, которые своей деятельностью способствуют преодолению и разрешению острейших общественных коллизий, способствуют накоплению человеческого в человеке – торжеству и победе в каждом личностно развитом индивиде «нового человека над древним зверем» (М. Горький).

Гегель, как отмечает Энгельс, «обладал огромным историческим чутьем». В его философской концепции, в учении о хитрости мирового разума есть ряд важнейших моментов для адекватного понимания действительности, которые не учтены, не освоены на уровне «лживым гулом наполненной толпы». На этом уровне есть как элементы рационального, адекватного постижения действительности – поскольку это неизбежно для решения реальных практических проблем, так и элементы неадекватного, иррационального, иллюзорного, которое также формируется условиями самой жизни. При этом, как замечает Гегель, «погруженность в повседневные заботы и интересы, с одной стороны, и тщеславное самодовольство мнений, с другой – вот что враждебно философии» [1, с. 80].

История человечества – это не цепь досадных случайностей и заблуждения, а закономерный процесс и все, что в нем достаточно полно реализовалось, обладает статусом необходимости. «Все разумное действительно, все действительное разумно» Все, что обладает статусом разумности, необходимо должно приобрести статус действительности, а то, что теряет статус разумности, теряет и статус действительности. «Достойно гибели все существующее!» Гегель использует понятие (или образ?) «хитрости мирового разума» для того, чтобы

выйти на постижение логики исторического процесса в целом. А что нам мешает встать на этот путь в постижении логики исторического процесса (с учетом достижений Э. Ильенкова) как в мире в целом, так и в России. Только на основе теоретического осмысления этого процесса (выявления «большого»), открывалась бы возможность к тому, чтобы оставить бесплодные сегодня споры, кто лучше: «белые или красные», а прийти к необходимости, что все это наша реальная история, мы ее должны принимать в адекватном освещении, без купюр и только на этой основе мы сможем прийти к более адекватному пониманию как настоящего, так и возможного будущего.

Все, что произошло в истории необходимо должно было произойти с учетом того, что случайность рассматривается Гегелем как дополнение необходимости, как форма ее проявления (что не исключает вариативность путей развития). Необходимо должны были свершиться все важнейшие события как Российской истории до Октября, так и сама Октябрьская революция, семидесятилетие Советской власти, ее поражение и то, что мы имеем за последующие после этого двадцать лет.

Такова хитрость мирового разума, так он распорядился, ибо сознание (и осознание) людей ориентировано на решение ближайших задач, а общий результат их развития складывается за их спиной независимо от их воли и сознания. Осмыслить хитрость мирового разума применительно к истории России невозможно с позиций «плачущего интеллектуала», нужна позиция революционера, вооруженного методологией теоретического осмысления действительности, но при этом важнейшие исторические события в истории России нужно рассматривать с учетом ее включенности в общецивилизационное развитие, с учетом международного разделения труда.

Капитализм начинает интенсивно развиваться в Англии и там начинает утверждаться демократическая система организации общественной жизни в целом, демократическая организация государственного управления. При этом развитие текстильного производства вызывает потребность в хлопке и это индуцирует появление института рабства в Северной Америке. В то же самое время обнаружилось, что в рамках международного разделения труда, когда Россия в своих торговых отношениях с Англией нуждалась в продукции промышленного производства и, она могла предложить главным образом продукцию сельского хозяйства (хлеб). Производить его в достаточных для этого количества

страна могла только при условии и сокращения его потребления основной массой производителей – крестьян, и их закрепощения. Соответственно в России усиливается институт крепостного права и укрепляется тоталитарная система организации общественной жизни как в целом, так и в государственном управлении. А именно то обстоятельство, что Россия является неотъемлемой и составной частью общецивилизационного процесса и вызвало к жизни саму Октябрьскую революцию. «Победа идей Маркса в России была прямым следствием того факта, что Россия – при всей ее отсталости – была втянута в орбиту наиболее острых противоречий мира частной собственности. Именно мир частной собственности превратил тогда Россию, находившуюся на географической «периферии» западного мира, в центр и сосредоточие всех имманентных антиномий этого мира. Они-то и вызвали революционный взрыв» [3, с. 158].

Сопоставим три вершины достижений философской мысли как теоретического осмысления действительности, направленного на утверждение правды нового мира, на утверждение миропонимания, соответствующего принципиально новым, складывающимся мироотношениям, и соответственно, на утверждение человеческого в человеке.

Возникновение философии в Древней Греции в период предрассветных сумерек, возвещало одновременно и утверждение цивилизации рабов и господ, и начало становления отношений вещной зависимости, преодолевающих общественные связи, основанные на отношениях личной зависимости. Философия (стихийная диалектика и наивный материализм) появляется как антипод религиозно-мифологического мировоззрения, ориентированная на теоретическое осмысление действительности, на утверждение потенциала личностного развития индивида, потенциала свободы. «Сократ личность потому, что он философствует или он философствует потому, что он личность?» – вопрошающе размышляет М. Мамардашвили.

Вершина философской мысли цивилизации рабов и господ в период ее предночных семерок – философия Гегеля также направлена на утверждение правды нового мира – правды отношений вещной зависимости против общественных связей, основанных на отношениях личной зависимости – феодальное общество. Гегелевская «Сова Минервы вылетает в полночь». Сознательно разрабатываемая диалектика на основе концепции объективного идеализма, настолько наполнена материалистическим содержанием, что представляет собой

фактически на «голову поставленный материализм». Торжество свободы, утверждение свободы рассматривается как основное мирило прогресса человечества, развития человеческого в человеке. В философской системе Гегеля ориентация на теоретическое осмысление действительности, на объяснение мира и места в нем человека представлена одновременно и как вершина теоретического мышления, на которую смогла забраться философская мысль прогрессивного буржуазного мыслителя периода революционных деяний буржуазии (ибо в философии Гегеля сама философия наиболее полно представлена как «немецкая теория французской революции»), так и исчерпание ее прогрессивных возможностей. Ибо консервативной, реакционной буржуазии философия как ориентация на подлинно теоретическое объяснение действительности, на утверждение и развитие потенциала подлинной свободы у личностно развитых индивидов не нужна. «Не только коммунизм нуждается в серьезной философии, – замечает Э. Ильенков, – но и последняя нуждается в коммунизме, единственно способном спасти философскую культуру от угасания, вырождения в систему цветистых, но бессильных что-либо изменить фраз...» [2, с. 152].

Социальные причины появления философии Маркса в том, что начинают исподволь утверждаться мироотношения, в основе которых лежат общественные связи, основанные на отношениях преодолевающих, «снимающих» не только отношения личной зависимости, но и отношения вещной зависимости, – отношения свободных индивидуальностей. Философия Маркса и его подлинных последователей, к числу которых я отношу в первую очередь Эвальда Васильевича Ильенкова, и появляется в период предрассветных сумерек, предвещающих наступление нового дня, нового времени, перехода от предыстории человеческого общества к подлинной истории и человечества и человека. «Марксизму ныне противостоит не «другая» теоретическая доктрина, а отсутствие доктрины» [3, с. 168].

Список использованных источников:

1. Гегель Г. Наука логики: Энциклопедия философских наук / Г. Гегель. – М.: Мысль, 1974. – Т. 1. – С. 452.
2. Ильенков Э. В Философский подвиг / Э. В. Ильенков // Философия и культура. – М.: Политиздат, 1991. – С. 162.
3. Ильенков Э. В. Маркс и западный мир / Э. В. Ильенков // Философия и культура. – М.: Политиздат, 1991. – С. 162.
4. Ильенков Э. В. Ленинская диалектика и метафизика позитивизма / Э. В. Ильенков. – М.: Политиздат, 1980. – С. 174.

К. філол. н. Жмундуляк Д. Д.

Державний архів Чернівецької області, Україна

ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНО-ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ «РУСЬКИХ» ЧЕРНІВЦІВ У КОНТЕКСТІ ЗМІНИ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ДУХОВНОЇ ПАРАДИГМИ

Духовна налаштованість людини на співжиття в громаді (згадаймо аристотелеве *зоон коммонікон*) усе ж таки не тільки закладена в людину природою, а й ґрунтовно визначається релігійно-міфологічними стереотипами, які безпосередньо впливають на взаємини різних суспільств та етико-правову рівновагу всередині них. Ці стереотипи поширені серед великої кількості народів, що сусідять один з одним і виявляють не лише тенденцію до стійкого існування в свідомості поколінь, а й тенденцію до міграції, поширення, в той час, коли суспільно-політичні та юридичні стереотипи значно більше консервативні, бо, по-перше, зумовлені етнічно-історичними кордонами та традиціями давньої звичаєвості, а, по-друге, вторинні щодо релігійно-міфологічних моделей і значною мірою являють їхні проєкції в реальному співжитті.

Але, не в останню чергу, через табу, накладені на вивчення культуротворчої ролі релігії просвітницько-комуністичною доктриною, ця ситуація розглядалася перекручено: вважалося, що якраз економіка й політика визначають характер релігійної свідомості. Зокрема це стосується т. зв. «міфу Чернівців», одного з найбільш цікавих міст України, «руське» населення яких (як і усієї Буковини) довго жило в атмосфері чужинського панування – то фактично перебувало в лоні західноєвропейського життя, то в СРСР – і навіть сьогодні остаточно не вирішило проблем релігійної, національної або правової самоідентифікації.

З цього погляду, важливо знати, коли саме виникли Чернівці: міста в цьому краї виникали з княжої волі лише в XI–XIII ст., а більш сприятливі для формування суспільної культури умови спостерігаються пізніше, коли «сформувалися нові центри суспільно-політичного та релігійного життя населення, а саме князівські фортеці» [1, с. 109; 9]. За загальноприйнятою у нас версією Р. Кайдля, місто виникло від початку як слов'янське – спершу на Пруті в середині XII ст., але формувалося в ренесансні часи, коли перебувало в складі Молдовського

князівства. Однак сучасний чернівецький дослідник О. Масан, аналізуючи перші документальні згадки про місто, наводить не лише широко відомий документ молдавського князя Александра, прозваного Добрим, але й згадки про Чернівці у документах XV ст., що визначають статус поселення як міста – у «батька» польської історії Яна Длугоша, у грамотах Штефана III [6, с. 24–29]. Важливо також урахувати динаміку ідейно-політичного життя України в цілому [10]. Але політико-правова культура «руських» Чернівців, зокрема – її духовно-релігійний чинник, ніколи не були об'єктом спеціального філософсько-культурологічного дослідження.

Звичайно, в епохи запанування міжнаціональної культури політико-правові моделі, які існували в даному локусі здавна, відчувають сильний вплив (трансформуються і навіть занепадають) поступається більш загальноприйнятим в лоні даної цивілізації – скажімо, християнської, нормам. Водночас релігійні максими такого штибу не обов'язково цілковито витісняють політичні моделі чи практику місцевого судочинства. З іншого боку, культурна еволюція призводить до природного відмирання цих норм і встановлення більш сучасних та цивілізованих. Тому нема сенсу занурюватися в сиву давнину краю в пошуках якихось архетипів політико-правових моделей, начебто споконвічно притаманних чернівецькій спільноті, хоча археологічні знахідки на території області відзначаються з кам'яного віку.

Мабуть, що немає сенсу шукати коренів політико-правової свідомості Чернівців та буковинського краю і в таких смутних і досі не визначених докорінно з усією належною науковою точністю явищ, як Трипільська культура, сліди якої українськими кордонами аж ніяк не окреслюються, а органічно й повноцінно продовжуються ще й на території Румунії та Польщі. Інакше кажучи, для людини, яка глибоко цікавиться питанням, очевидно, що трипільці українцями в повному розумінні слова аж ніяк не були – досить пригадати версію О. Кандиби-Ольжича, який був не тільки палким українським патріотом, а й серйозним дослідником-археологом: він переконливо доводив *месопотамські* корені трипільців [3], чия культура стала відправною точкою для землеробських цивілізацій як слов'ян, так і інших східноєвропейських племен, будучи, за примхою долі, трансплантована на їхні землі, можливо – через катаклізм планетарного характеру¹, а потім по її території пройшли, не лишивши, вочевидь особливого

---

¹ Існує цілком вірогідна версія геологів У. Райна та У. Пітмана, що люди з Межиріччя тікали на Північ, рятуючись від тієї велетенської повені, яка сталася після танення останнього льодовика – в результаті цієї катастрофи Чорне море з'єдналося з Середземним (це стало основою передання про Всесвітній потоп).

суспільно-культурного впливу, й племена скіфів та сарматів (з II ст. до н. е.), готів (III ст. н. е.), гунів (IV ст. н. е.). Тому сподіватися знайти саме тут якісь основоположні риси суспільно-політичного устрою та правових норм східного слов'янства взагалі, а давнього жителя Буковини зокрема, досить ризиковано, тим більш, що серйозних історичних підстав для такого роду висновків немає.

Інша справа – спадщина політико-юридичної культури Київської Русі, частиною якої колись були й Чернівці, та «румунський фактор». З V ст. н. е. край почали стрімко заселяти, фактично йдучи назустріч одне одному, племена слов'ян і предки сучасних румунів, які вже були цивілізовані Римом – Траянова провінція Дакія (сучасна Румунія) майже дотична до території сучасної Чернівецької області. Йдеться, отож, про унікальний стик двох різних цивілізацій, які, з прийняттям християнства західного та східного обрядів, ще більш ускладнили свої політико-правові устрої.

Край, нині званий Північною Буковиною, який сьогодні поділений між Україною та Румунією, від середини I-го тисячоліття до XVIII ст. практично являв собою свого роду «нічийну» територію, зайняту темними та сирими буківими лісами, де люди селилися «кущами», без певних національно-державних кордонів, й тут слов'янські поселення вільно межувалися з румуно-молдованськими (волоськими), що спричинювало характерну мовно-культурну інтерференцію – так, в нинішній румунській мові сільськогосподарський реманент, посуд і т. п. дуже часто позначається слов'янськими термінами (*lopata* – лопата, *grebla* – граблі, *boroană* – борона, *teren* – терени, *ara* – орати, *sticlă* – [скляна] пляшка), а в українську мову увійшли такі характерні слова й словосполучення, як *мати фацу* (підтримувати «обличчя», реноме), *калфа* (голова на сільських торжествах; вочевидь, слово прийшло в поневоленій турками румунський край із ісламського світу, де звучало як *халіф*), *гуцул* – розбійник, *тайстра* – торба, широкоуживані нині в українській мові *бринза* та *мамалига* тощо.

Виникнення давньоруського міста в таких умовах багато в чому й посьогодні залишається *terra incognita*: «Одним із складних і одночасно цікавих питань історичної науки періоду раннього середньовіччя є походження та розвиток торгово-економічних, політичних і культурних центрів Давньоруської держави, а саме міст. Давньоруські міста належать до найважливіших поселень, що займали значну територію і мали складну територіально-типологічну структуру і найскладнішу фортифікаційну систему <...> Проблема їхнього походження, соціальної суті і структури віддавна привертає увагу до себе вітчизняних і зарубіжних

науковців, оскільки міста були опорними пунктами, соціально-економічними та політичними центрами як окремих удільних князівств, так і Давньоруської держави в цілому. У них відбувалося формування феодальних станів, нових форм господарсько-виробничої діяльності. Тут зосереджувалася князівська адміністрація, вільні ремісники та купці. При спробі простежити і зрозуміти процес формування конкретного давньоруського міста дослідники натрапляють на певні труднощі, оскільки недостатньою є кількість писемних джерел і археологічних матеріалів, а також низький рівень теоретичної розробки проблеми» [1, с. 297].

Власне, формування міста Чернівці відбувається, найбільш вірогідно, у 1153 р., коли на березі Прута було закладено фортецю, що мала охороняти Берладський торговий шлях з Галича до Подунав'я. Саме це місто під вже відомою нам назвою *Черн на Пруті* фігурує у «Списку городів руських дальніх і ближніх». Чернівці як місто від початку формувалося як «руський» осередок – нагадаємо, що це слово означало тоді те, що ми нині іменуємо «український»; населення Чернівців було однорідне з населенням сусідньої Галичини, «Руського королівства», як його іменуватимуть в документах Речі Посполитої.

Попри потужний вплив місцевих феодальних інститутів, у цей час зростає роль доцентрової загальнокультурної тенденції. Християнство, як на Сході, так і на заході, активно впроваджувало у свідомість слов'янства біблійну ідею «життя за Законом», політика та юриспруденція до пори до часу мусила керуватися саме цим орієнтиром – попри численні приклади феодального й навіть королівського свавілля й явного порушення християнської етики в соціальному житті. Напевно можна говорити про деякі духовні константи цього періоду, спільні як для Західної, так і Східної цивілізацій. Зокрема релігійний фактор тут відігравав колись значно більшу роль, ніж це може вважатися сьогоднішній людині.

Відомо, що історію Чернівців формально започатковано у рамках Молдавського князівства з середини XIV ст. Та в це угруповання Чернівці увійшли вже самодостатньою і досвідченою спільнотою, оскільки мали досвід перебування у складі християнізованої Київської Русі та Галицько-Волинського князівства. І тут спостерігається певна сакралізація влади та судочинства, яка відповідає тодішньому рівню суспільної свідомості.

У всіх народів архаїчної доби законодавство поділялося на дві сфери – «право божественне» і «право людське», як, скажімо, *vos i fas* у римлян, і людина, яка не могла довести свою невинність за нормами існуючого кримінального законодавства чи звичаєвості могла апелювати до екстремальних випробувань

за нормами права божественного, оповитого аурую містичності. З початком християнізації, зокрема, в європейських суспільствах, коли звичайне «логічне» судочинство було безсиле, застосовувалися старовинне, дохристиянське випробування водою й вогнем – вважалося, що у такий спосіб буде вказано волю Божества: підозрюваний, наприклад, погоджувався, якщо був переконаний у власній правоті, взяти голими руками розпечене залізо: сильний стрес оберігав його від опіку, як оберігає й сьогодні болгарських танцівників по розпеченому вугіллю – нестінарів, що винесли свої дивні практики з сивої глибини віків. Утім з XII–XIII ст. в Західній Європі «суд Божий» зникає, замінюючись судом присяжних (за принципом «vox populi – vox Dei», що, як відомо, означає «голос народу – голос Божий»). У східних слов'ян однак, при досить довгому фактичному існуванні звичаю брати до рук розпечене залізо, аби довести свою невинність, в юридичний кодекс подібні речі вже не потрапляють: Ярославова «Правда Руська», подібно до численних західних кодексів такого роду (франкські та англосаксонські судєбники: «Салічна правда», «Бургундська правда» й т. п.), містить виключно «право людське»: норми кримінального, процесуального та торгового законодавства, а також положення про успадкування майна, встановлювала міру відшкодування за вбивство або побиття, укривання чужого холопа тощо.

До цього долучається проблема існування кріпацтва, яке формується в Буковинській землі з часів Київської Русі. Кріпосне право на Буковині продовжує існувати аж до часів панування Австро-Угорської імперії. Лише революція 1848 р. стала імпульсом до скасування феодальних повинностей і передачі землі селянам у приватну власність не лише в Австрії, а й на Буковині, так само, як і в Східній Галичині та на Закарпатті (закон Фердинанда I від 17 квітня 1848 р.). Не можна заперечувати, що кріпацтво гнобило свідомість сільського населення краю: пан-поміщик сам вершив суд над своїми кріпаками, й це призвело, як завжди в такій ситуації, до потужної й довоготривалої моральної деформації: саме тут багато в чому психологічні корені нашої знаменитої корупції – від «свого» пана легше було відкупитися, ніж від «чужого» судді. А з початком вільної міграції населення в рамках процесу урбанізації, переселення багатьох селян у місто, установка «обійти закон» шириться й міцніє вже на нових теренах.

Безперечно, що життя старовинних Чернівців будувалося не на похапцем написаних законах, раптово проголошених, а завтра відмінених тією чи іншою владою, а на сакралізованій, глибоко закоріненій в християнській релігії концепції Правди й Кривди, які сконденсували в собі величезну культурну роботу сторіч.

Проповідь милосердя та любові до ближнього, безперечно, стає фундаментом для реалізації ідеалу мирного й цивілізованого життя, для об'єднання окремих спільнот слов'янства в лоні єдиної християнської цивілізації; сприяла ця проповідь й усталенню Київської Русі як єдиної держави.

Адже важко назвати державою в повному розумінні слова цю країну язичницької пори, що її населяли розпорошені племена, де не було навіть доріг (їхню функцію виконували ріки), а князі з дружиною наїздили за данню у підлеглі міста епізодично й вершили полюддя інколи «за настроєм» – як Ігор з його печально відомим походом до древлян.

Власне, й внутрішню, й зовнішню політику Київської держави після Володимирового хрещення теоретично мала б стимулювати задача утвердження й поширення християнства як міжнаціональної культури. Водночас не можна заперечувати й тієї обставини, що централізація цієї держави, розпочата ще в язичницькі часи, відбувалася і в добу християнізації не зовсім у відповідності з християнським ідеалом. Вірно зазначає дослідник середньовічної історії Чернівців та буковинського краю С. Пивоваров, що зі включенням буковинської землі до складу Київської держави «перебудовується система взаємовідносин між феодалською верхівкою суспільства, великокнязівською владою та сільськими громадами», а процеси «окняжіння» слов'янського суспільства «... носили здебільшого насильницький характер по відношенню до родової знаті і простих общинників» [7, с. 10–11].

Зате дещо змінилися орієнтири і в сфері зовнішньої політики. Завойовницькі війни вів батько Володимира, переконаний язичник Святослав, який значно розширив територію Київської держави, підкоривши вольських болгар, радимичів, в'ятичів та зруйнувавши Болгарське царство й Хазарський каганат. Натомість Ольга, Володимир (після хрещення), Ярослав Мудрий піклувалися насамперед про внутрішній устрій своєї держави, насаджуючи християнство й нові норми людського співжиття, нове почуття законності серед свого люду. Щоправда, на Ярославі, який підніс соціальну гармонію й новий тип політичної й правової культури в своїй державі на небувалу висоту і як рівний увійшов у коло монархів християнської Європи, справа й закінчилася, бо, розділивши територію Київської Русі між своїми синами, Ярослав поклав тим само й початок феодалній роздробленості краю, руйнації великого державного організму.

Якщо ж перейти до конкретної внутрішньої політико-правової програми суспільства Київської доби, то вона від початку також мала виразно ранньофеодалний характер. Почали стиратися племінні кордони територій; формули на

зразок *поляни, древляни* і т. д., зникають, натомість з'явилися «землі» – *чернігівців, киян, сіверян* тощо. Починаючи з епохи реформ князя Володимира Хрестителя виразно вимальовувалася якийсь час тенденція до політичного абсолютизму візантійського кшталту: усе підлягало столиці – Києву; це, зокрема, свідчило про початок загальнонаціональної інтеграції. Так само й територія сучасної Чернівецької області, населена на кінець X ст. племенами *тиверців* і *хорватів*, входить до складу Київської Русі, згодом, в річищі феодального дроблення країни, перебуває в складі Теребовлянського князівства, а потім – з виникненням у XI ст. князівства Галицького – стає частиною останнього.

Відповідно можна гадати, що соціально-юридичні процеси у стародавніх Чернівцях відбувалися за тією самою моделлю, що у всіх землях Київської держави. Тут – і не лише у Середньому Подніпров'ї – усе базувалося на *верві*, – територіальній сільській громаді, що колективно володіла землею й, базуючись на круговій поруці, тримала порядок у селищі та звітувала перед адміністрацією князя, що перебувала у місті. Та зі введенням християнства було зроблено спробу «цивілізувати» закони: радикально переосмислилися поняття «правди» і «кривди», заборонена (нехай лише на якийсь час) смертна кара тощо. Адже звичаєве руське право, народжене язичницькою свідомістю, містило численні суперечності щодо християнського вчення. За Володимира Хрестителя було впроваджено «Статут про церковні суди і десятини», в якому не лише засуджувалися ворожбитство та єресь, але й заново регулювалося особисте життя русичів та оголошувалися кримінальними колишні норми: «умикання» нареченої, двоєженство, шлюб близьких родичів, розлучення, майнові суперечки та навіть сімейні бійки.

Правосуддя в київських землях вершив сам князь чи призначені ним судді – відповідно до «Руської правди» Ярослава Мудрого (в свою чергу, це повторювало модель суддівства вождів, а потім царів у біблійному суспільстві): військова, судова та адміністративна функції тут ще не диференціювалися. Проте у церковній сфері функціонувало власне судочинство, а на місцях – і звичаєве право, в якому збереглися архаїчні риси, що склалися ще в первісному суспільстві (установи про кровну помсту й кругову поруку, данина князеві, вічовий спосіб вирішувати суспільні проблеми, тощо; не існувало й інституту захисту: роль «адвоката» виконували родичі та знайомі).

Деякі архаїчні місцеві звичаї увійшли і в законодавство Ярослава: так, згідно з «Руською Правдою», велика роль у сім'ї відводилася жінці, що, можливо,

являло собою відлуння матриархату – за М. Грушевським, котрий, як відомо, акцентував кардинальну різницю староруського права щодо римського або старогерманського, які не знали правових обмежень жінки. Та багато що адаптувалося, звичайно, і з візантійських джерел. В. Й. Ключевський вважав «Руську правду» чимось похідним від церковного Номоканону, який, в свою чергу, будовався на приписах Біблії: «... текст «Руської правди» склався у сфері не княжого, а церковного суду, в середовищі церковної юрисдикції, потребами і цілями якої й керувався укладач Правди у своїй роботі. Церковний кодифікатор відтворював право, що діяло на Русі, маючи на увазі потреби й основи церковної юрисдикції, і відтворював лише в міру цих потреб і в дусі цих основ» [5, с. 219].

Щоправда, конкретних і зафіксованих на письмі відомостей про використання ярославового законодавства в житті найдавніших Чернівців не збереглося, лишається припустити з максимальним ступенем вірогідності, що саме вона була основою суспільно-правової свідомості чернівчан у найдавніший період, поруч зі звичаєвим правом, що побутувало у сільських місцевостях. Як би там не було, «Руська Правда» поширилася у всіх землях Древньої Русі. Введення єдиного тексту «Руської правди» по всій території Київської Русі сприяло централізації та укріпленню держави. А оскільки протягом X–XI ст. слов'янська Буковина перебувала в складі Київської Русі, то цілком природно вважати, що судочинство тут відбувалося саме за нормами «Руської Правди» і сприймалося свідомо й відповідально.

У всякому разі, безперечно, що містяни, які жили в цьому краї у ранньому Середньовіччі, не були в масі своїй анальфабетами. Так, розкопки на місці Лінковицького поселення, яке у народних переданнях усвідомлюється як історичний попередник Чернівців і за всіма археологічними даними належить до давньоруських поселень міського типу, свідчать про те, що «значна частина населення була грамотною, вміла читати й писати» [8, с. 129].

Але в ренесансну епоху, коли Чернівці виринають з безвісті в грамоті воєводи Доброго, Людовик (Лайош) I Угорський 1350 р. домовляється з Казиміром III Великим про відхід усієї Польщі разом із західноукраїнськими землями до Угорщини, в разі бездітності Казиміра; Людовик був його небожем, а невдовзі, по смерті Казиміра став польським королем, і узяв активну участь у завоюванні Галицько-Волинської держави. Та Шипинська земля – територія сучасної Чернівецької області – була проте вже підпорядкована Молдавському князівству, від

самого його заснування у 1359 р., хоча й зберігала автономію. Лайош I як польсько-угорський володар пробував підкорити Молдавську державу своєму впливу: він призначив правителем «Руського королівства» Владислава Опольського, яким було укріплено фортецю в Цецино (сьогодні – район м. Чернівці), а 1374 р. було здійснено невдалу спробу завоювання Молдавії. Та за три роки правління загарбників у Молдавії та Шипинській землі вибухнуло повстання, результатом якого стало васальне підпорядкування молдавського господаря Польщі, після чого Шипинську землю було закріплено за Молдавським князівством у 1378 р. Зрозуміло, що в краї запанували політико-правові норми цього державного угруповання.

У Молдавському князівстві з мораллю, як у всій тодішній Європі, бувало не все гаразд: нехай на тлі таких персон східноєвропейського ренесансного світу, як граф Дракула (воєвода Ціпеш) скромним видається, скажімо, факт штампування у Хотинській фортеці фальшивих грошей – литовських та трансільванських, але й він є красномовним свідченням байдужості володарів до християнських принципів. Проте в цілому маленьке Молдавське князівство, позбавлене союзників і затиснуте між ворожими середовищами (територіальні претензії висували Польща й Угорщина, в межі країни постійно вдиралися турки й татари, з Заходу насувалася, приховуючи політичну експансію, безкомпромісна Реформація), воно усе ж таки трималося певних традиційних культурних основ. У Молдовському князівстві діяв заснований на римському законодавстві Кодекс Юстиніана: цей Кодекс регулював не лише норми церковного життя, але й численні моменти повсякденного життя громадян [2, с. 40–41].

Слов'яни, що увійшли до складу цього політичного угруповання, відчували необхідність оновлення принципів співжиття у громаді, яка динамічно мінялася: в стінах міста усе частіше з'являлися волохи, євреї, німці, що сповідали іншу віру й жили за іншими законами. Адже «Правда Руська» містила лише 18 положень, часом дуже вже архаїчних. У буковинському краї XIV–XV ст. втрачають свою значність такі юридичні кодекси, як «Руська правда» Київської Русі або «Литовський статут» часів володарювання Литви. При цьому, вочевидь, в самих Чернівцях, навіть при політичній домінації молдаван, навряд чи широко функціонувало те звичаєве молдавське (або волоське) право, яке існувало виключно в усному варіанті й то в середовищі селянському (вільних селян). І, хоча це право широко вживалось «руським» населенням Буковини а й Галіції, воно регулювало в основному земельні відносини та проблеми майнового спадку, й здійснював

його на практиці «кнез» («жуде»), якому належали дарунки продуктами (сир, вовна, віск тощо); кілька разів на рік збиралося й сільське віче. Та й кількість румунського населення Північної Буковини реально збільшилася вже в рамках нової історії: лише зі встановленням австрійської влади розпочалося інтенсивне переселення до Буковинського регіону румунів із Молдавії та Семигороду.

Однак формування українства як такого під пануванням інших етносів ускладнюється: в ренесансному пору вся Україна перебувала в «міжцивілізаційному просторі», переживаючи після польсько-литовського завоювання соціокультурну травму та відчуваючи себе на маргінесі історії, що серйозно ускладнювало процес національно-культурної самоідентифікації [9, с. 492–577]. Ситуація у Чернівецькому регіоні, що відтепер підлягає Молдовському князівству, типологічно однорідна. Утім правовий світогляд русинських селян в цю пору свідчить про деградацію юридичних норм княжої доби й огрубіння суспільної моралі: так, вбивство сварливої жінки чи єврея карається дуже м'яко, що свідчить про низьке суспільне становище, яке займали жінка та єврей; за народним повір'ям, єврея вбити не гріх, бо він не має душі; найтяжчі ж гріхи – осквернення хреста, крадіжка з церкви та вбивство священика [4, с. 81–82].

Висновки. Вихід з інерції архаїчного законодавства та дикуватих місцевих правових звичаєвостей намічається найперше через формування центру регіону – міста Чернівці, що відбувається у пору формування ренесансних міст Європи, коли, попри чужоземне поневолення, в Україні спостерігається справжнє культурне піднесення, не в останню чергу зумовлене залученням краю до європейського духовного простору. Це укріплятиметься після входження української Буковини до складу Австро-Угорської монархії й матиме свою долю після входження їх до складу СРСР. Але це вже матеріал для іншого дослідження.

Список використаних джерел:

1. Возний І. Історія досліджень та етапи формування давньоруських міст X–XIII ст. у межиріччі Верхнього Сирету та Середнього Дністра / Возний І. // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Львів, 2005. – Вип. 9. – С. 297–323.
2. История средних веков: в 2 т. Т. 1: учебник / под ред. С. П. Карпова. – 4-е изд. – М.: Изд-во Моск. ун-та; Высш. школа, 2003. – 640 с.
3. Кандиба О. Галицька мальована кераміка / О. Кандиба // Записки НТШ. – Львів, 1929. – Т. CLVII. – С. 12–16.
4. Кайндль Ф. Русини на Буковині / Ф. Кайндль, О. Манастирський; пер. з нім. В. Іванюка. – Чернівці: Зелена Буковина, 2007. – 191 с. – (Іст. б-ка «Зеленої Буковини»).
5. Ключевский В. О. Сочинения: в 9 т. Т. 1: Курс русской истории. – М.: Мысль, 1987. – Ч. 1. – 430 с.

6. Масан О. Чернівці в другій половині XIV–XVIII ст. (до 1775 р.) / О. Масан // Чернівці: Історія і сучасність (Ювілейне видання до 600-річчя першої писемної згадки про місто): кол. монографія / заг. ред. В. Ботушанського. – Чернівці: Зелена Буковина, 2009. – С. 23–74.
7. Пивоваров С. В. Історичний розвиток населення Межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра в X – першій половині XIII ст.: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня докт. істор. наук / С. В. Пивоваров. – Чернівці: ЧНУ ім. Федьковича. – 2007. – 25 с.
8. Тимошук Б. А. Раннефеодальный город восточных славян на р. Прут / Б. А. Тимошук // Роль ранніх міських центрів в становленні Київської Русі: матер. польового історико-археологічного семінару. – Суми, 1993. – С. 34–37.
9. Україна найдавнішого часу – XVIII століття: цивілізаційний контекст пізнання / [М. Ф. Юрій, Л. М. Алексієвець, Я. С. Калакура, О. А. Удод]. – Тернопіль: Астон, 2012. – Кн. I. – 700 с.

Логіка, етика, естетика

К. філос. н. Залужна А. Є.

*Національний університет водного господарства
та природокористування, м. Рівне, Україна*

ЕСТЕТИЧНА ПРОБЛЕМАТИКА У ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ КИЇВСЬКОЇ СВІТОГЛЯДНО-АНТРОПОЛОГІЧНОЇ ШКОЛИ

Сучасна рефлексивна думка, силкуючись досягнути феномен шістдесятництва у площині філософії, ненамарне прагне винести на поверхню сучасного дискурсу парадокс, який полягає у тому, що, будучи тривалий час центрованими навколо діяльній версії людської буттєвості, представники Київської філософської школи зуміли виявити такі реалії, які вийшли далеко за її межі. Мова йде передусім про не лише зафіксовані ними, а й достатньо аргументовані (з допомогою наявного філософського інструментарію) суперечності між всезагальним та особистісним, предметно-перетворювальною діяльністю та етичною відповідальністю, всепоглинаючим активізмом та глибинним спілкуванням й споглядальністю. Це стимулювало нагальну потребу перегляду догматичних положень марксистсько-ленінської філософії та спробу протиставити гіперактивному світорозумінню альтернативні світоглядні орієнтири у всій багатоманітності особистісних виявів людського світовідношення з актуалізацією як морально-етичної, так і естетичної проблематики. Доволі показовим є той факт, що, експлікуючи природу естетичного, мистецтва, художньої творчості й особливостей естетичного досягнення світу в ситуації абсолютизації діяльній

парадигми В. Іванов, А. Канарський, В. Мазепа, А. Фортова, К. Шудря, Л. Левчук, В. Малахов, Р. Шульга та ін., особливий акцент поставили на проблемі суб'єктивного виміру естетичного та його вкоріненості в людській буттєвості.

З цього погляду важливо відзначити теоретичні спроби обґрунтування цієї позиції у філософських пошуках Вадима Іванова, зокрема, у його наукових розвідках «Практика і естетична свідомість» (1971), «Людська діяльність-пізнання-мистецтво» (1977). Абсолютно нові можливості для аналізу особливостей людинови-мірних констант естетичного світовідношення, конституюваних в контексті світоглядно-методологічної переорієнтації філософського й естетичного знання відкривають дослідження А. Канарського (йдеться про монографії «Діалектика естетичного процесу. Діалектика естетичного як теорія чуттєвого пізнання» (1979) та «Діалектика естетичного процесу: генеза чуттєвої культури» (1982). На перший погляд, зміна акцентів була майже непомітною, проте саме така по-зверньо не оприямлена, не виголошена публічно настанова і призвела до кардинальних світоглядних зрушень, у зв'язку з чим догма перестала виконувати ту функцію, що визначала її саме у цьому статусі. А, відтак, відношення «людина-світ» поступово стає смисловим центром усіх мисленневих побудов, причому світ постулюється не в якості об'єктивної дійсності, а як сфера людського буття, світ культури. У цьому світлі маємо підкреслити і те, що головне питання філософії співвідношення матерії та свідомості замінюється вузловими категоріями «людина» і «світ», «світ наявного буття» та «світ буття за межами наявної дійсності» (В. Шинкарук, О. Яценко), «світ доцільний» та «реально існуючий», «уявний» та «наявний» (В. Іванов), «байдуже» та «небайдуже» (А. Канарський).

Предметом філософсько-естетичної рефлексії українських мислителів стає не стільки естетична реальність об'єкта естетичного сприймання, скільки можливість виникнення і розвитку спроможності людини до естетичного споглядання і освоєння дійсності, що у А. Канарського висвітлюється крізь призму логіки та історії розвитку феномена естетичного в контексті «...своєрідної закономірності становлення людської чуттєвості» [2], а у В. Іванова – у спробах осмислення таких феноменів як досвід, життєвий світ, духовність, естетичне сприймання, естетичний суб'єкт, мотив та значення.

Таким чином, у філософсько-естетичному дискурсі В. Іванова та А. Канарського відстежуємо трансформацію гносеологічного відношення «матерія-свідомість», згідно з яким свідомість існує в якості пасивного відображення об'єктивної дійсності, у світоглядне переосмислення відношення «людина-

світ». Воно має місце тому, що «суть естетичного прихована не в самій дійсності, а в специфіці людського відношення до неї» [2, с. 27]. А тому, гносеологічне співвідношення суб'єкта та об'єкта пізнання є тільки складовою й похідною від більш фундаментального початкового співвідношення «людина-світ», що унеможлиблює зведення об'єктивної реальності тільки до матеріальності та виключення з неї людини.

Закладене новоєвропейською традицією розуміння людини як суб'єкта пізнання та дії, що протиставляється буттю як об'єкту, стає суперечливою абстракцією. А. Канарський, орієнтуючись на працю П. Копніна «Ідея як форма мислення», концентрує увагу довкола твердження про абсолютне протиставлення матерії і свідомості в досить вузьких межах гносеології [3]. Це приводить до утвердження думки про те, що у сферах гуманітарного знання, зокрема естетиці, таке протиставлення є згубним та руйнівним, адже в контексті людської небайдужості людини до світу фіксується більш глибоке відношення зв'язку людини зі світом культури. Прикметним є намагання В. Іванова звільнити естетичну науку від редукування естетичного знання до рівня науково-теоретичної об'єктивної рефлексії. Саме ця спонука є вихідною для порівняльного аналізу пізнавального та естетичного світовідношення крізь призму гносеологічного та естетичного суб'єктів, у контексті якого гносеологічний суб'єкт постає в безособовій формі. Він «абстрактний» та «всезагальний», у його функціональній компетенції – тільки здатність відображення об'єктивної реальності. Водночас естетичний суб'єкт конституюється духовно-практично й, долаючи межу протиставлення мислення і буття, чуттєво-почуттєво осягає світ, перебуваючи в ньому як у світі культури. В. Іванов акцентує увагу на феномені внутрішньої практичної трансформації зовнішньої дійсності у специфічний внутрішній стан, який дозволяє, не втрачаючи власної індивідуальності, особисто вживатися у предметний і діяльнісний досвід інших людей.

Хоча розуміння естетичного відношення та художньої творчості здійснюється через обґрунтування діалектико-матеріалістичного принципу діяльності, у філософському дискурсі «пізнього радянського марксизму» естетична проблематика розкривається в зрізі творчого освоєння людиною дійсності з переміщенням центру ваги на суб'єкт. Естетичне відношення окреслюється крізь призму духовно-практичного, що виражає специфічний вияв людського способу життєдіяльності й уможлиблює як естетичне ставлення до світу, так і естетичне сприймання. Позаяк свій потенціал естетика повною мірою може розкрити тільки в контексті рефлексії глибин людського духу та творчих можливостей

людини, то саме людина у В. Іванова та А. Канарського постає тим началом, з допомогою якого можна зрозуміти і прорватися до буття, в тому числі і до буття естетичного. Відтак, філософсько-естетичні погляди В. Іванова та А. Канарського поєднує творче звернення до реальної живої людини з її безмірністю і розмаїтістю духовно-емоційного світу та ідея щодо необхідності розробки людиноцентрованої естетики з виразно окресленими можливостями її онтологізації. Внаслідок цього в межах діаматівського філософування викристалізовується теоретично-обгрунтована концепція можливості долучення людини до буття не тільки через пізнання, але й через естетичне переживання, до якого вітчизняні естетики звертаються крізь призму філософської рефлексії безпосереднього і небайдужого (А. Канарський) та людського досвіду (В. Іванов). А належність феномена естетичного винятково до людського способу буття і вкоріненість його у життєвих процесах спонукало до значного переосмислення гносеологічних засад філософсько-естетичного дискурсу, відкриваючи нові тематичні площини для наступних наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Іванов В. П. Практика і естетична свідомість / В. П. Іванов. – К.: Мистецтво, 1971. – 223 с.
2. Канарский А. С. Диалектика эстетического процесса генезис чувственной культуры / А. С. Канарский. – К.: Вища школа, 1982. – 192 с.
3. Копнин П. В. Идея как форма мышления / П. В. Копнин. – К.: Изд-во Киев. ун-та, 1963. – 108 с.

Філософія науки і освіти

К. филос. н. Нерубаская А. А.

Одесская национальная академия связи имени А. С. Попова, Украина

ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧЕСКАЯ НАГРУЖЕННОСТЬ ОБРАЗОВАНИЯ ДР. ГРЕЦИИ И ДР. РИМА

Проблема системно-содержательной «нагруженности» образования раскрывает как ее механизм, так и содержательную сторону. В ее основу входит: рассмотрение гносеологической природы образования; раскрытие механизмов «нагруженности» образования (рост научного знания, его «дистилляция» и отбор); сравнение механизмов «нагруженности» образования в естественнонаучном, техническом и гуманитарном знании; классификация видов «нагруженности»

образовательного знания, связь теоретических конструкций «нагруженности» с практикой образования.

Сам механизм «нагруженности» содержания образования крайне сложен. В основе этого системного механизма лежит системный синтез (реистический, атрибутивный, реляционный) событийной части научного факта (образование) и его интерпретации.

Таким образом, применение системно-параметрического анализа [3] к образованию, сегодня крайне актуально, поскольку дает возможность всестороннего, целостного объяснения его как модуса духовного производства.

Логическая схема системной нагруженности научного факта будет рассмотрена в виде атрибутивного синтеза (присоединение свойств к вещи: $m+P \rightarrow (m)P$). Образование – это событийная часть факта, а теория и практика – это интерпретирующие составляющие или свойства. Таким образом, мы имеем системный конструкт нагруженности образования.

В работе будет рассмотрено античное образование в аспекте проблемы нагруженности двумя категориями: теория и практика.

Категории теория и практика занимают ключевые положения в системе основных понятий в философии образования. С помощью категории практики определено место человека в структуре бытия, раскрывается сущность сознания человека, место человека в системе материальной и духовной культуры.

В рабовладельческих государствах Древнего Востока – Шумерах, Индии, Китае, Египте интенсивное строительство различных каналов, зданий, пирамид и других сооружений способствовало развитию науки и техники. Это требовало специальной подготовки и умения использовать накопленные знания и опыт. Обращаем внимание на связь практики и теории. В Египте, например, возникают школы разного типа: элементарные школы, средние и высшие школы, в которых изучались философия, религия, арифметика, астрономия, мораль, стихи известных мыслителей и писателей. В государствах Древнего Востока сформировались предпосылки для развития воспитательных систем: теоретико-религиозной (Индия, Египет), рыцарской (в Индии школы кшатриев, которые подготавливали воинов), парламентской (подготовка писарей в Египте, чиновников в Китае и т. д.).

Культура Древнего Востока имела большое влияние на формирование воспитательно-образовательной системы Др. Греции. Еще до возникновения философии в Др. Греции наметились тенденции воспитывать и наставлять. Развивалась пайдея, как теория и практика образования и обучения, стремление к культуре, образованности. Греческая культура и ее духовная составляющая – образование,

сформировалась как уникальная, в отличие от коренных социокультурных сдвигов на Востоке. «Одной из важнейших институциональных форм организации полиса...становится система образования и воспитания...» [1, с. 115]. Культурный переворот в Др. Греции начинается с Милета, с понятия античного полиса. Идеи педагогики осмысливаются Платоном, Аристотелем, Плутархом, Сократом, Демокритом и др. В Др. Греции складывались две системы воспитания – афинская и спартанская. Цель афинской системы воспитания – калокагатия (гармония физического, духовного и умственного) постепенно замещается на интеллектуальное развитие личности. Образование становится возможным только для высших слоев общества. На этом этапе создаются стабильные учебные планы и канонические учебники для грамматических школ, гимназий (например, геометрия Евклида) и др., закладываются основы высшего образования: эфэбия становится полу высшим заведением образования. В нем усиливается интеллектуальная, моральная подготовка, появляются философские школы (школы стоиков, эпикурейская школа, Академия, Ликей).

Однако, в древнегреческой пайдее сохранилась разница в качестве образования, в его содержании и практической направленности. «Существовала разница между «обучающимся человеком» и «человеком, знающим с рождения». Разницу эту четко проводил Платон...Демократизм образования заключался в том, что отличались эти два типа обучения не по способностям, а в способах получения знаний» [1, с. 122]. Платон создал свою теоретическую систему образования и практически развивал ее в собственной Академии с 387–348 гг. до н. э.

Традиции образования в Др. Греции повлияли позднее на развитие педагогики и воспитательных систем в Европе. Однако, мыслители Др. Греции акцентировали исследования на теоретическом уровне, и не разработали их практический аспект. Наивный материализм, отмечают современные философы [2], не смог последовательно раскрыть роль практики в своей теории познания. Практика понималась узко. Ее сводили к фактам, которые служили проверкой и подтверждением гипотез, или под практикой понималось чувственное созерцание. «Из практики выпадали производственная деятельность людей, ее влияние на природу, проблемы организации и руководство общественными процессами...» [2, с. 162]. Переводя на язык нагруженности, можно сказать, что событийная часть научного факта (образование), в Древней Греции нагружена теорией. Таковую нагруженность (теоретическую) ряд исследователей считают однобокой, т. к. нет практического применения и образование отделено от практики как указано выше. Мы, тем не менее, считаем, что практическая нагруженность здесь все

таки есть, однако, она пока слабая. Чувственное созерцание можно рассматривать как эмпирическую нагруженность факта, мы неоднократно в своих работах это подчеркивали, да и подтверждение гипотез пусть даже эмпирическими методами, дает нам основания говорить о нагруженности событийной части факта в данном случае и теорией и практикой. Теоретическое знание и эмпирическое – классическое противостояние идеи материального (эмпиризм) и формального образования (рационализм). Эмпиристы отмечали, что «нет ничего в уме, чего бы не было в наших ощущениях», т.е. знание происходит из опыта, чувственных данных. Критерием знания является опыт. Рационалисты ставили на первые позиции теорию и умственные конструкты. Никто сегодня не сомневается, что только неразрывная системная взаимосвязь этих уровней может привести к продуктивной практике.

Практическому уровню было уделено должное внимание римлянами.

В Рим проникла греческая эллинистическая система образования. Появляются народные школы – грамматические и риторические. В истории римских школ прослеживается этап, когда школы были частными, а обучение платным (период 6–1 в. до н. э.). В это время существовали народные школы, где детей обучали грамоте, воспитывали в духе граждан своей родины. В период императорского Рима (30 г. до н.э – 476 г. н. э.) школы придавали большое внимание обучению и подготовке учащихся к государственной и политической жизни. Учитель впервые становится государственным служащим, а школа – государственным учреждением. Здесь можно говорить о полноценной нагруженности образования практикой и твердо выделить практическую нагруженность.

В заключении, на наш взгляд нужно сказать, что в разные периоды развития науки, нагруженность событийной части факта, а в нашем исследовании это образование, меняется. Античное образование нагружено и теорией и практикой, только сила этой нагруженности переходит то к теоретической науке, то к практической. В те моменты, когда сила нагруженностей становится примерно одинаковой можно говорить и о перенагруженности образования. В Древней Греции и Древнем Риме этих этапов мы не наблюдаем, т. к. наука того времени находилась только на ранних стадиях своей систематизации и развития.

Список использованных источников:

1. Бейсенова Г. Проблемы образовательного знания в диспозитиве культуры / Г. Бейсенова. – Алматы: Искандер, 2005. – 456 с.
2. Пунченко О. Філософія / О. Пунченко, О. Черниш. – О.: Астропрінт, 2006. – 423 с.
3. Уемов А. И. Системный подход и общая теория систем / А. И. Уемов. – М.: Мысль. – 1978. – 272 с.

К. э. н. Ильясова М. К.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

Экономико-правовой факультет в г. Симферополе, Украина

**ОСНОВЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ
БЕЗНАЛИЧНЫХ РАСЧЕТОВ В УКРАИНЕ**

Специфика безналичных расчетов заключается в том, что они при грамотно сформированном финансово-правовом механизме их организации способствуют ускорению оборачиваемости денег, что всегда ведет к повышению эффективности экономики, удешевлению банковского кредитования, развитию инвестиций в реальный сектор. В большинстве индустриально развитых стран предпринимаются самые различные правовые меры для дальнейшего увеличения удельного веса безналичных расчетов в платежной системе, сокращения наличного обращения за счет развития электронных и карточных платежей, так как это ведет к сокращению государственных издержек на обеспечение функционирования финансовой системы и сокращает публичные расходы бюджетов.

Вместе с тем при отсутствии стройной системы финансово-правового регулирования и эффективного механизма контроля за применяемыми в национальной платежной системе формами безналичных расчетов под влиянием независимых от воли законодателя экономических законов неминуемо происходит так называемая «скрытая эмиссия безналичных денег», раздувание денежной массы в государстве ведет к увеличению инфляции, снижению устойчивости банковской системы.

Формирование рыночной экономики, и, как следствие, рост объемов внешнеэкономических операций Украины, с другими странами обуславливают большее распространение различных форм безналичных расчетов в современном гражданском обороте.

Форма безналичных расчетов представляет собой урегулированная нормами права на основании принципов безналичных расчетов совокупность способов платежа, форм расчетных документов и соответствующего им документооборота, источников платежа, а также прав и обязанностей участников безналичных

расчетов. То есть, формы расчетов формируются и отличаются друг от друга именно сочетанием (вариациями) разновидностей составных элементов, определенных соответствующими правовыми нормами. При этом способ безналичных расчетов является одним из элементов формы безналичных расчетов.

Основным законодательным актом, которым регламентируются отношения в сфере безналичных расчетов, является Закон Украины «О платежных системах и переводе денег в Украине». Порядок открытия банками счетов и их режимы определяются Национальным банком Украины. Согласно статье 7 этого закона банки имеют право открывать своим клиентам вкладные (депозитные), текущие и корреспондентские счета. Особенности режимов функционирования вкладных (депозитных), текущих и корреспондентских счетов определяются нормативно-правовыми актами Национального банка Украины и договорами, которые заключаются между клиентами и обслуживающими их банками [2; 3].

Порядок осуществления безналичных расчетов в национальной валюте определен, в первую очередь, в Законе Украины «О платежных системах и переводе денег в Украине», а также в Инструкции «О безналичных расчетах в национальной валюте Украины», утвержденной постановлением Правления Национального банка Украины от 21.01. 2004 г. № 22.

Основными формами безналичных расчетов в сфере гражданского оборота сегодня являются расчеты платежными поручениями, по инкассо, по аккредитиву, чеками [5].

Инструкция НБУ №22 закрепила следующие формы безналичных расчетов в Украине:

1. Аккредитивная форма.
2. Инкассовая форма.
3. Вексельная форма.
4. Иные формы расчетов с использованием чеков и других расчетных документов на документарных носителях и в электронном виде [4].

Однако специалистами рекомендуются следующие формы безналичных расчетов:

- платежными поручениями;
- чеками;
- аккредитивами;
- платежными требованиями-поручениями;
- платежными требованиями.

Одним из самых существенных недостатков системы правового регулирования безналичных расчетов в Украине, отмечаемых практически всеми учеными и юристами, является подзаконный характер подавляющего большинства нормативных актов в этой сфере. На самом деле, на сегодняшний день существует несколько нормативных актов на уровне государственного закона, которые лишь самым общим образом устанавливают правила совершения безналичных расчетов и ответственность за их неисполнение, то есть лишь закладывают общие принципы регулирования расчетных обязательств. Речь идет о Гражданском кодексе Украины, Закон «О Национальном банке Украины» и др. Таким образом, значительная сфера деятельности хозяйствующих субъектов и кредитных организаций большей частью регулируется ведомственными нормативными актами Национального Банка Украины и других государственных органов.

Таким образом, значительная сфера деятельности хозяйствующих субъектов и кредитных организаций большей частью регулируется ведомственными нормативными актами Национального Банка Украины и других государственных органов. Недостаточная осведомленность хозяйствующих субъектов о правилах совершения расчетных сделок, возникающая по вышеозначенным причинам, отсутствие должного уровня регулирования расчетных отношений провоцируют злоупотребления и правонарушения в этой сфере, что выражается и в росте числа совершаемых преступлений в кредитно-финансовой сфере.

Отмеченные обстоятельства свидетельствуют о необходимости дальнейшего развития правового регулирования безналичных расчетов, применяемых в современном гражданском обороте.

Список использованных источников:

1. Цивільний Кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
2. Закон України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» від 05.04.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 29. – Ст. 137.
3. Закон України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 29. – Ст. 238.
4. Інструкція Правління Національного банку України «Про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті» №22 від 21.01.2004 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 13. – Ст. 908.
5. Цивільний кодекс України. Науково–практичний коментар. Видання шосте, перероблене та доповнене / за заг. ред. Є. О. Харитонова, Н. Ю. Голубевої – Х.: Одиссей, 2010. – 1216 с.

Салий И. С.

*Российский государственный профессионально-педагогический университет,
г. Екатеринбург*

**ПРАВОВОЙ СТАТУС ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ЭКСПЕРТОВ
В РАМКАХ ПРОВЕДЕНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ**

С принятием Федерального закона РФ «Об образовании в Российской Федерации» (далее Федеральный закон) было законодательно закреплено право общественности принимать опосредованное участие (через экспертов) в принятии нормативно-правовой базы, регулирующей сферу образования, путём осуществления процедуры педагогической экспертизы, закреплённой статьёй 94 указанного закона, в соответствии с которой порядок проведения педагогической экспертизы устанавливается Правительством Российской Федерации.

На сегодняшний день соответствующее Постановление Правительства РФ, регламентирующее порядок проведения педагогической экспертизы, не принято, однако его проект уже разработан. Согласно пояснительной записке к проекту постановления Правительства Российской Федерации «Об утверждении Порядка проведения педагогической экспертизы, проектов нормативных правовых актов и нормативных правовых актов, касающихся вопросов обучения и воспитания, и о внесении изменений в некоторые акты Правительства Российской Федерации» (далее «Пояснительная записка» и «Проект Постановления Правительства РФ») такой проект вступает в силу уже с даты вступления в силу нового ФЗ «Об образовании в РФ» – 1 сентября 2013 года. В виду вышесказанного и предполагая, тот факт, что данный проект уже разработан (не требует проведения дополнительных процедур по его принятию), а его вступление в силу лишь вопрос времени, автор считает целесообразным провести анализ данного проекта в нынешнем состоянии на предмет законодательного закрепления правового статуса экспертов и его соответствия сущности педагогической экспертизы и логике экспертной деятельности вообще.

Исходя из смысла положений ст. 94 нового ФЗ «Об образовании в РФ» и проекта Постановления Правительства РФ на законодательном уровне сущность статуса педагогического эксперта выражена в следующем: исходя из

смысла абз. 2 п. 3 указанного проекта Постановления Правительства под педагогическим экспертом законодатель понимает «физическое и юридическое лицо, имеющее необходимую квалификацию (далее – эксперты), и включенные по предложениям ... в список экспертов Министерства образования и науки Российской Федерации». Следует также отметить, что законодательно термин педагогический эксперт не закреплён и используется автором в рамках проводимого исследования.

В свою очередь в соответствии с абз. 3 п. 3 проекта Постановления Правительства «в список экспертов включаются физические лица, имеющие высшее образование и стаж работы по специальности не менее 5 лет, и юридические лица, имеющие в своем штате не менее 3 работников, отвечающих требованиям, предъявляемым к физическим лицам, привлекаемым к проведению педагогической экспертизы». При этом обозначенный список утверждается Министерством образования и науки Российской Федерации. Исходя же из смысла установленного порядка проведения педагогической экспертизы роль педагогических экспертов сводится к проведению экспертизы, составлению и направлению ими в Минобрнауки РФ экспертных заключений, на основании которых Минобрнауки составляет своё заключение, содержащие конечные итоги проведения такой экспертизы. Сказанное, по мнению автора напрямую свидетельствует о второй степенной роли педагогических экспертов в проведении педагогической экспертизы. Иных положений, касающихся статуса педагогических экспертов в ходе проведения исследования автором обнаружено не было.

Сказанное приводит автора к мысли о необходимости устранения следующих недостатков, законодательно закреплённого статуса педагогических экспертов.

Во-первых, по мнению автора, законодательно закреплённая сущность педагогической экспертизы, носит сугубо узкий характер и выражается лишь в составлении педагогическими экспертами, а также уполномоченным органом исполнительной власти соответствующих заключений на предмет наличия в проектах нормативных правовых актов и нормативных правовых актов, являющихся предметом такой экспертизы, положений, способствующих негативному воздействию на качество обучения, доведения указанных заключений до сведения соответствующих органов, принявших обозначенные проекты и нормативно-правовые акты, в целях предотвращения указанного негативного воздействия. Узкое содержание процесса педагогической экспертизы может породить проблему отсутствия всесторонности решения соответствующих задач,

что приведёт к его неэффективности. По мнению автора, сущность педагогического эксперта должна носить иной характер и основываться на понимании педагогической экспертизы в более широком смысле. В данном случае такой смысл заключается в выявлении помимо указанных выше положений также и наличия педагогических идей и концепций, оказывающих благоприятное влияние на качество образования и повышения его уровня, а в случае отсутствия таковых, в выработке соответствующих рекомендаций по их внедрению в обозначенных актах.

Согласно Большому энциклопедическому словарю: под экспертом понимается квалифицированный специалист в определенной области, привлекаемый для исследования, консультирования, выработки суждений, заключений, предложений, проведения экспертизы.

Основываясь на вышесказанном, по мнению автора, целесообразно законодательно закрепить указанные выше предложения по поводу сущности педагогической экспертизы, а также следующее определение педагогического эксперта – квалифицированный специалист в области образования и сфере педагогики, привлекаемый для исследования и выработки заключения, содержащего выводы о наличии (отсутствии) в проектах и нормативных правовых актах, являющихся предметом педагогической экспертизы, положений, способствующих негативному воздействию на качество обучения по образовательным программам определенного уровня и (или) направленности и условия их освоения обучающимися, а также соответствующие рекомендации по устранению таких положений, выявления педагогических идей и концепций, оказывающих благоприятное влияние на качество образования и повышения его уровня, а в случае отсутствия таковых, в выработке соответствующих рекомендаций по их внедрению в обозначенных актах.

Во-вторых, по мнению автора, в целях эффективного правового регулирования исследуемой сферы отношений, необходимо наиболее полное законодательное закрепление правового статуса педагогического эксперта, включающего в себя, как правило, следующие составляющие, носящие «общий характер»: 1) определение педагогического эксперта, отражающего его сущность; 2) его права и обязанности; 3) полномочия педагогического эксперта; 4) порядок осуществляемой им деятельности (экспертизы); 5) сущность экспертного заключения; 6) требования, предъявляемые к педагогическому эксперту (образовательные, возрастные и др.). Однако как видно из вышеприведённых положений

законодательства, обозначенные аспекты правового статуса педагогических экспертов законодательно не закреплены, что в свою очередь, бесспорно, может стать серьезной проблемой.

Таким образом, исходя из вышеописанного следует, что сегодняшнее состояние «Проекта Постановления Правительства РФ», в качестве будущего нормативно-правового акта, раскрывающего сущность статьи 94 нового ФЗ «Об образовании», сущность зарождающегося правового института образовательного законодательства – педагогической экспертизы, следует расценивать, как неудовлетворительное. Сказанное в свою очередь наводит на мысль о необходимости внесения соответствующих поправок.

Криміналістика; кримінально-виконавче право; судова експертиза

Петрова Н. А.

*Белгородский государственный национальный исследовательский университет,
Российская Федерация*

РАССЛЕДОВАНИЕ УБИЙСТВ, СОВЕРШЕННЫХ НА РЕЛИГИОЗНОЙ ПОЧВЕ ЧЛЕНАМИ САТАНИНСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ

Сатанизм возник в XVIII столетии под влиянием еврейских каббалистических сект, но затем его на вооружение взяли масонские ложи. В XIX веке под влиянием масонских лож он начал разрастаться, как грибы после дождя. К нам сатанизм идет из США, которые сегодня являются мировым центром сатанизма, где существует восемь тысяч «собраний сатаны», насчитывающих примерно сто тысяч человек... В России, старающейся не отставать от «цивилизационного мира» по данным МВД РФ, только в Москве насчитывается более 30 организованных групп сатанистов, в которые вовлечено около 2-х тысяч членов. Сатанизм – это открытое поклонение сатане как Богу, – рассказывает отец Анатолий. – Это – бунт человека против Бога. Свято место пусто не бывает, то место Бога в душе занимает сатана. Для сатанистов главное кровопролитие, жертвоприношение животных (в основном кошек), но и, увы, людей в дар сатане.

При расследования преступлений данного характера на всех этапах следователю необходимо быть предельно внимательным, чтобы точно установить совершено ли преступление именно сатанистами, для этого необходимо произвести тщательный осмотр места преступления, выявить следы, изъять предметы религиозного назначения, произвести обыск, допрос свидетелей, обратиться к религиоведам, которые на основании своей практики могут определить символику сатанистов, так, например, в 1993г. в Оптинской пустыни некий Аверин (признан невменяемым) убил трех монахов при помощи ножа, на котором выгравировал число «666» (о нем говорится в апокалипсисе).

При решении вопроса возбуждения уголовного дела о преступлении, совершенном на религиозной почве, следователь должен тщательно ознакомиться со всеми имеющимися материалами, которые могут быть использованы в качестве доказательств по делу.

Основаниями для возбуждения уголовного дела могут быть:

- материалы оперативных проверок, оформленные рапортом об обнаружении признаков преступления;
- заявление о преступлении от лиц, которых хотели, допустим, завербовать в сатанинскую секту;
- явка с повинной лица, которое входило в сатанинскую организацию, но затем из нее вышел.

При совершении любого преступления неизбежно вносятся изменения в материальную обстановку места происшествия, остаются разнообразные следы, по которым можно уяснить обстоятельства, имеющие значение для разрешения дела. Осмотр места происшествия является важным и сложным следственным действием, протокол которого, в соответствии со ст. 74 УПК РФ, является источником доказательств. От того, насколько умело, своевременно и качественно он будет проведен, во многом зависит успех расследования.

При осмотре места преступления, у сатанистов в основном ими являются кладбища, дикие пустыри, заброшенные храмы, дома, подвалы и т. д., следователь должен проверить, как оно охраняется, как охраняются следы, опросить свидетелей, не были ли внесены изменения, разъяснить права и обязанности понятым. Распределяет обязанности, принимает меры, направленные на улучшение условий осмотра. Определяет границы осмотра пространства, выбирает позицию для ориентирующей и обзорной фотосъемки. Если обнаружен труп, необходимо при его описании обратить внимание на истязание на его теле,

потому что у сатанистов, в основе жертвоприношения лежит кровопролитие, которую ее члены затем выпивают в силу своего обряда, так же на теле может быть обнаружена символика (например, «666» на лбу убитого или пентаграмма на груди). Бывают случаи, когда труп обнажают, одежду сжигают, расчлениают и закапывают в землю. Так, в г. Ярославль, летом 2008 г. на диком пустыре были обнаружены частицы обугленной одежды, в ходе осмотра места преступления, был обнаружен расчлененный труп девушки, как оказалось, ей была Ольга Пухова, вступившая в сатанинскую секту вместе со своей подругой и парнем Андреем Сорокиным. В ходе дальнейшего расследования выяснилось, что некий Николай, член секты, во имя предания тела сатане взял нож, ударил девушку в грудь, затем расчленил труп, а одежду сжег.

Необходимые следы, предметы фотографируются, описываются, упаковываются в соответствии с требованиями, предъявляемыми законодательством. Если предметы не изымаются в силу их громоздкости, то их фотографируют, описывают, если необходимо изготавливают чертежи. В данном случае примером может служить перевернутый крест, на котором сатанисты в основном располагают жертву. После чего, установив достаточность и достоверность материалов проверки, их правовую обоснованность, следователь решает вопрос о возбуждении уголовного дела. Не может быть возбуждено уголовное дело в отношении конкретных лиц, поскольку сатанинская секта имеет множество членов, часть из которых законспирирована, так как доказать членство в секте можно только в ходе предварительного следствия.

После возбуждения дела следователь приступает к планированию обысков у всех выявленных членов сатанинской секты, предполагаемых мест их сборов. В данном случае для их проведения достаточно результатов оперативно-розыскных мероприятий, поскольку ст. 182 УПК РФ, регламентирующая проведение обыска, не говорит о результатах следственных действий, а указывает только на наличие достаточных данных полагать, что в определенных местах или определенных лиц находятся предметы, имеющих значение для уголовного дела. Обыски проводятся одновременно по всем предполагаемым местам. Необходимо изымать литературу религиозного характера: книги, листовки, журналы, в том числе на иностранном языке. Следует изымать тетради, блокноты, любые листки с заметками, где могут быть сведения о членах и структуре организации, клятвы, молитвы о предании души в рабство дьявола. Кроме того, необходимо

изъять предметы, обуславливающие их символику (это могут быть ножи, кресты, черные плащи, фигурки в виде сатаны, пентаграммы, мечи, искусственные фаллосы, свечи, кубки).

Следующий этап следствия – задержание членов организации. Считаем, что их задержание в порядке ст. 91 УПК РФ преимущественно должно производиться с целью дальнейшего их заключения под стражу. Дело в том, что без ареста хотя бы самых активных членов сатанинского движения, учитывая их фанатизм и веру в правоту своих убеждений, теряется смысл раскрытия и расследования преступлений религиозного характера. В данном случае уголовное преследование направлено не только на наказание лиц, совершивших преступление, но и на профилактику с целью ликвидации основных звеньев сатанинской секты. Следует, как можно точнее установить состав сатанинской секты, выявить личности руководителей. Хотя, настоящая сатанинская «церковь» сохраняет строжайшую конспирацию. На вершущке иерархической пирамиды стоит главный жрец или жрица, колдун или магистр. Им подчинены менее продвинутые адепты: младшие жрецы, телохранители, иногда палач и ... ученики. На нижней ступени – так называемое «стадо», разбитое на ячейки, тройки, пятерки и «ковены». Неуязвимость секты от правоохранительных органов обеспечивается тем, что низшие ее члены, как правило, не знают высших. Все контакты осуществляются через посредников.

После проведения первоначальных следственных действий, заключения ряда членов сатанинского движения под стражу продолжается предварительное следствие. На этом этапе значение имеет судебно-религиоведческая экспертиза для определения сатанинского характера деятельности секты. Она должна быть комплексной с участием религиоведов, психологов, большинство из которых не имеют опыта производства судебных экспертиз, что требует от следователя, назначившего экспертизу, не только ознакомить их с правами и обязанностями эксперта в уголовном судопроизводстве, но и подробно разъяснить их, затем направить объекты для исследования, поставить перед ними соответствующие вопросы. Так же может быть назначено судебно-психиатрическое освидетельствование с целью признания подозреваемого вменяемым или невменяемым.

Например, в 1998 г. в Государственном научном центре социальной и судебной психиатрии имени В. П. Сербского проходил стационарное судебно – психиатрическое освидетельствование Олег С., 22 лет, обвинявшийся в убийстве своей матери. Виновный был членом одной из сатанинских сект. Потерпевшая знала это и постоянно просила сына, чтобы он порвал с сатанистами. Время от

времени она ставила в его комнате иконки, развешивала крестики. Замечая это, Олег С., устраивал скандалы, а потом прямо предупредил мать, что если еще раз подобное повторится убьет ее. Вернувшись поздно ночью после очередной встречи с приятелями-сатанистами, Олег С., как всегда, осмотрел свою комнату и увидел икону. Это его вывело из себя. Взяв молоток, парень подошел к спящей матери и несколько раз ударил по голове. После этого он вернулся к своим друзьям и сказал, что убил мать во имя сатаны. Экспертная комиссия Центра судебной психиатрии не выявила у Олега С. болезненных расстройств психики, исключающих его вменяемость. Убийство матери он совершил по религиозным мотивам.

Разумеется, следователь и оперативные работники должны, по мере возможности, исключить общение членов сатанинской секты как в ходе следственно-оперативных мероприятий, так и в местах изоляции. Любой нежелательный контакт может привести к отрицательным последствиям, особенно в случае воздействия фанатично настроенных лиц на неустойчивых участников организации.

В качестве свидетелей должны быть допрошены лица, которых пытались вовлечь в сатанинскую секту, особенно из среды подростков в возрасте 14–25 лет, вышедших из неблагополучных семей. Для выявления лиц, которые различными способами вовлекали в сатанинское движение, даются соответствующие поручения оперативными работниками.

Исходя из практики, очные ставки обычно не проводятся, поскольку вместо рядового следственного действия очная ставка может перейти в абстрактный спор противоположных убеждений, что только может повредить расследованию. Для разоблачения членов сатанинской секты могут быть проведены их опознания, включая такую форму, когда опознаваемый не видит опознающего. В случае явной опасности для свидетелей следователь должен принять меры для сокрытия (легендирования) данных о личности свидетеля в порядке ст. 11 УПК РФ. В суде данные свидетели должны быть допрошены скрытно, через специальную аппаратуру, полностью изменяющую голос допрашиваемого.

Следователь обязан обеспечить безопасность свидетелей, обвиняемых, дающих правдивые показания, и иных участников процесса. Любое негативное воздействие на лиц, проходящих в любом качестве по уголовному делу, должно жестко пресекаться, вплоть до применения уголовно-правовых мер.

При рассмотрении дел данного характера российские суды не всегда рассматривают данные убийства, как ритуальные, но это не значит, что такие преступления не совершаются.

К. ю. н. Авхадеев В. Р.

*Институт законодательства и сравнительного правоведения
при Правительстве Российской Федерации, г. Москва*

**МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ПОСЛЕДСТВИЙ
ПРОМЫШЛЕННОЙ РАЗРАБОТКИ РЕСУРСОВ
КОНТИНЕНТАЛЬНОГО ШЕЛЬФА АРКТИКИ**

Вопросы правовой защиты экологической безопасности Арктики, а в особенности – связанные с промышленной разработкой полезных ископаемых, содержащихся в континентальном шельфе Арктического региона, имеют весьма важное значение для науки и практики. Это обусловлено, прежде всего, специфическими особенностями экологической системы арктического региона, интенсификацией освоения минеральных ресурсов в Арктике, а также необходимостью защиты традиционного образа жизни коренных народов Севера.

Как отмечают в своём научном исследовании специалисты-аналитики из Института энергетической стратегии, в последние годы, несмотря на явно недостаточную степень геолого-геофизической изученности российского арктического шельфа, определена его перспективность на наличие в недрах колоссальных углеводородных ресурсов [9].

Специалисты Института мировой экономики и международных отношений Российской Академии Наук, в свою очередь, приводят в своём научном исследовании более детализированные показатели, характеризующие освоение и разработку месторождений полезных ископаемых.

В Арктике сосредоточены основные углеводородные ресурсы мирового океана: запасы углеводорода здесь составляют 58%, при этом в Атлантике по оценкам находится 19%, в Индийском океане – 17%, а в Тихом – всего лишь 6%. В Российском Арктическом регионе находится порядка 140 млрд ТНЭ [8] углеводородов, 87 из которых приходятся на природный газ. Основной запас углеводородов, а это порядка 70%, сосредоточен в Карском и Баренцевом морях, всего же, по предварительной оценке, в Российском Арктическом шельфе содержится около 100 млрд ТНЭ углеводородных ресурсов.

Самые серьезные меры по поискам месторождений на арктическом шельфе предпринимались еще в СССР в конце 70-х годов прошлого столетия. В Баренцевом, Печорском и Карском морях было выявлено более 100 нефтегазоперспективных объектов и открыто 11 месторождений. Среди них – четыре уникальных по запасам газа с конденсатом в Баренцевом и Карском морях, два крупных газовых – в Баренцевом, в том числе Штокмановское, крупное нефтяное и нефтегазоконденсатное в Печорском, в том числе Приразломное.

Таким образом, Россия располагает значительными морскими запасами и ресурсами углеводородов, которые образуют основу развития морской нефтегазодобычи и могут послужить крупнейшим резервом стабилизации, последующего роста и развития топливно-энергетического комплекса страны в целом [1].

Приведённые выше утверждения позволяют говорить о том, что факторы, угрожающие экологическому благополучию арктической природной среды прогрессируют с течением времени.

Правовая защита окружающей среды регулируется как на уровне права отдельных государств, так и на международно-правовом уровне. Для исследования международно-правового регулирования последствий промышленной разработки ресурсов континентального шельфа необходимо проанализировать международные соглашения в области правового регулирования режима континентального шельфа, правового регулирования защиты природной среды континентального шельфа от загрязнений в результате промышленной разработки, и – в области защиты прав коренных жителей Арктического региона на природные ресурсы, находящиеся на территории их проживания либо на сопредельной территории, на которую распространяется юрисдикция того государства, в котором они проживают.

Наиболее важными международными договорами в области правового регулирования режима континентального шельфа являются Конвенция ООН по морскому праву 1982 г. и Конвенция о континентальном шельфе 1958 г.

Одной из первых международных соглашений, закрепивших основы правового режима освоения природных ресурсов континентального шельфа, явилась Конвенция о континентальном шельфе 1958 г., заключённая в г. Женева. Согласно ч. 1 ст. 5 Конвенции 1958 г., разведка континентального шельфа и разработка его естественных богатств не должны создавать неоправдываемой помехи судоходству, рыболовству или охране живых ресурсов моря, а также не должны создавать препятствий капитальным океанографическим или иным научным исследованиям, выполняемым с целью опубликования [3].

В 1982 г., в г. Монтего-Бей, на Ямайке, была принята Конвенция ООН по морскому праву [4], которая систематизировала концептуальные положения основных норм международного морского права, в том числе – касающиеся правового режима континентального шельфа, включая его промышленную разработку.

Что касается непосредственно режима континентального шельфа, то он регулируется в части VI (ст. 76–85) «Континентальный шельф» Конвенции ООН по морскому праву 1982 г. В частности, в ст. 76 «Определение континентального шельфа» детализировано само понятие континентального шельфа, а также – расстояния и пространственные пределы, непосредственно с ним связанные. Ответственность государств и их обязанности, связанные с защитой и сохранением морской среды, регулируются частью XII Конвенции ООН по морскому праву «Защита и сохранение морской среды».

Ответственность за нарушение благополучия окружающей природной среды континентального шельфа установлена в ч. 1 ст. 208 Конвенции ООН 1982 г. «Загрязнение, вызываемое деятельностью на морском дне». В данной норме Конвенции 1982 г. говорится о том, что прибрежные государства принимают законы и правила для предотвращения, сокращения и сохранения под контролем загрязнения морской среды, вызываемого или связанного с деятельностью на морском дне, подпадающей под их юрисдикцию, и искусственными островами, установками и сооружениями под их юрисдикцией в соответствии со статьями 60 и 80 [4] Конвенции ООН по морскому праву 1982 г. В указанном случае речь идёт об искусственных островах, установках и сооружениях на континентальном шельфе, аналогично тому, как регулируется правовой режим указанных объектов, находящихся в исключительной экономической зоне. Как отмечает коллектив авторов, статья 208 (*Конвенции ООН по морскому праву 1982 г.*) содержит подобные положения в отношении загрязнения от источников, связанных с деятельностью на морском дне, находящемся под юрисдикцией государства. При этом национальные законы и правила должны быть не менее эффективными, чем международные нормы, стандарты и рекомендуемые практика и процедуры [5].

Международно-правовую защиту континентального шельфа от промышленного загрязнения обеспечивает система международных соглашений, направленных на защиту морской среды в целом. Среди данной категории международных соглашений необходимо отметить Международную конвенцию по предотвращению загрязнения моря нефтью 1954 г., Международную конвенцию по

предотвращению загрязнения с судов 1973/78 гг. (МАРПОЛ-73/78), а также ряд иных международных договоров со сходным предметом регулирования. Следует особо отметить Конвенцию об оценке воздействия на окружающую среду в трансграничном контексте 1991 г., в которой предусмотрены принципы и стандарты охраны окружающей среды при использовании природных ресурсов. Проблема заключается в отсутствии специализированного международного соглашения по проблемам мониторинга воздействия на природную среду именно континентального шельфа, применительно к Арктическому региону.

Весьма немаловажным является вопрос об урегулировании правового статуса коренных и малочисленных народов Крайнего Севера.

Международно-правовое регулирование защиты прав коренных жителей на природные ресурсы выражено в трёх аспектах: правовой статус народов Севера как неотъемлемой части мирового сообщества народов и наций, защита прав и свобод национальных меньшинств, правовые привилегии коренным народам, ведущим традиционный образ жизни.

Правовой статус коренных народов Арктики закреплён в международных договорах, посвящённых различным предметам правового регулирования. Прежде всего, здесь необходимо выделить Международный пакт о гражданских и политических правах 1966 г., согласно которому, для достижения своих целей все народы имеют право свободно распоряжаться своими естественными природными ресурсами, не нанося при этом ущерб международным экономическим обязательствам, основываясь на принципе взаимной выгоды и исходя из международного права.

Правовой статус народов Севера как национальных меньшинств закрепляют такие международные договоры, как Декларация о правах лиц, принадлежащих к национальным или этническим, религиозным и языковым меньшинствам, принятая Генеральной Ассамблеей ООН 18 декабря 1992 года. В соответствии с положениями данной декларации, её государства-участники должны гарантировать право национальным меньшинствам развитие их национальной культуры, традиций, языка, религии, если это не противоречит национальному законодательству и нормам международного права.

Особый, привилегированный статус коренных и малочисленных народов Арктики, ведущих традиционный образ жизни, также урегулирован нормами современного международного права. Прежде всего, международно-правовому регулированию соответствующих правоотношений посвящена Конвенция

о коренных народах и народах, ведущих племенной образ жизни в независимых странах № 169 (Далее – Конвенция МОТ № 169), принятая 27 июня 1989 года на 76-й сессии Генеральной конференцией Международной организации труда. Данная Конвенция требует от государств-участников не только уважать их права и свободы, а также – особенности их традиционного образа жизни, но также – подробно регламентирует права коренных народов на землю, на которой они проживают и на природные ресурсы, которые находятся в местах традиционного проживания таких народов. Несмотря на то, что Российская Федерация до настоящего времени не ратифицировала данную Конвенцию, всё равно должна на неё ориентироваться, так как является членом Международной организации труда.

Более подробно основные положения Конвенции МОТ № 169 анализирует специалист по проблемам правового статуса коренных и малочисленных народов Севера П. Н. Павлов [10].

Последняя редакция Конвенции была принята 27 июня 1989 года в Женеве на 76 сессии Генеральной конференции Международной организации труда. Представляется, что Конвенция в сравнении с другими международными договорами в наиболее полной форме определяет права коренных народов на природные ресурсы. Конвенция не была ратифицирована Российской Федерацией, поэтому у России никаких обязательств по ней не возникает. Вместе с тем следует согласиться с мнением тех специалистов, которые утверждают, что факт членства нашего государства в Международной организации труда и позиция СССР, правопреемником которого стала Российская Федерация, обуславливают необходимость для России принимать во внимание положения указанной Конвенции. В пользу того, что нельзя обойти стороной положения этой Конвенции свидетельствует отношение к ней общественности и различных органов власти. На необходимости ратификации Конвенции настаивают коренные малочисленные народы Севера и их объединения. Эта позиция находит поддержку и обоснование в научных исследованиях [2].

Далее автор отмечает, что Конвенция МОТ № 169 подробно определяет права коренных народов на природные ресурсы. Иногда трактовка этих положений Конвенции вызывает серьезные трудности, так как в ней понятие «земли» придается более широкое содержание, чем это принято в российском праве и юридической науке. В статье 13 Конвенции указано, что в статьях 15 и 16 термин «земли» включает понятие территорий, охватывающих всю окружающую среду районов, которые занимают или используют иным образом соответствующие

народы. Статьи 14 и 17 Конвенции говорят о земле как объекте права собственности, владения и пользования, то есть как об имуществе [10].

Кроме того, в ч. 2 ст. 15 Конвенции № 169 Международной организации труда «О коренных народах и народах, ведущих племенной образ жизни в независимых странах», заключённой в г. Женеве 27 июня 1989 г. говорится о том, что в тех случаях, когда государство сохраняет за собой собственность на минеральные ресурсы или ресурсы земных недр, или права на другие ресурсы, относящиеся к землям, правительства устанавливают процедуры или обеспечивают сохранение процедур, посредством которых они проводят консультации с указанными народами с целью выяснения, наносится ли, и в какой степени, ущерб интересам этих народов – до начала осуществления или до выдачи разрешения на осуществление любых программ по разведке или эксплуатации таких ресурсов, относящихся к их землям. По мере возможности, соответствующие народы участвуют в результатах такой деятельности и получают справедливую компенсацию за любой ущерб, который может быть причинен им вследствие такой деятельности.

В Российской Федерации имеются примеры, когда нефтегазодобывающие компании по собственной инициативе выплачивают компенсации коренным жителям Арктики, ведущим традиционный образ жизни.

Свыше 9 миллионов рублей направили ОАО МПК «Аганнефтегазгеология» и ЗАО СТ «ГОЛОЙЛ» (дочерние общества НК «РуссНефть») на нужды семей, ведущих традиционный образ жизни, в 2012 году, в Ханты-Мансийском автономном округе. Предприятия завершают реализацию программы компенсационных выплат представителям коренных малочисленных народов Севера [6].

Как сообщает пресс-служба ОАО МПК «АНГГ», в сфере производственных интересов дочерних предприятий НК «РуссНефть» находятся земли, относящиеся к территориям традиционного природопользования 28 семей коренных жителей Югры. На основании модельных соглашений, заключенных с каждой семьей, проживающей на родовых угодьях, выделяются средства на приобретение необходимых для жизни на лесных стойбищах строительных и горюче-смазочных материалов, спецодежды, автономных электростанций, снегоходов [6].

Заключение модельных соглашений и выплаты компенсаций за использование территорий традиционного природопользования не единственный положительный пример взаимовыгодного сотрудничества нефтяников и коренных жителей округа. В рамках социально-экономических соглашений, которые ежегодно заключаются между администрацией Нижневартовского района и предприятиями,

входящими в структуру холдинга «РуссНефть», финансируются программы развития национального села Варьеган [6].

Соглашения о выплатах компенсаций коренным жителям Севера, ведущим традиционный образ жизни, заключаемые между руководством муниципальных образований и субъектами, непосредственно осуществляющими хозяйственную деятельность, в дальнейшем могут служить примером для заключения соглашений на уровне международных договоров. Соответствующие международные соглашения могут быть заключены на различных уровнях: межгосударственном, межправительственном, либо – на межведомственном. Главным условием заключения подобного рода международного договора должно быть участие Арктических государств.

Подводя итог вышесказанному, необходимо отметить следующее:

1. Международные соглашения, регулирующие деятельность, связанную с разработкой природных ресурсов в Арктическом регионе, а также – связанную с защитой окружающей среды Арктики, носят общий характер, то есть – применительно к правовому режиму акватории Мирового океана в целом. С учётом особых природно-климатических условий Арктики необходимо заключить специальный международный договор, который должен будет урегулировать правовой режим разработки природных ресурсов Арктики и защиту окружающей среды региона.

2. Международно-правовая регламентация хозяйственной деятельности коренных народов Арктики не закреплена в рамках специальной региональной конвенции, либо в ином источнике международного права. В связи с чем, в рамках Ассоциации коренных малочисленных народов Севера, Сибири и Дальнего Востока (РАИПОН) необходимо разработать, а на уровне государств-членов Арктического Совета – заключить международный договор, который регламентировал бы правовой режим освоения коренными жителями Арктики природных богатств своей земли.

3. Необходимо заключить специализированное международное соглашение по проблемам мониторинга воздействия на различные компоненты окружающей среды Арктического региона.

4. В случае принятия указанного выше международного соглашения, направленного на реализацию программ мониторинга окружающей среды Арктики, необходимо будет создать соответствующую международную организацию, специализирующуюся в сфере мониторинга воздействия на окружающую среду континентального шельфа Арктики.

Список использованных источников:

1. Арктика: пространство сотрудничества и общей безопасности / сост. и науч. ред. А. В. Загорский. – М.: ИМЭМО РАН, 2010. – С. 8.
2. Комментарий к ФЗ РФ «О гарантиях прав коренных малочисленных народов Российской Федерации». – М., 1999. – С. 6 // Цит. по: Юридическая антропология: интернет-портал Института этнологии и антропологии РАН [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.jurant.ru/ru/publications/reindeer_disc/olen/pavlov.html
3. Конвенция о континентальном шельфе: заключена в г. Женеве 29.04.1958 // Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами. – М., 1970. – Вып. XXIII. – С. 101–105.
4. Конвенция Организации Объединенных Наций по морскому праву (UNCLOS): заключена в г. Монтего-Бее 10.12.1982 (с изм. от 23.07.1994) // Собрание законодательства Российской Федерации. – 1997. – № 48. – Ст. 5493.
5. Международное экологическое право: учебник / [Т. Г. Авдеева, А. И. Алиев, Р. Р. Амирова и др.; отв. ред. Р. М. Валеев]. – М.: Статут, 2012. – 639 с.
6. Общества «РуссНефти» завершают программу компенсаций коренным народам Севера [Электронный ресурс] // Официальный сайт информационного агентства «Тюменская линия». – Режим доступа: <http://www.t-l.ru/146616.html>
7. Павлов П. Н. Конституционно-правовые основы регулирования и защиты прав коренных малочисленных народов Севера на природные ресурсы [Электронный ресурс] / П. Н. Павлов. – М., 2002. – С. 36–53 // Цит. по: Юридическая антропология: интернет-портал Института этнологии и антропологии РАН. – Режим доступа: http://www.jurant.ru/ru/publications/reindeer_disc/olen/pavlov.html
8. ТНЭ - тонны нефтяного эквивалента.
9. Моргунова М. О. Энергия Арктики / М. О. Моргунова, А. Я. Цуневский; под науч. ред. В. В. Бушуева. – М.: Энергия, 2012. – С. 51.
10. Юридическая антропология: интернет-портал Института этнологии и антропологии РАН [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.jurant.ru/ru/publications/reindeer_disc/olen/pavlov.html

ЗМІСТ

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Теорія та історія державного управління

- Астахова Т. Г.* Лідерство як ресурсний потенціал соціального капіталу в підвищенні ефективності управлінської діяльності 3
- Шиян О. І.* Освітня політика з питань забезпечення здорового способу життя учасників навчально-виховного процесу 5

Механізми державного управління

- Вострікова Н. В.* Закордонний досвід управління водними ресурсами на засадах басейнового принципу управління 8
- Домбровська С. М., Ромін А. В.* Механізми державного реформування підготовки фахівців в сфері цивільного захисту 12
- Овчар О. М.* Інноваційні методи підвищення кваліфікації державних службовців у сфері європейської інтеграції 14
- Орцева О. С.* Механізми державного управління: теоретичні підходи до визначення поняття 17
- Харламова Ю. Є.* Державно-управлінські заходи реформування органів у сфері цивільного заходу 19

Державна служба

- Мясоедова Т. Г., Чибисов А. А.* Актуальные проблемы формирования кадрового резерва государственной гражданской службы РФ 22

Місцеве самоврядування

- Горбачева Н. С.* Городской округ: объект управления или субъект самоуправления? 25
- Лошак В. О.* Формування та розвиток системи соціальних послуг: науково-правові витоки 29

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Вітчизняна історія

- Рясная Ю. О.* Деятельность генерала Н. В. Ртищева на Северном Кавказе в первой четверти XIX века. 32

Етнологія

- Дущак В. Г.* Андроцентризм та причини жіночої субординації в гендерній антропології 37

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Теорія та історія політичної науки

- Єремєєва І. А.* Теорії групових інтересів в політичній науці 44

Політичні інститути та процеси

<i>Лопата М. О.</i> Основні підходи до формування коаліційних урядів: загальний огляд	47
<i>Ярошко О. З.</i> Вік, стать і освітній рівень як критерії диференціації явища довіри українців до національної системи освіти.....	51
<i>Ярошко О. З.</i> Українські засоби масової інформації крізь призму довіри вікових, статевих та освітніх груп населення	53
Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку	
<i>Кузнєцов С. Д.</i> Сучасний стан інформаційної сфери республіки Білорусь.....	56
<i>Ярошко О. З.</i> Встановлення консульських відносин як предмет двосторонніх домовленостей України	60

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Соціальна філософія та філософія історії

<i>Болотова У. В.</i> Модернізація соціального життя.....	63
<i>Котов Ж. В.</i> К вопросу о хитрости мирового разума	67

Філософська антропологія, філософія культури

<i>Жмундуляк Д. Д.</i> Формування політично-правової культури «руських» Чернівців у контексті зміни середньовічної духовної парадигми	74
--	----

Логіка, етика, естетика

<i>Залужна А. Є.</i> Естетична проблематика у філософському дискурсі Київської світоглядно-антропологічної школи.....	84
--	----

Філософія науки і освіти

<i>Нерубаская А. А.</i> Теоретико-практическая нагруженность образования др. Греции и др. Рима	87
---	----

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Цивільне право

<i>Ильцова М. К.</i> Основы правового регулирования безналичных расчетов в Украине	91
---	----

Адміністративне, фінансове, інформаційне право

<i>Салий И. С.</i> Правовой статус педагогических экспертов в рамках проведения педагогической экспертизы.....	94
---	----

Криміналістика; кримінально-виконавче право; судова експертиза

<i>Петрова Н. А.</i> Расследование убийств, совершенных на религиозной почве членами сатанинских организаций.....	97
--	----

Міжнародне право

<i>Авхадеев В. Р.</i> Международно-правовое регулирование последствий промышленной разработки ресурсов континентального шельфа Арктики.....	102
---	-----

Наукове видання

Мови видання: українська, російська

СПЕЦПРОЕКТ: АНАЛІЗ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції

Рівне – Київ – Дніпропетровськ • 30–31 травня 2013 р.

У шести томах

Том 4. Гуманітарний напрям

Окремі доповіді друкуються в авторській редакції

Організаційний комітет не завжди поділяє позицію авторів

За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів

Відповідальний редактор Біла К. О.

Оригінал-макет Єпішко М. Г.

Дизайн обкладинки Біла К. О.

Технічний редактор Капуш О. Є.

Підп. до друку 10.06.13. Формат 60x84¹/₁₆.
Ум. др. арк. 6,58. Тираж 100 пр. Зам. № 0613-06.

Видавець та виготовлювач СПД Біла К. О.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 3618 від 06.11.09.

Надруковано на поліграфічній базі видавця Білої К. О.
Україна, 49087, м. Дніпропетровськ, п/в 87, а/с 4402

тел. +38 (067) 972-90-71

www.confcontact.com

e-mail: conf@confcontact.com